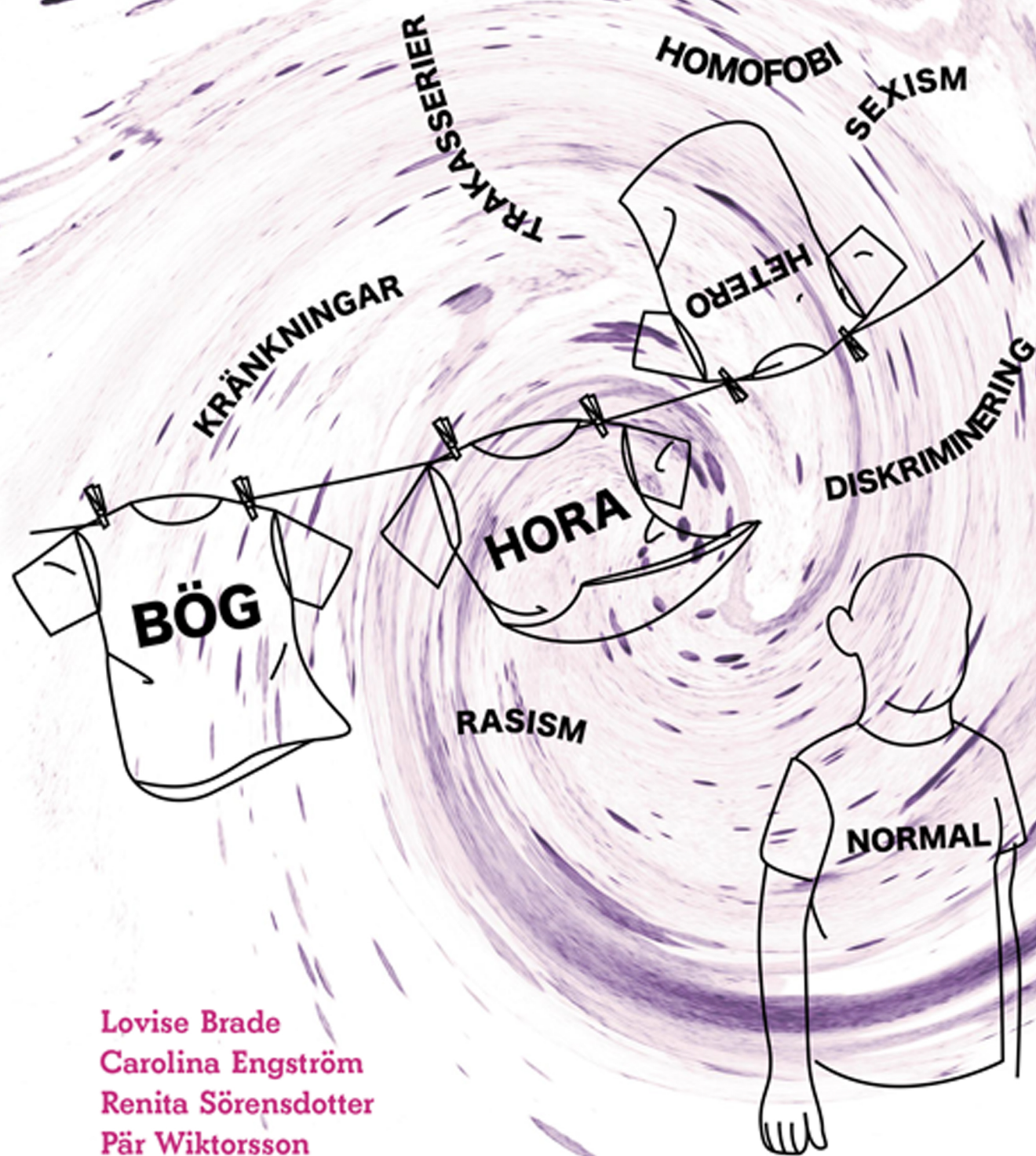

i normens öga

metoder för en normbrytande undervisning

Lovise Brade
Carolina Engström
Renita Sörensdotter
Pär Wiktorsson

friends

i normens öga

metoder för en normbrytande undervisning

Lovise Brade
Carolina Engström
Renita Sörensdotter
Pär Wiktorsson

friends

I NORMENS ÖGA: METODER FÖR EN NORMBRYTANDE UNDERVISNING

STIFTELSEN FRIENDS, ROSLAGSGATAN 34, 113 55 STOCKHOLM
TEL 08-545 519 90 | INFO@FRIENDS.SE | WWW.FRIENDS.SE

© FRIENDS, LOVISE BRADE, CAROLINA ENGSTRÖM,
RENITA SÖRENSDOTTER & PER WIKTORSSON 2008
REDAKTÖR: JOHANNA HALLIN/PSPONDUS.SE

SPRÅKGRANSKARE: BIRGITTA JACOBSSON

ILLUSTRATIONER: LENA VAN ROOY

SERIESTRIPPAR: KARIN HAGMAN

GRAFISK FORM: JAN ARNDORFF

SATT MED SABON, BETON OCH AKZIDENS GROTESK

TRYCK: 08-TRYCK, STOCKHOLM, 2008

ISBN 978-91-633-3289-0

Friends

Friends är en svensk stiftelse vars verksamhetsidé är att mobilisera barns och ungdomars egen kraft för att skapa en trygg miljö för alla. Friends utbildar barn och vuxna i förebyggande arbete mot mobbning och trakasserier. Genom att ge kunskap och verktyg, samt påverka attityder och självkänsla, hjälper Friends skolor och idrottsföreningar att få igång ett långsiktigt arbete mot mobbning. Friends grundades 1997 och har sedan starten genomfört utbildningar på över 1 400 skolor. I fokus för Friends arbete står den enskilda eleven och skolan som social miljö. Vi jobbar för att alla elever ska ges förutsättningar för sitt lärande i en miljö som präglas av respekt för olikheter. En skola för alla.

I normens öga

I normens öga är ett metodmaterial som stiftelsen Friends har tagit fram inom ramen för det treåriga projektet ”Genus- och sexualitetsnormer i skolans värld”. Projektet har utvecklat en utbildningsmodell samt ett metodmaterial som syftar till att ge pedagoger och annan skolpersonal möjligheter till att arbeta med normer och värderingar. Metoderna ska med utgångspunkt i ett normkritiskt förhållningssätt bidra till att förebygga och hantera diskriminering, kränkande behandling och trakasserier med utgångspunkt i genus, sexualitet, etnicitet, religion och funktionsförmåga. Projektet har finansierats av Arvsfonden.

Om författarna

Lovise Brade, projektutvecklare, är cand. scient. soc. i sociologi och fil. kand. i genusvetenskap och har arbetat med antidiskriminering, likabehandling och mänskliga rättigheter i Danmark, Belgien och Sverige. Hon är konsult, föreläsare, aktivist och skribent inom området genus, sexualitet och normer och en av författarna till Rapporten *Flerdimensional diskrimineringspolitik i Norden* utgiven av NIKK på uppdrag av Nordiska Ministerrådet.

Carolina Engström, projektutvecklare, är fil. kand. i statvetenskap och genusvetenskap. Hon har tidigare arbetat som lärare och genuspedagog på Mariaskolan i Stockholm. Mariaskolan har mottagit Stockholm stads jämställdhetspris för sitt arbete. Carolina har även fungerat som internkonsult i genusfrågor i Stockholm stad. Hon har sedan 2005 drivit konsultföretaget *Engström genus- och jämställdhetskonsult* och utbildat chefer och pedagogisk personal i förskola och skola. Idag arbetar Carolina som Friends skolrådgivare.

Renita Sörensdotter, projektledare, är fil. dr. i socialantropologi. Hennes forskning har varit inriktad på genus, sexualitet, etnicitet och klass inom olika områden. Renita disputerade 2008 med avhandlingen *Omsorgsarbete i omvandling. Genus, klass och etnicitet inom hemtjänsten*. Hon är även medförfattare till rapporten *Ungdomar och genusnormer på skolans arena* (Lundgren & Sörensdotter 2004). Förutom arbetet på Friends undervisar Renita på Centrum för genusstudier vid Stockholms universitet.

Pär Wiktorsson, projektutvecklare, har arbetat med frågor om jämlikhet, diskriminering och utbildning i många år, bland annat som jämlikhetskonsult och utredare. Han har skrivit flera rapporter, såsom *Talande tystnad – Rapport från HoBiGU-projektet vid Göteborgs universitet*, och lett projektet ”Likabehandlingslagen – Vad hände sedan?”. Pär driver företaget Perspektivbyrån och föreläser bland annat om normkritiskt förändringsarbete och härskartekniker. Han arbetar också som redaktör för sajten ungdomsmottagningen.se.

Medförfattare

Maria Rosén, projektmedarbetare, är fil. mag. i pedagogik och har framförallt arbetat med undervisning, utrednings- och utvecklingsarbete med särskilt fokus på jämställdhet, genus och sexualitet inom lärarutbildning, förskola och skola. Hon är också medförfattare till boken *Lika värde, lika villkor? Arbete mot diskriminering i förskola och skola* (Rosén & Nordenmark 2008) samt *En granskning av hur sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker* (Larsson & Rosén 2006). I denna bok har Maria skrivit delar av kapitel 5, framför allt det som tas upp om lagstiftningen.

Lotta Björkman Carlsson, gymnasielärare i drama på Rytmus musikgymnasium samt teaterpedagog på Teater Katalysator. Hon arbetar även som informatör för RFSU Stockholm. För *I normens öga* har Lotta utvecklat övningarna *Mingel*, *Morgonsamtalet*, *Iscensatta härskartekniker* och *Verklighetsstudie*, därtill har hon skrivit delar av den introducerande texten till kapitel 10 *Övningar*.

Pedagoger som har medverkat i Normstorm i klassrummet

Camilla Gruvholt, lärare SO, Mariaskolan, Stockholm
Carin Svedberg, lärare Textilslöjd, Mariaskolan, Stockholm
Carole Pardue, lärare Hemkunskap, Mariaskolan, Stockholm
Erica Erixon, lärare Matematik/NO, Domarhagsskolan, Avesta
Johanna Bjurling, lärare Musik, Mariaskolan, Stockholm
Jonathan Guggenheim, lärare Idrott, Engelbrektskolan, Örebro
Karina Pålsson Gröndahl, lärare Spanska/Engelska, Mariaskolan, Stockholm
Mikael Persson, genuspedagog & lärare Musik, Mariaskolan, Stockholm
Pia Kangas, lärare Svenska/Historia, Rytmus, Stockholm

Projektets referensgrupp med skola som sitt område

Anna Jutterdal, lärarutbildare Lärarhögskolan, jämställdhetsutvecklare SKL
Emilia Pettersson-Ben Djama, föreläsare Friends
Eva-Karin Häggblom, lärarstudent Svenska/Historia, Södertörns högskola
Ida Wiik, genuspedagog, Stockholms stad
Krister Thun, operativ chef, Friends
Lina Lundström, utbildad lärare, föreläsare Friends
Magnus Jägerskog, marknadschef, Friends
Maria Karlsson, ombudsman Lärarförbundet
Paul Löfstedt, verksamhetschef, Friends
Peter Fredriksson, grundskolechef Haninge kommun
Sara Damber, ordförande för Stiftelsen Friends
Åsa Gustafsson, föreläsare Friends

Projektets referensgrupp med metodmaterial som sitt område

Frida Darj, projektledare med bland annat RFSL Ungdoms projekt Bryt! som arbetsområde
Henrik Danielsson, undervisningsråd, Myndigheten för skolutveckling, tidigare verksam inom projektet Under ytan
Janne Bromseth, dr. art, forskare på Uppsala universitet, projektutvecklare under projektår 1
Linda Elstad, ordförande SFQ (Sveriges förenade HBTQ-studenter)

Medarbetare för filmen "I normens öga"

Rebecca Westholm är en av grundarna till Ruby Rose Productions, ett produktionsbolag och nätverk för kvinnliga scenkonstutövare. Hon har skrivit manus, regisserat och varit projektledare för filmen *I normens öga*. Hon är utbildad skådespelerska och jobbar land och rike runt som cowgirl. Man kan även se henne susa förbi i filmen som en av normbrytarna.

Angela Wand, skådespelerska, agerar som en av normbrytarna

Jens Engman, skådespelare, agerar som Heteroförfattaren

Mari Götesdotter, skådespelerska, agerar som Sussi.

Emilia Pettersson-Ben Djama, föreläsare på Friends till vardags, skådespelerska i filmen som Friendsrepresentant och reporter.

David Engström, statist

Rolf Moberg, statist

Agnes Rosenberg, produktionsassistent

Camilla Moberg, smink och kostym

Calle Wachtmeister, ljud

Malin Korkeasalo, filmfotografi och redigering

Innehåll

Förord	II
1. Att befinna sig i normens öga	14
2. Att ta sin utgångspunkt i normer	18
Att lära sig normen – skolans del i det hela.....	23
3. Normstorm i klassrummet	26
Sätt ditt ämne under lupp.....	28
Börja blåsa.....	33
4. Samarbeta i arbetslaget	34
Trygghet tar arbetslaget vidare.....	42
5. Att leda ett förändringsarbete	43
Nyckeln till framgång.....	46
Samarbeta med hemmet.....	51
Styrdokument och skolans ansvar.....	52
Att arbeta fram en likabehandlingsplan.....	53
6. Kartläggning och analys	56
7. Vända kränkningar	64
Agera alltid.....	67
Fortsätt öva.....	72
8. Att motverka härskartekniker	73
15 härskartekniker.....	74
Ta makten tillbaka.....	78
Främjartekniker.....	79

9. Normstorm i ditt ämne	83
Normstorm i bild	85
Normstorm i hem- och konsumentkunskap	89
Normstorm i idrott och hälsa	94
Normstorm i matematik	98
Normstorm i musik.....	101
Normstorm i NO	106
Normstorm i sex- och samlevnad.....	112
Normstorm i slöjd.....	121
Normstorm i SO	126
Normstorm i språk	151
10. Övningar.....	165
Om arbetet med övningarna	165
Att öppna ögonen	168
Att prova på och uppleva	176
Att tycka till.....	184
Att gå vidare	187
Normstorma vidare.....	188
Checklista – att tänka på när du undervisar och gör övningar	189
Ordlista	191
Referenser, läs- och filmtips	199
Index över övningar	208
Noter.....	210

Förord

Att skapa en öppen skola där alla får komma till sin rätt har varit ett mål för Friends arbete ända från början. Genom projektet ”Genus- och sexualitetsnormer i skolans värld” har Friends drivit arbetet för en jämlik skola ännu längre. Ett resultat är denna metodbok. Med den vill vi uppmana alla som arbetar i skolan eller har inflytande på skolans område att utmana de normer som påverkar våra liv på ett begränsande sätt, för att ge oss alla mer handlingsutrymme. Vår förhoppning är att skolor runtom i Sverige tillsammans med oss tar sig an denna utmaning.

I normens öga har kommit till genom många människors delaktighet. Ett kollektivt tack till alla lärare som har bidragit med tips och idéer till ”Normstorm i klassrummet”, till våra referenspersoner som har läst och gett synpunkter på materialet och övningarna samt till våra medförfattare, illustratörer, formgivare och redaktör. Utan ert engagemang och er kunskap hade inte boken och metoderna blivit lika bra. Tusen tack till alla som arbetar på Friends för att ni har engagerat er i projektet, läst, provat övningar, diskuterat och tipsat oss på olika sätt. Vi känner oss trygga med att ni bär vidare de kunskaper som har kommit fram genom projektet. Tack till Rebecca Westholm för att du tog dig an projektet med filmen *I normens öga*. Genom din kunskap,

entusiasm och vilda idéer blev det en fantastisk film. Vi har också haft många möten med företrädare för olika organisationer och spånat fritt kring idéer och gemensamma utmaningar, bland annat har vi varit i kontakt med personer från RFSL Ungdom, RFSL, RFSU, RFSU Stockholm, Lärarförbundet, HomO, JämO med flera och glädjer oss åt det samlade engagemanget för människors rätt till ömsesidig respekt som finns runt om i Sverige. Vi riktar därför ett extra tack till alla er som arbetar för en bättre värld.

Framför allt är vi glada över att få möta så många intresserade och engagerade människor som brinner för förändringsarbete i skolan. Som vår framlidne verksamhetschef Paul Löfstedt skulle ha uttryckt det: vi jobbar alla för barnens bästa. Tillsammans kan vi skapa förändring!

Lovise Brade, Carolina Engström, Renita Sörensdotter & Pär Wiktorsson
Stockholm, oktober 2008

Kapitel 1

Att befinna sig i normens öga

Det stormar i skolan. Samtidigt är det stilla i stormens/normens öga. Den som befinner sig där märker sällan av blåsten eftersom den som lever upp till samhällets normer blir sedd och bekräftad av sin omgivning. Om man tar ett eller flera steg utanför normens öga får man vinden i ansiktet och känner av de snäva ramarna för hur man ”ska” vara. Problem med kränkningar, diskriminering, sexism, rasism och homofobi bygger till stor del på allt för snäva normer för hur människor får vara; normer som skapar gränser mellan det som uppfattas som ”normalt” respektive ”avvikande”.

Skolan är en spegling av sitt samhälle, vilket gör att normer reproduceras i stora delar av undervisningen. De beteenden och sätt att tänka som eleverna tränas i på skolan liknar dem som syns i medier, på arbetsplatser och i statistiken över diskriminering. Människor sorteras in i kategorier och förväntas bete sig på ”rätt” sätt utifrån dessa. Den som inte följer normerna kan bli kategoriserad som ”annorlunda”, vilket kan få konsekvenser i umgänget med klasskamrater eller andra i ens omgivning. Förväntningarna på och värderingarna av ens beteende beror på om man uppfattas som kille, tjej, heterosexuell, icke-heterosexuell, svensk, invandrare eller någon annan avgränsad kategori. Denna indelning ger olika fördelar eller nackdelar. Människor löper alltså olika risk att drabbas av diskriminering och kränkningar.

Kränkningarna är omfattande inom skolan. En nationell kartläggning från 2002 visar att var tredje elev har blivit utsatt för sexuella trakasserier.¹ En tiondedel har blivit utsatta för verbala kränkningar kopplade till homofobi. En rapport från 2006 bekräftar detta och visar dessutom att 78 procent av lärarna menar att det förekommer kränkande jargong relaterad till homo- och transfobi bland skolans elever. Elva procent menar att den även förekommer bland de vuxna på skolan.²

Många elever lär sig att acceptera kränkningar i skolan, liksom att acceptera orättvisor i samhället i stort. Kränkningar hänger ofta ihop med normer av olika slag. Det kan handla om normer för vilka intressen man förväntas ha om man är tjej eller kille. Om en kille som dansar balett blir utsatt för trakasserier på grund av sitt fritidsintresse kan det ha att göra med normer för manlighet. Kränkningar kan också begås med utgångspunkt i normer för kroppsstorlek, exempelvis kan en överviktig eller underviktig elev bli retad för sin kropp. Problemet är förstås inte barnen i exemplen utan normerna som begränsar eller straffar dem för att de inte passar in i ramarna för vad som anses vara ”normalt”.

För att komma framåt i likabehandlingsarbetet behöver vi alltså rikta blicken mot vad som är norm och normalt i vår undervisning, i vår skola och i vårt samhälle. Detta är ett nytt (och lite mer utmanande) sätt att se på arbetet mot diskriminering, kränkningar och trakasserier eftersom fokus vanligtvis läggs på den som avviker från normen. Förändringsarbetet i normens öga innebär att du lyfter fram och problematiserar normen som annars aldrig syns och som vi tar för given. Att befinna sig mitt i normen är en ganska lugn och behaglig upplevelse. Det är först när man bryter mot normerna som man upptäcker att de finns.

Hur kan vi förändra?

Att diskriminering, kränkningar och trakasserier är ständigt närvarande i skolan pekar på att vi gör alldeles för lite för att lösa problemen. Samtidigt är det viktigt att inte glömma bort allt det fantastiska arbete som faktiskt görs. Tusentals lärare går till arbetet varje dag och gör skillnad. Vi på Friends har mött många av dem (och kanske dig?) när vi själva har varit ute i skolorna. Tyvärr ser vi inte lika ofta skolor som har ett målriktat förändringsarbete för jämlikhet i bred bemärkelse. Anledningarna till att ett sådant arbete saknas kan vara flera. Det kan saknas teoretisk eller praktisk kompetens på området eller att skolan inte har synliggjort problemen. Att då arbeta med jämställdhet eller andra former av jämlikhet betraktas som ett ”lyxproblem” som nedprioriteras. Tid och ekonomiska resurser brukar användas som ursäkter, men det finns inga studier som visar att det kostar mer för skolor att arbeta jämlikt än ojämnt.

År 2007 genomförde Friends en studie på fyra skolor som arbetade för jämställdhet genom att utmana genus- och sexualitetsnormer. Syftet med studien var att utgå från skolor som har lyckas relativt väl med sitt förändringsarbete. Studien resulterade i rapporten *Man kan ju inte läsa om bögar i nån historiebok*.³ I rapporten återfinns tio framgångsfaktorer som de studerade skolorna lyfte fram som centrala för att lyckas med ett förändringsarbete med fokus på genus och sexualitet:

- En drivande ledning som prioriterar arbetet.
- Inkluderande av alla aktörer i – och i anknytning till – skolan.
- Kompetensutveckling för personalen med kunskap och medvetandegörande som utgångspunkt.
- Arbete med nyckelpersoner i verksamheten – inte eldsjälär.
- Gemensamma och visionära målsättningar.
- En organisation för regelbunden samverkan och uppföljning.
- En queer- och intersektionell förståelse, vilket innebär att ifrågasätta normer för genus och sexualitet i samklang med andra strukturer som exempelvis etnicitet.
- Pedagoger med en kritisk blick mot sig själva och sitt förhållningssätt gentemot eleverna.
- Ett normkritiskt förhållningssätt i undervisningen för att ifrågasätta heterosexualitet och traditionella genusnormer som något ” normalt ” och ” naturligt ”.
- Dubbla strategier: Att synliggöra de kategorier som vanligtvis osynliggörs och inkludera dem på ett självklart sätt i undervisningen, samtidigt som man synliggör och kritiserar normen.

Det är i synnerhet den sistnämnda, dubbla strategin, som vi menar är avgörande för att bryta normer och skapa förändring. Denna kommer vi därför att lyfta fram genomgående i boken. Några av framgångsfaktorerna återkommer vi till mer detaljerat i kapitel 5 *Att leda ett förändringsarbete*.

► TIPS...

Rapporten **Man kan ju inte läsa om bögar i nån historiebok** kan beställas eller laddas ned från www.friends.se

För olika läsare

Du är förmodligen, liksom vi, intresserad av att skapa en så bra skola som möjligt där alla elever trivs och får växa som individer. För att kunna förebygga och förhindra kränkningar, diskriminering och trakasserier behövs engagemang, tid och kunskap. En slutsats från vår förstudie av skolors förändringsarbete är att enskilda eldsjälär inte kan förändra en hel skola. Engagerade människor behövs i förändringsarbetet, men de behöver tid, resurser och legitimitet för arbetet. Vi menar att metoder för att skapa ett normbrytande arbete är relevanta för alla som arbetar inom skolan – oavsett arbetsuppgifter.

Med denna bok vill vi ge dig verktyg, nya perspektiv och banbrytande övningar. Det här är ett metodmaterial som utgår från skolans vardag. Det innebär att vi tar upp frågor som rör skolledningen, arbetslaget, pedagogens ämne, klassrummet och elevernas

sociala miljö. *I normens öga* har skrivits i nära samarbete med ämneslärare, skolledare och forskare. De har bidragit med att ta fram metoder för att arbeta med normer i den ordinarie undervisningen. I dag finns det inte särskilt mycket material till hjälp för pedagoger som vill föra in ett normkritiskt perspektiv i sitt ämne. Det vill vi ändra på, därför tar vi upp ämnesintegrerat förändringsarbete som en speciell del.

Metodmaterialet riktar sig främst till grundskolans senare del och till elever på gymnasiet, men många av övningarna går att anpassa till yngre åldrar. Tankarna och teorierna som utgör grund för övningarna fungerar för alla. Filmen *I normens öga* som finns på den medföljande DVD:n är tänkt att inspirera er och hjälpa er att komma igång med att bryta mot normer. Se den gärna först, innan ni börjar arbeta med boken.

Bokens upplägg

I normens öga går att läsa från pärm till pärm – men du kan också kasta dig direkt in i de delar av boken som du tycker verkar intressanta. Hur du än väljer att läsa boken rekommenderar vi dock att du läser kapitel 2 *Att ta sin utgångspunkt i normer* eftersom det ger en bakgrund och teoretisk förklaring till de praktiska kapitlen. Kapitlet består av en introduktion till det tankesätt och de begrepp som genomsyrar boken. Därefter kommer kapitel 3 *Normstorm i klassrummet* och kapitel 4 *Samarbete i arbetslaget* som tar upp hur pedagogerna kan bedriva ett normkritiskt förändringsarbete såväl ensamma som gemensamt. I kapitel 5 *Att leda ett förändringsarbete* lyfts det normkritiska arbetet utifrån ett skolledarperspektiv, men det är ett kapitel som även kan läsas av alla andra på skolan som deltar i arbetet. I kapitel 6 *Kartläggning och analys* finns konkreta tips på hur ni på skolan kan kartlägga diskriminering, kränkningar och trakasserier. Det följs av kapitel 7 *Vända kränkningar* som visar hur ni kan öva er på att hantera akuta situationer där kränkningar sker, samtidigt som ni och eleverna kan lära er något av situationen. Därpå följer kapitel 8 *Att motverka härskartekniker*, vilket handlar om hur du kan förstå och arbeta för att motverka förekomsten av härskartekniker. I kapitel 9 *Normstorm i ditt ämne* visar vi hur du kan arbeta med att bryta normer i ditt ämne. Vi går igenom ämne för ämne och ger konkreta tips på övningar blandat med tankar om just ditt ämne. Kapitel 10 *Övningar* är ett kapitel som tar upp olika slags övningar som kan användas med såväl kollegor som elever. I slutet av boken finns några avslutande ord *Normstorma vidare*. Därefter kommer *Checklista*, *Ordlista*, *Referenser*, *bok- och filmtips* samt *Index över övningar*. Och sist men inte minst har vi lagt med en DVD med filmen *I normens öga*. En film som med glimten i ögat visar på hur man kan arbeta normkritiskt.

► TIPS...

Läs mer om Friends och vårt arbete i **Din vän – En startbok i arbetet mot mobbing och trakasserier**.

Kapitel 2

Att ta sin utgångspunkt i normer

Det förändringsarbete som vi med denna bok vill inspirera till tar sikte på att synliggöra och kritisera normer som begränsar människor. Det kräver förstås sin förklaring. Vad menar vi med normer? Och vad har det egentligen med jämlikhet och diskriminering att göra? Normer kan beskrivas som underförstådda och allmänt delade regler för hur vi ska bete oss mot varandra samt tycka och tänka i olika frågor. De kan genomsyra hela samhället eller gälla vissa grupper.

Normer är viktiga för att upprätthålla de sociala koder som gör att vi kan umgås. Det kan exempelvis handla om en artighetsnorm, som att vi bör lyssna när någon annan talar utan att avbryta. Det finns också mer genomgripande normer för hur vi ska tycka, tänka och agera i vårt liv. En norm som många ställer upp på är att alla människor är lika mycket värda (även om vi inte alltid handlar utifrån det synsättet). Dessa normer är självklart positiva och bidrar till att upprätthålla ett trevligt klimat mellan människor. Men det finns också normer som kan begränsa människors handlingsutrymme onödigt mycket och leda till diskriminering. Ett exempel är hur normen för svenskhet kan göra det svårt för människor med invandrarbakgrund att komma in på den svenska arbetsmarknaden.

Normer anger vad som är ett ”normalt” beteende eller vem som är en ”normal” person, men de är inte alltid nödvändiga för att vi ska ha ett fungerande samhälle. Vilka normer som är viktiga för ett samhälle varierar över tid och skiljer sig mellan olika samhällen. Innan 1921 ansågs bara män vara fullvärdiga (eller ”normala”) samhällsmedborgare vilket gav dem monopol på rösträtten i Sverige. Den normen ifrågasattes, och i dag vet vi att samhället inte slutade att fungera för att kvinnor fick rösträtt.

Det finns många begränsande normer kvar att arbeta med för den som vill se ett jäm-

likt samhälle. Vi förespråkar ett kritiskt förhållningssätt gentemot normer överlag och särskilt de normer som begränsar våra livsvillkor och vårt handlingsutrymme. I skolan gäller det att vara uppmärksam på vilka normer som formas för hur killar och tjejer ska vara, vilka de förväntas bli kära i, vilket talutrymme i klassrummet de förväntas ta eller vilka kläder de förväntas bära.

Den som lever innanför normens gränser märker sällan av dem, medan den som bryter mot normen riskerar att utsättas för bestraffning. De flesta som lever ett heterosexuellt liv tänker sällan på att samhället är heteronormativt. Det märker man vanligtvis först när man bryter mot heteronormen och måste ”komma ut” som bisexuell, homosexuell eller transperson. Tydliga normbrott bestraffas genom allt från suckar och blickar till trakasserier och hatbrott. Människors handlingsutrymme vidgas eller begränsas alltså i relation till de normer som gäller för det sammanhang de befinner sig i.

Normer handlar om makt. Den som lever upp till normen har makt att avgöra om den som avviker ska accepteras eller inte. Det ger en maktobalans som medför att avvikaren är beroende av normpersoners godkännande. Men eftersom alla människor deltar i att upprätthålla normer kan vi alla vara med och förändra dem. Fundera på vem som gynnas och vem som missgynnas av normen. Vad kan du göra för att skapa förändring?

► LÄSTIPS...

Boken **Skola i normer** som är redigerad av Lena Martinsson & Eva Reimers tar upp hur normer i skolan utformas och utmanas.

Normal eller tillägg?

Normen gör att det normala inte behöver förklaras. Det blir den självklara utgångspunkten som vi förväntas dela i samhället. De som faller utanför normen måste ges ett förklarande tillägg som visar att de avviker från normen. Här är några exempel:

- Fotboll – tjejfotboll
- Läraren – den turkiska läraren
- Idrottaren – den funktionshindrade idrottaren
- Mamman – den lesbiska mamman
- Chefen – den kvinnliga chefen

Vi behöver inte säga ”killfotboll”, ”den svenska läraren”, ”den icke-funktionshindrade idrottaren”, ”den heterosexuella mamman” eller ”den manliga chefen”, eftersom de utgör norm och det är underförstått vad vi menar.

Genus och sexualitet

En norm som genomsyrar vårt samhälle är den om *kön* som olika. Vi lär oss att människor måste kunna delas upp på ett tydligt sätt i kvinnor och män – trots att vi vet att vissa människor inte går att dela in så enkelt och att det finns andra som inte vill bli indelade i skarpa kategorier. Det går egentligen inte att med enkelhet konstatera att vi är kvinnor och män. Det är i mötet med andra som vi graderas utifrån en skala för femininitet och maskulinitet, därefter kategoriseras vi in som antingen kvinnor eller män – även om det inte alltid är så enkelt.

Människor kan alltså definieras som olika mycket kvinna eller man. Ett tydligt exempel på detta är att vi talar om människor som kvinnliga/okvinnliga eller manliga/omanliga. En kvinna kan till exempel anses vara mer maskulin och mindre feminin än en annan för att hon spelar hockey eller inte rakar benen. Det är alltså normerna för genus som talar om för oss att det mest önskvärda är att vara en kvinnlig kvinna eller en manlig man, inte en kvinnlig man eller en person som varken är kvinnlig eller manlig. Tvånget att tillhöra det manliga eller det kvinnliga blir extra tydligt när ett barn föds med oklara yttre genitalier. Alternativet att låta barnet växa upp utan bestämd könskategori finns inte. Varken den svenska lagen eller samhällets normer tillåter barn att själva få välja sin könstillhörighet. Föreställningen om två fasta biologiska kön är en mycket stark norm än idag.

Begreppet *genus* kan förstås som det sociala könet, eller sättet som vi gör kön på i samhället. Det handlar om att vi hela tiden skapar manligt och kvinnligt i vår vardag. Kvinnor följer genusnormerna genom att använda tigha toppar, utbilda sig till sjuksköterskor och sminka sig. Män följer genusnormerna genom att använda slips, utbilda sig till tekniker och ha håret kortklippt. Vad som uppfattas som kvinnligt och manligt beror dock på vilket socialt, kulturellt, religiöst och historiskt sammanhang vi befinner oss i. Genusnormer är någonting vi konstruerar och är därmed något som vi kan förändra.

Normer präglar även vår syn på sexualitet. *Heteronormativitet* är en stark styrande norm för hur vi förväntas leva våra liv. Den innebär att vi lär oss att det rätta, förväntade och önskvärda är att vara heterosexuell och att leva ett heterosexuellt liv på ”rätt sätt”. Utgångspunkten är att det mest ”normala” är att en kvinnlig kvinna och en manlig man åtrår varandra, lever i tvåsamhet och vill skaffa barn – då är de heterosexuella ”på riktigt”. Att heterosexualiteten är norm syns inte bara i parrelationer. Det mesta i samhället präglas av heteronormen; allt från reklam, musik, böcker och filmer till lagstiftning, jämställdhetspolitik, yrkesval och samtalen i personalrummet, där det förutsätts att alla är heterosexuella till motsatsen är bevisad. Vi matas ständigt med bilder av kvinnors och mäns förmodade olikhet och hur de därigenom kompletterar varandra.

När vi talar om *sexualitet* i samhället förutsätts människor ha en klart avgränsad sexuell läggning. I definitionen av ”läggning” inkluderas bi-, homo- och heterosexualitet. Men precis som med indelningen i kön är det svårt att med enkelhet göra en uppdelning i vem vi blir kärä i och föredrar att ha sex med. Indelningen i bi-, homo- och heterosexualitet bygger på att det är möjligt att göra en enkel uppdelning i kön. Men om vi inte tydligt kan dela in hela mänskligheten i kvinnor och män, hur kan vi då göra uppdelningar i hetero, homo- och bisexualitet? Hur kan vi över huvud taget göra en uppdelning av människor beroende på vem de har sex med, när sexuella handlingar inte alltid följer den självupplevda sexuella identiteten? En kvinna kan ha sex med kvinnor utan att därför identifiera sig som bi- eller homosexuell. En man som identifierar sig som homosexuell kan ha sex med kvinnor utan att ändra sin identitetsposition. Istället för att skriva om sexuell läggning som något absolut utgår vi från begreppen sexualitet och heteronormativitet. Sexualitet är något som vi ”gör”, men också inordnas i. Vi tillskriver människor en hel livsstil som värderas och rangordnas beroende på vem deras partner är. Denna rangordning och värdering hänger ihop med heteronormativitetens förväntningar på vem vi ska bli kärä i, hur våra relationer ska se ut och hur vi ska leva våra liv.

Genus- och sexualitetsnormer samverkar kring hur människors värde och handlingsutrymme tar sig uttryck och drar upp gränser för vad som betraktas som ”normalt” och ”onormalt”. En heteronormativ syn på genus utesluter eller osynliggör de som inte lever upp till normen, framför allt gäller det transpersoner, men även bisexuella, homosexuella samt de som utövar en sexualitet som anses vara utanför normen. Även tjejer och killar som inte betar sig som förväntat i allmänhet bryter mot heteronormen.

Även om vi ifrågasätter att man överhuvudtaget delar in människor i stela kategorier kommer du ändå att märka att vi skriver om kvinnor, män, heterosexuella, homosexuella och bisexuella. Det gör vi av det enkla skälet att det handlar om de uppdelningar av människor i kategorier som faktiskt görs och därmed ”finns” i samhället – och att människor påverkas av vilken kategori de anses tillhöra.

Många normer samverkar

Självklart påverkas vi människor inte bara av normer för genus och sexualitet. I samhället delas vi också upp i kategorier som till exempel svenskar, invandrare, muslimer, kristna, funktionshindrade, icke-funktionshindrade, gamla, unga etcetera. Denna bok tar sin utgångspunkt i genus- och sexualitetsnormer, men tar även upp normer för etnicitet, religion och funktionsförmåga. Vi utgår från ett intersektionellt perspektiv, vilket innebär att olika normer påverkar varandra.

Etnicitet är en faktor som tydligt påverkar människors möjligheter. Begreppet etnicitet kan användas som ett paraplybegrepp för att särskilja människor med utgångspunkt i ursprung, kulturell gemenskap och språk. Även religion kan räknas in i begreppet etnicitet och används då för att särskilja människor som praktiserar eller tillhör en religion, eller inte. Den rangordning av hudfärg, ursprung, religion och språk som utformats i det svenska samhället ger vissa människor fördelar över andra. Ofta framställs den vita svenska etniciteten och kulturen som ett ideal som människor värderas mot eller ska anpassa sig till, vilket ger effekter för dem som av olika anledningar inte passar in i denna norm.

Normen för svenskhet präglas även av en *kulturkristen* norm. Med kulturkristen menar vi att det svenska (och västerländska) samhället vilar på kristna normer, med tillhörande moral, vilket innebär att det är detta som anses vara rätt och som präglar det som uppfattas som svensk kultur. Därmed är det inte sagt att kristna svenskar per automatik har en överordnad position i samhället. Det kan snarare vara så att de som praktiserar en religion blir utsatta, eftersom Sverige är ett relativt sekulärt samhälle.

En annan faktor som påverkar våra möjligheter – och som ofta osynliggörs – är vilka *funktionsförmågor* vi har och hur omvärlden är strukturerad utifrån vissa förutsättningar. De flesta platser utgår från en rörlig kropp och en väl fungerande människa som är logisk och rationell. Denna normperson antas kunna ta sig fram överallt och förstå information med lätthet. Samtidigt har vi alla varierande funktionsförmågor, som dessutom förändras med åren. För att skapa en inkluderande miljö behöver platser och kommunikation utgå från varierande grader av funktionsförmåga.

Hur genus och sexualitet tolkas beror alltså på hur de samverkar med andra normer: En synskadad heterosexuell tjej med invandrarbakgrund som är född i en överklassfamilj har andra normer att relatera till än en bisexuell tjej som är född i en etniskt svensk arbetarklassfamilj – även om de växer upp i samma stad. Ett arbete för ökad jämlikhet måste därför ta hänsyn till hur olika normer samverkar och på så sätt vidgar eller begränsar människors handlingsutrymme.

► TIPS...

Kolla gärna in begreppen i ordlistan på s 191.

Att lära sig normen – skolans del i det hela

Att lära in vilka normer som är giltiga i vår omgivning skiljer sig inte särskilt mycket från allt annat vi lär oss. När vi är små börjar vuxenvärlden tala om för oss – både i ord och i handling – vad som är ”rätt” och ”fel”. Redan som nyfödda börjar vi vänja oss vid att bli bemötta utifrån genusnormerna. Föräldrar och andra personer i omgivningen tilltalar bebisar på olika sätt, med olika röstlägen, beroende på om det är en tjej eller kille. Det är förstås inte förrän senare, när vi är stora nog att jämföra oss med andra, som vi själva kan inse att vi behandlas olika beroende på genusnormerna.

ÄH VAD SKA JAG GÖRA!? KAJAS HETEROSEXUELLA GENER GÖR ATT HON GILLAR ROSA PLASTSPISAR OCH ATT TA HAND OM POJKARNA VID MATBORDET. DET HADE HON GJORT OM VI SÅ VAR KVAR PÅ STENÅLDERN!

Som ung tillbringar man mycket tid i skolan. Det är här som samhället säger till oss att vi ska lära oss de kunskaper och färdigheter som vi behöver i livet – skolplikten är en skarp signal om detta. I skolan, precis som i resten av samhället, utformas och överförs normer. Normer och stereotyper i läromedel, umgänge och lektionsupplägg behöver ständigt ifrågasättas på samma sätt som vi gör med bilder i medier eller diskriminering i arbetslivet. Eftersom skolan har samhällets uppdrag att vara kunskapsförmedlare och utrusta unga människor för att klara sig i livet, är det en bra plats för att arbeta normkritiskt.

Att arbeta utifrån ett inkluderande perspektiv är enkelt – även om det ofta kräver att du letar fram annan kunskap än den som finns i läromedlen. Talas det bara om män på historiektionerna är det viktigt att börja lyfta fram kvinnor. Finns det bara bilder på gående människor i läromedlen är det viktigt att få med människor som kör rullstol.

För att kunna utmana normer räcker det inte med att synliggöra de som exkluderas. Du behöver även synliggöra normen som norm – och problematisera det faktum att normer styr vårt handlingsutrymme. Annars riskerar du paradoxalt nog att stärka normen. Om homo- och bisexualitet presenteras som en särskild del av sex- och samlevnadsundervisningen framstår det som något annorlunda eller onormalt. Trots goda intentioner är det alltså lätt att falla in i att återskapa normerna. Det gör vi alla, men just därför kan vi också tillsammans ändra normerna för att ge oss alla ett större handlingsutrymme.

Utgångspunkten i den här boken är med andra ord att det är viktigt att inkludera de som normen exkluderar. De som exkluderas behöver synliggöras, men på ett genomtänkt sätt. Dessutom måste normen i sig lyftas fram och problematiseras.

Att träna sitt normkritiska öga

En självklarhet (men en svår självklarhet...) är att titta på sig själv i det normkritiska arbetet. Vill jag få andra att se vilka normer de agerar utifrån och påverkas av, måste jag se vad jag själv skickar ut för signaler genom det jag säger och gör, liksom hur normer påverkar mitt eget liv.

Många lärare arbetar utifrån ett välvilligt syfte med att väcka elevernas empati för de ”avvikande” och skapa förståelse för att de är precis som ”alla andra”. Genom denna förståelse och tolerans förväntas eleverna inse att diskriminering är orättvist. Toleransen skapas vanligtvis genom att olika fördomar lyfts fram, för att bemötas och förklaras. Empati och förståelse är ett viktigt redskap i arbetet för likabehandling, men ett toleransinriktat perspektiv ställer också till problem. I exempelvis värderingsövningar förutsätts allas åsikter vara lika värda, men de som blir bedömda är vanligtvis de som avviker från normen.

Det är förstås viktigt att bemöta föreställningar om ”avvikare” från normen, men det gäller att vara förberedd på de problem som följer. Att lyfta fram dem som antas avvika

från normen, exempelvis hbt-personer eller människor med invandrarbakgrund, öppnar också upp för att kränkningar får uttalas fritt i klassrummet. Att bemöta fördomar är inte heller tillräckligt för att synliggöra de maktstrukturer vi alla är inordnade i. Att tala till normpersonens empati för att förmå henne/honom att förstå att den som betraktas som annorlunda blir ledsen över att bli osynliggjord eller bli kallad för olika skällsord kan ge goda effekter. Samtidigt missar man att tala om normen och de privilegier den ger. Problemet med ett toleransinriktat perspektiv är med andra ord att den inte utmanar normen eller synliggör makt(o)balansen, utan ”bara” försöker få de som ingår i normen att tolerera ”avvikarna”.

Vi förespråkar framför allt ett normkritiskt förhållningssätt⁴ – vilket naturligtvis inte utesluter andra arbetssätt. Ett normkritiskt arbetssätt handlar om att vända upp och ned på det som tas för givet. Att tänka nytt innebär att tänka om. Det gäller att ifrågasätta normer och öppna upp för nya tolkningar av allt ni ser, hör och gör i skolan, men också vara normbrytande för att visa på andra sätt att vara. Genom ett normkritiskt förhållningssätt läggs fokus på att skolpersonal och elever lär sig att granska och ifrågasätta hur de själva deltar i att upprätthålla normer för genus, sexualitet, etnicitet, klass och funktionsförmåga, och samtidigt förstå hur de samvarierar när människor definieras, rangordnas och värderas.

Fokus förskjuts också från att handla om enskilda individer eller grupper till att länka samman individ, grupp och samhälle. Vi deltar alla i att upprätthålla normer som underordnar vissa kategorier av människor – och det innebär att vi alla kan utmana och förändra normer!

► LÄSTIPS...

Fördjupa din kunskap om normkritiskt arbete med Kevin Kumashiros böcker **Troubling education** och **Against common sense**. Se även materialet **BRYT! Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet** från RFSL Ungdom och Forum för levande historia som innehåller många praktiska ingångar till normkritiskt arbete. Det kan laddas ned eller beställas från www.rfslungdom.se.

Kapitel 3

Normstorm i klassrummet

Vad är norm och normalt i ditt klassrum?

Vad kan du som lärare göra i ditt klassrum för att utmana normer och främja likabehandling? Det finns många sätt, men en avgörande faktor är att du gör det som en del i det dagliga arbetet. För att det normkritiska arbetet ska få genomslag behöver du börja med att granska din undervisning och ditt förhållningssätt gentemot eleverna.

Ofta talas det om lärarens ansvar och skolans roll i likabehandlingsarbetet. Vi vill vända på det och poängtera att arbetet är skolans ansvar – och att pedagogen har en roll i det. Du kan göra mycket själv, men om du är ensam om att driva ett förändringsarbete är det lätt att gå under. Ledningen har det övergripande ansvaret för att skapa förutsättningar för att bedriva ett bra förebyggande arbete. Det behövs kunskap om diskriminering och begränsande normer både i personalgruppen och hos skolledningen.

Även om det inte går att förändra hela världen ensam kan du starta i ditt eget klassrum. Du kan skapa förutsättningar för en öppen och tillåtande miljö. Genom pedagogik och undervisningsinnehåll kan du förebygga diskriminering och kränkningar och

samtidigt öka elevernas trygghet och självkänsla. Det behöver inte innebära något större merarbete, tvärtom: trygga lärmiljöer och goda prestationer går hand i hand.

Vi har valt att kalla det här kapitlet för *Normstorm i klassrummet*. Det betyder att vi vill ge dig tips och råd om hur du kan arbeta normkritiskt i din undervisning. Överallt omkring oss finns det normer och oskrivna regler som vi förhåller oss till på olika sätt. Men så länge vi inte bryter mot normerna gör de inte mycket väsen av sig, oftast ser vi dem inte ens. I det här kapitlet vill vi peka på normer som begränsar. Vi vill få igång en rörelse. En storm som kan leda till en annan förståelse och en mer öppen undervisning. Det är därför vi kallar metoden för normstorm, vi blåser liv i det som annars tas för givet. Det handlar också om att belysa att det alltid blåser i skolan; vissa elever sitter alltid i drag, andra har medvind och det finns elever som går genom skolan i ständig motvind.

Hur blåser man upp till storm?

Hur får man igång normstormen i sin undervisning? Studera dina klasser och fundera över hur värderingar och normer för hur man ”får vara” formas i grupperna. Vad är ” normalt ” eller ” onormalt ” avseende genus, sexualitet, etnicitet och funktionsförmåga? Du kan eventuellt göra kartläggningsövningen *Normbiet* på s 58 med klassen. Hur kan du som pedagog förändra de normer som finns i klassrummet? Hur kan du synliggöra makt, privilegier och diskriminering i din undervisning?

Vissa förändringar kan du göra genast, andra kräver mer arbete. Det enklaste arbetet är att börja inkludera de som vanligtvis inte nämns i undervisningen. Du kan till exempel byta kön och etnicitet på personerna i ett matteexempel, så att Nadja och Sita köper hus tillsammans istället för Lisa och Pelle. Ett annat sätt är att lyfta fram alternativa historieberättelser genom att exempelvis läsa en arabisk historiebok⁵ parallellt med den västerländska historien eller jämföra kartor som har olika världsdelar i fokus. Men samtidigt som du inkluderar de som inte ingår i normen, behöver du explicit synliggöra och kritisera normen.

Börja med dig själv. Vilka normer och föreställningar är du med och befäster genom ditt sätt att lägga upp din undervisning? Som lärare har du stora möjligheter att påverka dina elever dels genom den kunskap du förmedlar, dels genom ditt förhållningssätt gentemot eleverna. Övningen *Skalfrågor* på s 36 i kapitel 4, *Samarbete i arbetslaget*, är ett sätt att börja reflektera över var du själv står och vad du själv kan göra för att komma vidare. Övningen blir en ingång till att fundera över vilka normer som upprätthålls i din undervisning, och hur du kan leda dina elever i ett förändringsarbete genom att börja med dig själv.

Sätt ditt ämne under lupp

Skolans värdegrund är inte neutral. Den ställer bland annat krav på att du som lärare ska stå upp för demokratiska principer och alla människors lika värde, liksom bemöta och problematisera intolerans och främlingsfientlighet. Det innebär dels ett medvetet specifikt arbete för jämlikhet på hela skolan, dels att kritiskt granska normer i varje ämne dagligen. Det är just detta dagliga ämnesintegrerade arbete vi vill hjälpa dig att komma igång med i detta kapitel.

Börja diskutera och sätt ditt ämne under lupp tillsammans med en kollega, ditt arbetslag eller ämnesgrupp. Det finns inte något givet svar eller entydigt ”rätt” och ”fel” sätt att arbeta pedagogiskt. Nedan finns ett frågebatteri som ni kan låta era diskussioner ta utgångspunkt i. Försök att vara så konkreta som möjligt när ni diskuterar. Börja gärna med självupplevda händelser som ni antingen har hanterat bra eller dåligt.

- Vem har bestämt vad som räknas som kunskap i ditt klassrum?
- Framställs denna kunskap som objektiv/neutral? Om nej, problematiseras detta i så fall?
- Vilka normer återfinns i ditt ämne?
- Upprätthåller du dessa normer eller uppmanar du eleverna att kritisk granska det som tas för givet i ämnet?
- Är de personer som lyfts fram i ämnet (till exempel vetenskapspersoner, författare, historiska personligheter) homogena avseende genus, etnicitet, sexualitet och funktionsförmåga? Om ja, vad har de gemensamt? Hur kan du synliggöra andra personer än dessa?
- Vilka är det som agerar och skapar förändring i ditt ämne (både i klassrummet och i litteraturen)?
- Vad är det du medvetet vill lära ut och vad får eleverna med på köpet?

Normer i läromedel

Skolverket har genomfört en granskning av 24 läromedel i biologi/naturkunskap, historia, religionskunskap och samhällskunskap. Resultaten presenteras i rapporten *I enlighet med skolans värdegrund?*⁶ De forskare som genomförde analysen hade till uppgift att bedöma hur väl läromedlen överensstämde med skolans värdegrund. Fem aspekter analyserades: etnisk tillhörighet, kön, sexuell läggning, funktionshinder samt religion och annan trosuppfattning. Skolverkets slutsats är att normer och maktperspektiv sällan framhävs explicit i läromedlen.

När det gäller kön lyfts det som anses avvikande fram ibland, samtidigt som normen osynliggörs. Den manliga normen är mycket tydlig i samtliga läromedel: pojkar

och män står i fokus i såväl bild som text. Granskningen av hur sexualitet och sexuell läggning framställs visar att heteronormen genomsyrar läromedlen. Homo- och bisexualitet framställs som något annorlunda och avvikande från den heterosexuella normen. Beskrivningarna tar vanligtvis sin utgångspunkt i de svårigheter homo- och bisexuella kan utsättas för i livet. Funktionshinder förekommer nästan inte alls i läromedlen. I de fall funktionshinder tas upp görs det till ett problem i sig, därigenom blir det funktionshindret istället för personen som står i fokus.

Etnicitet framställs ur ett svenskt perspektiv där de med annan etnisk bakgrund än svensk gestaltas som ”de andra”. Svenska minoriteter framställs onyanserat och läroböckerna präglas av en svensk norm och västerländsk etnocentrism. När det gäller religion är en av slutsatserna att islam ofta framställs som ett problem och kopplas ihop med terrorism och fundamentalism. Detta sätt att framställa en av de största religionerna i världen ger en vinklad bild av hur islam praktiseras. Elever med muslimsk religionstillhörighet kan ha svårt att känna igen sig i den problemorienterade beskrivningen av islam, samtidigt som det ger icke-muslimer en felaktig bild av hur islam praktiseras.

Vill du veta vilka läromedel som ingick i granskningen kan du läsa rapporten i sin helhet på Skolverkets hemsida, www.skolverket.se.

ÖVNING: GÖR DIN EGEN LÄROMEDELSGRANSKNING

Du kan enkelt göra en egen läromedelsgranskning.⁷ Det är både roligt och lärorikt. Välj ut hur stor del av läromedlet som du vill börja med att granska. Du behöver inte granska en hel bok utan kan välj ett avsnitt eller exempelvis 10-20 sidor som du fokuserar på. I början kan det vara lättast att välja ut en faktor (genus, etnicitet, sexualitet, religion eller funktionsförmåga) att analysera utifrån. Detta exempel utgår från ett genusperspektiv. När du har provat det kan du ta in fler perspektiv i dina läromedelsanalyser.

Gör så här:

1. Läs igenom texten noggrant. Ställ sedan följande frågor och notera svaren:
 - Hur många gånger förekommer flickor/kvinnor respektive pojkar/män ensamma alternativt gemensamt i
 - texter?
 - övningsuppgifter?
 - bilder?
 - Hur ser samspelet ut mellan text och bild? Förstärker eller utmanar text och bild traditionella normer för genus och sexualitet? Är det skillnad på i vilka situationer kvinnor respektive män förekommer?
 - Vilka sysselsättningar/yrken har flickor/kvinnor respektive pojkar/män?
 - Vem är aktiv/passiv?
 - Uppfattar du att personerna i texten är bi-, homo- eller heterosexuella?
 - Finns det personer vars kön du inte kan identifiera?
 - Förekommer det stereotypa bilder av män och kvinnor?
 - Vilka olika former av familjebildningar förekommer i bild och text? Hur framställs dessa familjebildningar?
2. Sammanställ resultatet och tänk på vad det betyder för vad dina elever lär sig om kvinnor, män och sexualitet i skolan. Tänk också på att det med stor sannolikhet ser likadant ut i merparten av skolans material.
3. Bygg sedan på med frågor utifrån kategorier som funktionshindrad/funktionsbehindrad, nordisk/utomnordisk bakgrund, heterosexuell/icke-heterosexuell, kristen/annan religion, till exempel: Hur många gånger förekommer flickor/kvinnor med nordisk bakgrund respektive flickor/kvinnor med utomnordisk bakgrund?

► **TÄNK PÅ!** Med kunskap om hur det ser ut i dina läromedel kan du synliggöra normer och förhålla dig kritiskt till dem i din undervisning.

Klassrumsdemokrati

En viktig förutsättning för att ett förändringsarbete ska få fotfäste i ditt klassrum är att alla känner sig delaktiga och inkluderade i klassen och i skolan som helhet. När eleverna får mer inflytande över undervisningen ökar deras motivation och självkänsla, därigenom förbättras även förutsättningarna för lärande. Arbetet för en demokratisk skola och ett jämlikt klassrum är en del av det normkritiska arbetet som måste pågå parallellt med de andra aktiviteterna som vi föreslår i denna bok.

För många kan det vara en ögonöppnare att titta på hur det ser ut med jämlikheten i deras eget klassrum. Ofta visar det sig att de strukturer som vi synar på samhällsnivå återspeglas där. I kapitel 6 *Kartläggning och analys* finns det metoder för att kartlägga talutrymme – det kan vara i klassrummet, men också i arbetslaget, på arbetsplatsmötet eller i andra sammanhang. Om du inte har möjlighet eller tid att göra en kartläggning kan du fråga dig själv hur talutrymmet fördelas i din klass. Är det några som tar utrymmet och några som får det tilldelat? Vad betyder aktivt deltagande under lektionen för dig? Försök att göra det till en vana att räkna hur ofta och hur länge killar respektive tjejer tar ordet i klassen. Finns det ett mönster?

Om det ofta är samma personer som är aktiva i undervisningen kan det vara ett tecken på att du kanske borde testa nya undervisningsmetoder. Tänk igenom vilka som gynnas av handuppräckning. Finns det andra sätt att fördela ordet i klassdiskussionerna? Vissa kanske tycker att det är obehagligt att prata inför hela klassen. Det kan ge fler möjlighet att komma till tals om eleverna får diskutera i mindre grupper. Då har du också möjlighet att välja ut vem som ska redovisa gruppens diskussioner och på så sätt ge plats åt elever som annars är tysta. Du kan kanske be en elev som tar mycket plats att redovisa vad var och en i gruppen tyckte så att hon/han får träna på att lyssna och föra fram andras argument. Du kan också göra retorik- och trygghetsövningar med klassen, för att skapa en miljö där alla känner sig trygga nog att ta ordet. Exempel på sådana hittar du i avsnittet *Normstorm i språk* i kapitel 9 *Normstorm i ditt ämne* samt i kapitel 10 *Övningar*.

Klassrumsdemokrati handlar om mycket mer än talutrymme. Det handlar om vilka som syns och tar plats i undervisningen, om kritik och granskande av det som uppmanas eller tystas ner. De ämnesindelade avsnitten i kapitel 9 *Normstorm i ditt ämne* är tänkta som inspiration till hur du kan luckra upp invanda mönster i ditt ämne och skapa ett demokratiskt rum, där allas erfarenheter och livsvillkor är inkluderade och tar plats.

Genom att göra en inventering av klassrumsdemokratins kan du låta eleverna få prata om hur de upplever fördelningen av taltid och utrymme i klassen. Vad ser eleverna själva som problem? Hur upplever de demokratin i klassen? Vad tycker de borde göras? Är det en tydligt uppdelad klass med otrygg stämning kan denna första inventering göras skriftligt. Därefter kan ni gå mer konkret till väga.

Det finns också fler sätt att undersöka hur du fördelar frågor och taltid i ditt klassrum. En enkel metod är att låta några elever (eller en kollega) sitta och räkna hur du fördelar ordet mellan eleverna och hur länge var och en pratar – gärna med hjälp av ett observationsschema. Det brukar vara uppskattat att involvera eleverna i detta främjande arbetet. Många ändrar dessutom sitt beteende när de själva ser hur fördelningen av utrymme ser ut.

Andra metoder som kan användas är till exempel en videokamera, vilket är effektivt för att fånga upp den tysta, ordlösa kommunikationen som alltid pågår i ett klassrum. Men kom ihåg att det krävs tillstånd från föräldrarna och överenskommelser med eleverna om hur materialet ska användas. Att använda en diktafon eller mediaspelare för att spela in taltiden kan vara mindre känsligt än att bli filmad. Se kartläggningsmetoderna *Observation med papper och penna*, *Observation med videokamera eller ljudupptagning* och *Mäta talutrymme* i kapitel 6 *Kartläggning och analys*.

Vem pratar i klassrummet?

Läraren står för två tredjedelar av taltiden i klassrummet. Av den återstående tredjedelen tar killarna ungefär två tredjedelar av taltiden och tjejerna en tredjedel. Dessutom är taltiden fördelad så att det är ett fåtal elever som talar mest, merparten pratar mindre och några få talar knappt alls. Det innebär att killar står för ungefär 65 procent av elevernas talutrymme i svenska klassrum i grundskolan. Om flickor och pojkar pratar lika mycket, upplever de flesta att flickorna tar mycket större utrymme än pojkarna.⁸

► LÄSTIPS...

Charlotta Einarsson visar i sin avhandling **Lärares och elevers interaktion i klassrummet. Betydelsen av kön, ålder, ämne och klasstorlek samt lärares uppfattningar om interaktionen** hur lärare och elever interagerar. Anna-Sofia Lundgrens avhandling **Tre år i g. Perspektiv på kropp och kön i skolan** visar hur elevernas vardag tar sig uttryck. Barrie Thorne visar i sin bok **Gender play – Girls and Boys in School** hur genus görs genomgående i vardagen i skolan.

Börja blåsa

Alla stormar börjar med en liten vindpust – en rörelse som växer sig starkare och starkare. Du kommer att bryta ny mark när du ger dig i kast med att utmana normer i ditt ämne. Kanske känns det ovant, kanske tar det tid, men det viktiga är att du börjar. Du kan ta små steg fram till du känner dig mer bekväm eller kasta dig direkt ut i stormen och se vartåt det bär hän.

Har du funderat igenom frågorna i vårt frågebatteri, tänkt till kring normerna i dina läromedel och reflekterat över vem som kommer till tals i ditt klassrum är du väl rustad för de kommande utmaningarna. Nu kan du börja fundera över hur du kan använda våra tankar i ditt ämne. När du känner dig redo för att sätta igång kan du läsa mer om just ditt ämne i kapitel 9 *Normstorm i ditt ämne*. Du kan även hämta inspiration från de ämnen du inte undervisar i när du arbetar med att föra in ett normkritiskt perspektiv i ditt eget.

Kapitel 4

Samarbete i arbetslaget

Samarbete mellan lärare kan bidra till trygghet och utvecklingslust i likabehandlingsarbetet. I den här boken lägger vi tyngdpunkten på arbetet i ordinarie undervisning där du själv arbetar med ditt ämne, men man behöver kollegor för att testa sina tankar, pröva övningar och bolla idéer – särskilt om man ska ta sig an nya arbetsätt.

I detta kapitel presenterar vi olika inventerings- och diskussionsövningar som du kan arbeta med i ditt arbetslag. Syftet är att du tillsammans med dina kollegor ska få igång diskussioner om den kunskap ni lär ut och skapa gemensamma regler och förhållningsätt för hur ni hanterar kränkningar. Det viktiga är att samma regler gäller för alla och att du kan lita på att dina kollegor reagerar på ungefär samma sätt som dig om de ser en kränkning. Det ger er alla trygghet att veta att ni inte står ensamma med ansvaret för att reagera, om något händer.

Ett sätt att komma igång med att hitta gemensamma regler och förhållningsätt är genom att börja diskutera olika områden tillsammans:

- Rasism och homofobi – hur hanterar och bemöter vi det?
- Kränkande språkbruk – hur hanterar och bemöter vi det?
- Talutrymme – hur fördelar vi det?
- Sexuella trakasserier – hur hanterar och bemöter vi det?
- Tillgänglighet – vad gör vi för att säkra det?

Lägg till andra områden som känns angelägna. I kapitel 10 *Övningar* finns det flera övningar som ni i arbetslaget kan göra tillsammans. Övningarna kan hjälpa er att öppna

upp för diskussioner. Många av dessa övningar är dock tänkta att fungera för både lärare och elever, så välj det som passar er.

De metoder vi presenterar i detta kapitel är anpassade för vuxna som arbetar i skolan. Börja gärna direkt, men tänk på att era diskussioner kan bli djupare om alla har ungefär samma grundkunskaper. Vi rekommenderar därför att alla läser kapitel 2 *Att ta sin utgångspunkt i normer* i den här boken eller väljer någon annan bok som belyser normer och intersektionalitet.

► LÄSTIPS...

För att få bättre koll på frågor om normer för genus, sexualitet och etnicitet kan du bland annat läsa **Vad är queer?** av Fanny Ambjörnsson eller **Blatte betyder kompis** av Rickard Jonsson. Om du vill läsa mer om tillgänglighet kan du läsa **Riv hindren. Riktlinjer för tillgänglighet** som är utgiven av Handisam. Den kan beställas från deras hemsida www.handisam.se. Där kan du även se deras normkritiska filmer **Öka tillgängligheten nu**.

ÖVNING: SKALFRÅGOR

I den här övningen kan du som lärare uppmärksamma din egen roll i hur olika normer upprätthålls i klassrummet och i undervisningen. Frågorna kan användas av dig själv i ditt eget utvecklingsarbete som pedagog, men de kan också fungera utmärkt som diskussionsunderlag för ett arbetslag eller en ämnesgrupp. Utgångspunkten för övningen är läroplanens mål att skolan "har ett ansvar för att motverka traditionella könsmonster" och arbeta för likabehandling för alla elever oavsett sexualitet, etnicitet och funktionsförmåga.⁹ Frågan är – hur gör man det rent konkret? Och hur märker man om det sker någon förändring?

TIPS! Om ni vill utveckla arbetet med utvärdering och kvalitetssäkring av undervisningen har Skolverket utvecklat en metod som heter BRUK. Den kan laddas ned från deras hemsida www.skolverket.se. Övningen Skalfrågor är inspirerad av BRUK, men i en förenklad form.

Gör så här:

1. Kopiera upp skalfrågorna nedan. Besvara påståendena genom att sätta ett kryss på skalan 1–10. Utgå från vad du själv anser om din egen (och eventuellt dina kollegors, om ni gör övningen gemensamt) arbetsinsats när det gäller att utmana normer i undervisningen. Våga vara ärlig och självkritisk.
2. Ställ dig sedan frågorna: Vad krävs för att jag ska komma upp ett steg skalan? Vad ska ha förändrats i min undervisning eller mitt förhållningssätt gentemot eleverna? Ställ samma frågor till alla påståenden och fundera ut konkreta åtgärder för att förbättra ditt arbete på samtliga åtta områden.
3. Skriv ned åtgärdsförslagen i en enkel handlingsplan till dig själv och sätt igång att utmana normer och invanda mönster nästa gång du får tillfälle!
4. Glöm inte att göra om övningen efter ett par månader för att se om du kan "klättra" ytterligare på skalan.

Skalfrågor:

Generella frågor

1. Hur god är min kunskap om likabehandlingsfrågor?

1= Jag vet ingenting 10=Jag har mycket god kunskap
1 5 10

2. Hur normkritisk är jag som pedagog?

1= Omedvetet normbefästande 10 = Medvetet normkritisk
1 5 10

3. Hur ofta utvärderar jag min undervisning för att vara säker på att jag förmedlar ny kunskap och nya perspektiv till eleverna?

1= Aldrig 10 = Hela tiden
1 5 10

Frågor om genus

4. Uppmuntrar jag eleverna att aktivt bryta mot traditionella genusmönster?

1= Nej, aldrig 10 = Ja, hela tiden
1 5 10

5. Är jag själv en förebild för eleverna när det gäller att bryta mot genusnormer?

1= Nej, aldrig 10 = Ja, hela tiden
1 5 10

6. Är mina aktiviteter, temadagar eller utflykter genusmedvetna, det vill säga, ifrågasätter jag invanda tankemönster kring manligt och kvinnligt när vi planerar aktiviteter?

1= Nej, aldrig 10 = Ja, hela tiden
1 5 10

Frågor om sexualitet

7. Utgår jag från att alla i mitt klassrum är heterosexuella?

1= Ja, hela tiden 10 = Nej, aldrig
1 5 10

8. Problematiserar jag heteronormativa påståenden, kärleksskildringar eller personbeskrivningar i läromedlen – och uppmanar jag eleverna till att göra andra tolkningar?

1= Nej, aldrig 10 = Ja, hela tiden
1 5 10

9. Använder jag exempel som inte befäster en heterosexuell norm i undervisningen, det vill säga, har jag med exempel där homosexuella, bisexuella och transpersoner inkluderas?

1 = Nej, aldrig 10 = Ja, hela tiden
1 5 10

Frågor om etnicitet/religion

10. Uppmärksammar jag en annan syn på mitt kunskapsområde än det västerländska?

1 = Nej, aldrig 10 = Ja, hela tiden
1 5 10

11. Uppmärksammar jag på ett självklart sätt andra religiösa högtider och traditioner än de kristna i undervisningen?

1 = Nej, aldrig 10 = Ja, hela tiden
1 5 10

12. Uppmärksammar jag att Sverige är ett land där människor med olika ursprung och trosuppfattningar bor?

1 = Nej, aldrig 10 = Ja, hela tiden
1 5 10

Frågor om funktionsförmåga

13. Synliggör jag i min undervisning att många människor i Sverige lever med varierande grad av funktionsförmåga och att samhället i stor utsträckning är anpassat till en viss typ av förmåga?

1 = Nej, aldrig 10 = Ja, hela tiden
1 5 10

14. Är min undervisning tillgänglig för alla oavsett deras fysiska funktionsförmåga?

1 = Nej, inte alls 10 = Ja, helt och hållet
1 5 10

15. Är min undervisning tillgänglig för alla oavsett psykisk eller kognitiv funktionsförmåga?

1 = Nej, inte alls 10 = Ja, helt och hållet
1 5 10

ÖVNING: BAKVÄND BRAINSTORM

Ett sätt att dra igång arbetet kring förhållningsregler eller utformningen av likabehandlingsplanen är att använda bakvänd brainstorming.¹⁰ Det är en omvänd metod som syftar till att locka fram hel- och halvgalna idéer om hur man ska förstärka de problem eller begränsande normer som finns på skolan. Detta gör att ni får upp ögonen för vilka fällor som finns i likabehandlingsarbetet. Man kan till exempel ställa frågor som:

- Hur ska vi göra så att ingen elev eller anställd vågar komma ut som homosexuell, bisexuell eller transperson på vår skola?
- Hur ska vi göra så att killarna tar allt talutrymme på lektionerna?
- Vad ska vi göra för att skolan ska bli så otillgänglig som möjligt?
- Hur kan vi göra så att troende inom olika religioner känner sig exkluderade?
- Vad kan vi göra för att eleverna ska lära sig att låta bli att respektera varandra oavsett etnicitet?

Gör så här:

1. Dela in er i mindre grupper.
2. Utse en övningsledare som inte deltar i diskussionen.
3. Låt varje grupp brainstorma kring en av frågorna i ungefär tio minuter.
4. Låt varje grupp presentera sina förslag och sammanställ allt på en tavla/stort ark.
5. Låt deltagarna diskutera eventuella likheter eller skillnader i er skolan. Vad är motsatsen till de förslag som brainstormen gav? Utforma förslag på hur ni kan skapa en mer öppen och inkluderande miljö.

Fortsätt med fler frågor på samma sätt antingen på en gång eller senare under terminen. Om det finns tid över rekommenderar vi att man i anslutning till denna övning gör nästa, **Skolan i Normby**.

ÖVNING: SKOLAN I NORMBY

En fortsättning på bakvänd brainstorming är att låta arbetslaget lösa problem på en fiktiv skola: Skolan i Normby. Självklart går denna övning också att genomföra fristående. Det är en rolig och givande övning där många praktiska åtgärder och användbara idéer i likabehandlingsarbetet kan komma fram.

Gör så här:

1. Dela in er i grupper.
2. Utse en övningsledare som inte deltar i någon grupp.
3. Dela ut kopior på den fiktiva kartläggningen på nästa sida och berätta följande: "Skolledningen på Skolan i Normby har bett oss om hjälp med att lösa deras genusproblem. Vid en kartläggning framkom att skolan har starka traditionella genusnormer som skapar både stora och små problem samt dålig stämning. De vill nu ha vår hjälp med att bryta dessa mönster för att förbättra sin skola."
4. Låt grupperna diskutera och genomföra uppgifterna.
5. Återkoppla i helgrupp, där alla presenterar vad de har diskuterat och sina åtgärdsförslag. Avsluta med att diskutera om det finns några erfarenheter från skolan i Normby som kan användas på er skola. Vilka likheter och skillnader finns?

Ofta ger denna övning ett stort igenkännande, eftersom den fiktiva kartläggningen är omvänd jämfört med de generella genusmönster som finns i dagens svenska skolor.

Resultat från kartläggningen av Skolan i Normby

Killar:

- Vill bara vara med bästisar, två och två
- Utesluter varandra från gemenskapen, tisslar och tasslar
- Har lätt för att arbeta självständigt på lektionerna
- Vill ogärna vara med på idrotten
- Vill inte gå ut på rasterna

Tjejer:

- Tycker om att röra sig fritt, brottas och mäta krafter
- Gillar att experimentera
- Tycker om att spela fotboll, tävla och vara i stor grupp
- Ogillar att komma sist
- Tar mycket talutrymme på lektioner
- Använder ibland ord som "gubbe" och "flata" vid misslyckanden på fotbollsplanen

Vuxna:

- Använder härskartekniker
- Ger flickor tid och uppmärksamhet när de bråkar
- Ger pojkar tid och uppmärksamhet när de är tysta och lugna

Er uppgift är att:

1. Diskutera vilka problem ni tycker är viktigast att börja arbeta med
2. Gör en prioriteringslista över problemen
3. Sätt upp mätbara mål för arbetet
4. Planera minst två konkreta åtgärder för att nå målen
5. Ange vem som är ansvarig och vem som gör vad
6. Bestäm en tidsram
7. Återkoppla sedan i helgrupp

Trygghet tar arbetslaget vidare

Att utmana normer är spännande och utvecklande, men det kräver också kraft och energi. Tänk på att stötta varandra i arbetslaget och göra era träffar till ett tillfälle där alla kan ventilera sina tankar och erfarenheter. Prata med dina kollegor om någonting känns fel i klassrummet – du kan få värdefull respons och stöd. En förutsättning är förstås att hela arbetslaget jobbar för att skapa en trygg stämning. Ni har också rätt att få stöd av skolledningen.

Övningarna i detta kapitel kan ni återkomma till för att fortsätta att utmana er själva. De är ett bra komplement till övningarna som riktar sig till både elever och lärare i andra delar av boken. Se även kapitel 7 *Vända kränkningar* som bygger på gemensamma diskussioner för att hitta strategier i arbetet med att hantera akuta situationer.

► TIPS...

Du kan hitta trygghetsskapande övningar i materialet **Inspiration från Friends**.

Kapitel 5

Att leda ett förändringsarbete

Varför ska man som rektor prioritera arbetet mot begränsande normer på skolan? Varför är frågor som rör genus, sexualitet och etnicitet lika viktiga som arbetsmiljö, schemaläggning och mobbning? Det är en fråga som vi på Friends ibland får av de skollärdningarna vi möter under våra utbildningar. Svaret är att normer på skolan påverkar alla och har stor betydelse för elevers och lärares välbefinnande och självkänsla, vilket i sin tur påverkar undervisningskvaliteten och elevernas resultat. Dessutom blir stämningen på skolan ofta mycket bättre när man börjar luckra upp ramarna för hur man får vara som elev och personal.

Normer sätter ramar för hur eleverna förväntas vara och bete sig, vad som anses vara ”rätt” och ”fel” och hur ni som lärare eller ledning bemöter varandra och eleverna. De förväntningar som normer skapar rör intressen, kläder, lekar, skolframgångar, kärleksrelationer, yrkesval i framtiden, bemötande, beteende, kunskap etcetera. De handlar bland annat om att tjejer förväntas vara på ett visst sätt och killar på ett annat, att alla förväntas vara heterosexuella tills motsatsen är bevisad och att vi har olika förväntningar på prestation utifrån elevernas sociala och etniska bakgrund.

Bryter man mot en eller flera normer riskerar både elever och lärare sociala straff som kommentarer, kränkningar eller trakasserier. Att utmana normer på skolan och i undervisningen är ett sätt att förebygga sådant och skapa en mer inkluderande skola för alla. Problem som framstår som individuella och svårlösliga kan dessutom kopplas samman med strukturer och mer övergripande lösningar. Här är några exempel:

- Henrik, Ali och Hugo som spelar macho och vägrar skriva dikter på svenskalektionerna. Läraren Viola kan därför inte godkänna dem i momentet ”svensk skrivkonst”.
- Lisa som överpresterar och drabbas av stressrelaterade sjukdomar som magkatarr och huvudvärk.
- Pojkgäng i år 9 som ”skojbråkar” i korridorerna och sätter skräck i yngre elever.
- Läraren Bosse som har dålig kontakt med Karims pappa.

Dessa problem kan förstås ur ett individperspektiv där man väger in konkreta psykosociala faktorer och förklarar personens agerande utifrån dennes individuella situation. Att exempelvis Lisa överpresterar och har ont i magen kan bero på att hon alltid har haft svårt med gränser och dålig självkänsla. Men det kan också förstås utifrån ett strukturellt genusperspektiv. Då kan man med hjälp av forskning eller observationer konstatera att detta problem inte bara berör Lisa, utan att överprestation är ett utbrett problem bland flickor och kvinnor i Sverige i dag. Det kanske finns 45 ”Lisor” bland eleverna på samma skola och fem i lärargruppen. Sett utifrån detta perspektiv är överprestation plötsligt inte längre ett individproblem utan ett hälsoproblem som skolan bör ta tag i på bredare front.

Samma sak gäller kontakten med Karims pappa. Läraren Bosse irriterar sig på att Karims pappa inte verkar intresserad av vad som händer i skolan och inte tar del av den information han vill förmedla till hemmet. Bosse antar att pappans persiska bakgrund gör honom mindre intresserad av sin sons skolgång än en svenskfödd förälder. Men genom att vända på situationen kan man fråga sig varifrån den föreställningen kommer? Vad får den för konsekvenser i bemötandet av Karims pappa? När skolan dessutom ser över hur pärmen med kontaktuppgifter ser ut upptäcker man att det, i de fall där eleven har en mamma och pappa och bägge är vårdnadshavare, alltid är mammans namn som står överst och att skolan därför alltid ringer till henne först. Vilka signaler om ansvar och samverkan med föräldrar skickar skolan till alla pappor? Och hur gör de med samkönade föräldrar?

Kunskap om normer och deras konsekvenser för hur elever, personal och föräldrar agerar kan ge viktiga insikter om varför det finns problem i skolan och hur ni tillsammans kan agera för att lösa dem. Kunskapen är bland annat värdefull när du som skolledare ska utforma riktlinjer för de konkreta och praktiska insatserna i likabehandlingsarbetet.

"När man ska jobba med någon form av utveckling i skolan måste man alltid jobba med personalens förståelse. Och jag brukar tala om "kognitiv omstrukturering", det är mitt favoritbegrepp. [...] För att vi människor förstår vår omvärld på ett visst sätt och vi förstår mellanmännsliga relationer på ett sätt och vi förstår oss själva på ett sätt. Men om det då ska hända någonting, så måste vi förstå på ett nytt sätt, annars gör vi bara som vi alltid har gjort."

– Lars, skolledare¹¹

Nyckeln till framgång

För att kunna driva ett framgångsrikt likabehandlingsarbete behöver ni skapa vissa förutsättningar. Skolor är förstås olika och det finns inget universalrecept som går att tillämpa överallt. Däremot kan vi inspireras av andras erfarenheter.

Friends förstudie visar att vissa förutsättningar är mer väsentliga än andra för ett lyckat normkritiskt jämlikhetsarbete. Centralt är en förändrad och normkritisk syn på genus, sexualitet och andra kategorier, vilket innebär att skolpersonalen måste fundera över sin egen position och sitt förhållningssätt gentemot eleverna.¹² Studien pekar ut tio framgångsfaktorer, varav de sex första presenteras utförligare nedan eftersom de berör organisatoriska förutsättningar för ett lyckat förändringsarbete.

1. En drivande ledning som prioriterar arbetet

Att ledningen prioriterar arbetet innebär att tid och resurser läggs på likabehandlingsfrågorna. Ledningen behöver också skaffa sig fördjupad kunskap i frågorna och se till att denna kunskap sprids till hela personalen. Frågorna ska ges en självklar plats på personalkonferenser, lärarmöte och i de enskilda utvecklingssamtalen. Du som ledare kan till exempel se till att alltid ha likabehandlingsfrågorna som första punkt på personalträffen efter sommarlovet.

2. Inkludera alla i arbetet

Det är viktigt att arbetet förankras i verksamhetens alla led. Engagera skolpersonal, elever och föräldrar på alla nivåer. Som skolledare kan du besluta att all personal ska utarbeta en personlig handlingsplan på tre punkter för hur de under nästa termin konkret ska utmana normer i sitt arbete. Ta sedan upp handlingsplanen under utvecklingssamtalen och betona att du är intresserad av både goda och dåliga erfarenheter av arbetet.

3. Kompetensutveckling med kunskap och medvetandegörande som bas

Att arbeta med frågor som rör genus och sexualitet kräver kunskap om såväl teori som praktiska metoder. Utan kunskap förstår inte personalen varför arbetet är viktigt och hur det ska göras. Om inte pedagogerna upplever att de har tillräcklig kunskap kör de ofta på som vanligt och förändringen uteblir. Du kan ge lärare med genuskompetens i uppdrag att återkommande arrangera inspirationsföredrag om normer och makt för samtlig personal under en termin.

”Ska man få en förändring så måste alla vara med på tåget – alla måste vara delaktiga. Det är skillnad när hela personalgruppen har gått tre terminer i en utbildning, inklusive skolledningen. Det är ett annat förhållningssätt, ett gemensamt språk. Det blir gemensamma diskussioner i personalrummen, det är diskussioner kring sådant som vi aldrig skulle kunna uppnå om – säg – de fem eller tio mest intresserade skulle ha gått. Nu var vi 55 stycken.”

– Elsa, skolledare¹¹

4. Nyckelpersoner, inte eldsjälar

Använd personer med specialkompetens på ett effektivt sätt. Eldsjälar brinner ofta upp istället för att tända andra, eftersom de gör hela arbetet själva. En eldsjäl som inte ges legitimitet, resurser eller formell makt ger inte heller den tyngd till arbetet som en nyckelperson gör. En nyckelperson som har ett formellt uppdrag kan fungera som coach och bollplank i likabehandlingsarbetet, vilket både skolledning och personalgrupp har nytta av.

5. Gemensamma och visionära målsättningar

Det är viktigt att sätta upp gemensamma mål, gärna på flera nivåer: ett övergripande långsiktigt mål för skolan, ett mer kortsiktigt konkret mål på arbetslagsnivå och en individuell handlingsplan. Utgå inte från att det finns en samsyn utan avsätt tid till diskussion och reflektion i arbetslagen så att målen och visionerna blir tydliga. Detta är en grundläggande del av arbetet med likabehandlingsplanen.

6. Struktur för samverkan och uppföljning

Det är viktigt att samverkan och uppföljning sker kontinuerligt så att alla delar av verksamheten går åt samma håll. På så sätt blir det omöjligt för någon del att halka efter. Starta en likabehandlingsgrupp med personal från olika delar av verksamheten som tillsammans kan driva arbetet på bred front, med ett tydligt och förpliktigande mandat. De kan även utgöra en viktig länk mellan skolledning och arbetslag.

VARNING FÖR FALLGROPAR

Precis som det finns framgångsfaktorer att sträva efter, så finns det fallgropar att navigera runt när du sätter igång det normkritiska arbetet på skolan. Vi vill nämna några av dem som du kan ha i åtanke under förändringsarbetet.

Bara ord och ingen handling

Om du vill att personalgruppen ska prioritera förändringsarbetet med normkritik och ta in det i ordinarie undervisning krävs det att du är tydlig med vad som förväntas av dem. Det kan visa sig i medarbetarsamtalet, fikarummet, kompetensutvecklingen, månadsbrevet och på planeringsdagar. Tyvärr upplever vi på Friends ibland att rektorer inleder våra föreläsningar med att välkomna personalgruppen med orden: ”Detta är ett jätteviktigt ämne att diskutera för oss alla, men jag måste tyvärr avvika och gå på ett annat möte...”

Att ge upp inför motstånd i personalgruppen

Det finns alltid de som är ovilliga att förändras, vad det än gäller. När det handlar om skolans värdegrund och arbetet med likabehandling, är det vanligt att motståndet mot förändring drivs genom att trivialisera problemet. Argument som ”vi har viktigare saker att göra”, ”vi är redan jämställda” och ”jag behandlar mina elever som individer” är vanliga. Här är kunskap bästa medicin. Kompetensutveckling i form av föreläsningar, litteratur, studiecirkel och workshops med externa utbildare råder inte bot på de mest inbitna motståndarna. Men om den stora majoriteten både får upp ögonen för hur normer strukturerar vår vardag och undervisning och ges praktiska verktyg blir inte motståndarna särskilt högljudda. Det handlar om att fokusera tid, kunskap och resurser på alla som vill förändra och därigenom minska utrymmet för dem som är negativa.

Brådslande perspektiv

Att vilja se snabba resultat är frestande, men kan vara förödande för ett långsiktigt förändringsarbete. Om ingenting synbart har hänt efter en termin utsätts arbetet kanske för kritik och de involverade kan börja tvivla på om detta överhuvudtaget är något att satsa på. Här gäller det att ha tålmod och förstå att förändringar tar tid. En hjälp på vägen kan vara att ha en tydlig uppdelning mellan kortsiktiga och långsiktiga mål, så att en utvärdering efter några månader endast utvärderar det arbete som har hunnit göras, istället för hela det övergripande förändringsarbetet.

Att inte stå upp för arbetet

Som skolledare har du en viktig uppgift i att visa var du står och vilken väg du vill att skolan ska gå. Även om du givetvis ska vara lyhörd för skolpersonalens åsikter och problem, är det viktigt att du själv går före och säger ifrån om det förekommer något du inte vill se på skolan. Det kan handla om att inte skratta åt sexistiska, rasistiska eller homofoba skämt, att själv påtala din maktposition i situationer när du känner att den har betydelse eller om att ta rastvakten en gång i veckan för att visa elever och personal när och hur du vill att de griper in om det uppstår kränkande situationer.

TIPS PÅ SAKER DU KAN GÖRA MED DIN PERSONALGRUPP

Följande förslag är relativt enkla att få till stånd och kan vara bra för att få igång nya tankar i personalgruppen. Du kan använda dem för att markera att det nu blåser nya vindar i likabehandlingsarbetet eller se dem som nya sätt att utveckla den gemensamma kompetensutvecklingen. Aktiviteterna kan vara fristående eller kombineras och ske under en dag eller löpande under ett läsår.

Pedagogiska samtal

Dela in arbets- och ämneslag i tvärgrupper som följs åt över en termin. Anordna pedagogiska samtal på teman som berör genus, sexualitet, etnicitet och funktionsförmåga utifrån ett normperspektiv. Ha ett avslutande samtal om hur dessa teman hänger ihop och påverkar varandra och låt varje grupp redovisa sina diskussioner.

Individuell handlingsplan

Låt samtlig personal skriva en kort, individuell handlingsplan som följs upp vid varje medarbetarsamtal. Handlingsplanen ska konkret beskriva ett kortsiktigt eget mål och en utmaning till sig själv under terminen. Målen bör vara kopplade till förhållningssätt och undervisningsinnehåll. Det kan handla om att synliggöra en viss grupp mer i sin undervisning, att fördela talutrymmet mer jämt eller att inte förutsätta saker om elever på grund av deras bakgrund. Om handlingsplanen sedan tas upp under medarbetarsamtalet signalerar du att detta är viktigt.

Hemliga uppdrag

Informera all personal om att ni ska utföra hemliga uppdrag under en vecka. Alla får ett uppdrag, men vem som får vilket ska vara hemligt för de andra. Uppdragen kan exempelvis handla om att observera hur kollegor talar om elever i personalrummet, vilka härskartekniker som används på elevvårdskonferenserna, hur lekarna ser ut på skolgården, vilka som är aktiva på lektionerna och vilka som klottrar. Be gärna personalgruppen komma med fler intressanta uppdrag. Det viktiga är att uppdraget som varje lärare eller arbetslag får hålls hemligt för andra under den tid det utförs. Om du vill kan du ge alla samma uppdrag och sedan jämföra vad de kommer fram till. Sammanställ och presentera resultaten och betraktelserna under en gemensam träff.

Ordna läsecirkel

Initiera en läsecirkel kring en bok som berör normer och makt. Det kan vara teoretiska böcker, avhandlingar eller romaner som diskuteras. Två böcker som sätter igång tankarna om genus och sexualitet är *Hetero* av Sandra Dahlén och *I en klass för sig* av Fanny Ambjörnsson. Fler boktips hittar du i våra lästips på sidan 199.

Diskutera filmer

Ett annat sätt att diskutera normer är att se på film tillsammans och följa upp med organiserade diskussioner. Ibland kan man bjuda in regissören och ha en frågestund. Du kan även bjuda in en filmvetare som föreläser om filmer med utgångspunkt i genus, heteronormativitet eller postkolonialism. En bra film att börja med är *Mitt liv i rosa*. Den handlar om en pojke som bryter mot genusnormer, vilket skapar oro i familjen. Filmen är ett utmärkt sätt att initiera en diskussion om hur vi på skolan hanterar normbrytande elever. Fler filmtips hittar du i våra filmtips på sidan 205. Använd också den medföljande filmen *I normens öga* som diskussionsunderlag.

Bjud in en inspiratör

Bjud in någon utifrån som kan föreläsa om normer, makt och diskriminering, till exempel en författare, forskare, genuspedagog, skolledare eller lärare med goda exempel från sin organisation eller arbetsplats. Var dock noga med att kolla upp vilket perspektiv personen har kring normer, så att budskapet i föreläsningen stämmer överens med det perspektiv du vill ha i likabehandlingsarbetet.

Gör studiebesök på andra skolor

Besök skolor som har goda erfarenheter av likabehandlingsarbete och som kan inspirera er. Erfarenhetsutbyte mellan skolor är en guldgruva i förändringsarbetet.

Samarbete med hemmet

Ofta finns det föräldrar eller andra närstående som vill se ett mer aktivt likabehandlingsarbete på skolan, och som vill att skolan ska ha en medveten strategi och pedagogik för att utmana normer. De vill inte att deras egna och andras barn ska begränsas i sitt liv. Det är en positiv kraft som ni kan ta tillvara. Ett sätt är att engagera intresserade föräldrar i en likabehandlingsgrupp.

Eftersom förändringsarbete syftar till att rubba på invanda sätt att agera kan ni möta på motstånd från föräldrar och andra närstående. Ett av de viktigaste argumenten för dig som vill arbeta med ett normkritiskt förändringsarbete är att det ingår i skolans uppdrag. Men framför allt handlar det om att eleverna ska få vistas i en skola som grundas på respekt för varandras likheter och olikheter. Här är det viktigt att skolledningen är tydlig med sitt stöd för förändringsarbetet. Delta i föräldramötena och berätta om hur ert förändringsarbete är strukturerat och vilka resultat ni har sett.

Samarbetet mellan skolan och hemmet bygger i första hand på tillit och förtroende. Där spelar läraren en stor roll. Ett bra sätt för att bygga upp en god relation till föräldrarna är att höra av sig då och då – och gärna (i alla fall till att börja med) när det går bra för deras barn. Skickar du iväg ett kort mail en gång per termin om att Hassan städade klassrummet fint efter lektionen eller att Lotta höll ett spännande föredrag i NO, visar du för föräldrarna att du har sett just deras barn och hennes/hans insats. Det gör det mycket enklare att höra av sig en annan gång, om det skulle uppstå problem.

Bra kontakt med föräldrarna underlättar för er alla på skolan när ni introducerar ett förändringsarbete. Du måste såklart inte kalla in till stora föräldramöten bara för att du byter namn i ett matteexempel, men det kan vara en god idé att berätta för föräldrarna att ni framöver kommer arbeta med att vrida och vända lite på perspektiven i skolan och i dina ämnen. Berätta att det är en medveten strategi för att ge eleverna fler iden-

tifikationsmöjligheter och öppnare sinnen. Uppmana föräldrar och andra närstående att följa med på denna upptäcktsfärd och att stödja sina barn när de utmanar normer i stället för motsatsen.

Styrdokument och skolans ansvar

Att ha ett normkritiskt perspektiv kan hjälpa dig att förstå och lösa praktiska problem i den pedagogiska verksamheten. Det är samtidigt en viktig del i det övergripande likabehandlingsarbetet. Som skolledare vet du säkert redan vilka lagar som gäller, men här visar vi hur du kan använda dem för att legitimera ett normkritiskt arbetssätt på skolan.¹⁴

Den 1 april 2006 trädde Barn- och elevskyddslagen (BEL) i kraft, en lag som på flera sätt innebar nya utmaningar för skolan eftersom barn och elever för första gången fick sin rätt att slippa diskriminering och annan kränkande behandling inskriven i en särskild lag. Lagens syfte var dock inte bara att förbjuda diskriminering utan även att främja barns och elevers lika rättigheter, vilket gjorde att skolornas uppdrag att arbeta aktivt för lika rättigheter och förebygga kränkningar stärktes.¹⁵ En ny diskrimineringslagstiftning gäller från 1 januari 2009.¹⁶ BEL har i stort införlivats och stärkts i den gemensamma lagstiftningen, som även gäller för arbetslivet och andra samhällsområden. Enligt lagen ska ingen diskrimineras på grund av:

- Kön
- Könsoverskridande identitet eller uttryck
- Sexuell läggning
- Etnisk tillhörighet
- Religion eller annan trosuppfattning
- Funktionshinder
- Ålder

Dessa grunder gäller alltså för såväl skolan som resten av samhället. Med skola menas all utbildning och verksamhet som avses i skollagen, därmed även fristående verksamheter.¹⁷ Huvudmannen för verksamheten (till exempel kommun, stat eller styrelse/VD för fristående verksamhet) har det juridiska ansvaret för att lagen följs, inklusive ansvaret för att personalen följer lagen.

Lagstiftningen består av skyldigheter och förbud. Skyldigheterna handlar dels om främjande arbete, dels om hantering av incidenter. Skolans huvudman har ett ansvar för att det bedrivs ett målinriktat arbete för att förebygga kränkande behandling. Det innebär att det i varje verksamhet ska finnas en likabehandlingsplan. Lagstiftningen inbegriper också skyldighet att utreda och åtgärda uppkomna situationer, vilket måste

göras direkt vid kännedom om att en elev känner sig utsatt för diskriminering, trakasserier eller annan kränkande behandling. Det är *alltid* den elev som har blivit utsatt som definierar situationen, det vill säga avgör vad som är kränkande för just henne eller honom – att inte bli tagen på allvar innebär ytterligare än kränkning för eleven.

Förbuden, som gäller för all personal, innebär att ingen får:

- Direkt och indirekt diskriminera en elev
- Trakassera en elev
- Instruera någon att diskriminera en elev
- Utsätta en elev för annan kränkande behandling
- Utsätta en elev för repressalier på grund av en anmälan enligt lagen

Det är viktigt att påminna sig om att det är de mänskliga rättigheterna som är anledningen till att ingen får kränka eller diskriminera elever – inte lagarna i sig. Lagstiftningen är ”bara” det juridiska verktyget som skyddar dessa rättigheter.

Barn- och elevombudet (BEO) och diskrimineringsombudsmannen¹⁸ utövar tillsyn över lagen. Det innebär att händelser som strider mot lagstiftningen kan anmälas till diskrimineringsombudsmannen eller BEO, som utreder fallet och företräder eleven vid en eventuell tvist. Skulle det då visa sig att huvudmannen inte bedrivit ett förebyggande arbete kan det leda till skadestånd.

Skolan har sedan länge haft i uppdrag att arbeta med värdegrundsfrågor. Enligt Skollagen¹⁹ ”skall den som verkar inom skolan 1) främja jämställdhet mellan könen samt 2) aktivt motverka alla former av kränkande behandling såsom mobbning och rasistiska beteenden.” Läroplanerna²⁰ understryker det gemensamma ansvaret för att motverka kränkande behandling och lyfter särskilt fram skolans uppdrag att arbeta för jämställdhet och mot främlingsfientlighet. Dessutom har elever, precis som anställda, rätt till en god arbetsmiljö enligt arbetsmiljölagen. Med BEL och den sammanhållna diskrimineringslagstiftningen har vikten av att arbeta förebyggande och främjande för fler diskrimineringsgrunder förstärkts.

Att arbeta fram en likabehandlingsplan

Diskrimineringslagstiftningen innebär att alla skolor är skyldiga att arbeta fram en likabehandlingsplan. Vi går inte in i detalj på hur du kan upprätta en sådan, utan lyfter bara fram en strategi som kan hjälpa till att strukturera arbetet med planen. Mer information, handledningsmaterial och konkreta råd om arbetet med likabehandlingsplanen hittar du på Skolverkets hemsida, www.skolverket.se.

Arbetet för att motverka diskriminering och främja likabehandling i skolan kan delas upp i olika nivåer, som dock inte kan separeras helt eftersom de hänger ihop och den

ena variabeln påverkar den andra. Men genom att skilja nivåerna åt är det möjligt att stämma av att alla typer av insatser finns med i förändringsarbetet. De tre nivåerna är: *akuta åtgärder*, *förebyggande insatser* och *främjande arbete*. I likabehandlingsplanen behöver alla nivåer ha tydliga mål med aktuella åtgärdsplaner.

Akuta åtgärder

Lärare får vanligtvis syn på problem med makthierarkier och utsatthet i klassen vid en konkret situation. Det kan handla om en kränkning som begås av en eller flera elever eller av en lärare. I den konkreta situationen behöver skolan sätta in akuta åtgärder. Det gäller att snabbt bemöta problemet, analysera situationen och lägga upp en plan för hur direkta kränkningar ska hanteras. Det förutsätter att all personal har ett gemensamt förhållningssätt för vad som räknas som en kränkning och var gränsen för acceptabelt beteende går. För att hantera kränkande situationer på ett bra sätt behöver ni även ha gemensamma rutiner för hur situationer av olika slag ska hanteras. Det förutsätter att samtliga inom personalgruppen har fått utveckla sin kompetens så att alla känner sig trygga i att ingripa och bemöta kränkningar. Ledningen har ansvar för att se till att alla får den kunskap som behövs för att hantera kränkningar.²¹ Om du vill läsa mer om hur ni kan skapa strategier för att bemöta akuta situationer kan du läsa vidare i kapitel 7 *Vända kränkningar*.

Förebyggande insatser

Ingen vill att situationen ska gå så långt att någon kränks. Därför är det viktigt att förebygga diskriminering och kränkningar. Ett förebyggande arbete inleds med att ni kartlägger vilka (potentiella) problem som finns på skolan och gör upp gemensamma regler, gränser och planer för hur de kan minskas, se mer om kartläggningsmetoder i kapitel 6 *Kartläggning och analys*. Skolans arbete med att förebygga kränkningar kan också innebära att synliggöra utsatta elever, öka tillgängligheten samt motverka otrygghet, grupperingar och dålig stämning på skolan. En förutsättning för detta är att se över skolans tillgänglighet, olika elevgruppers utrymme, självkänsla och gränssättande samt härskar- och främjartekniker. Läs mer i kapitel 8 *Att motverka härskartekniker* och kapitel 10 *Övningar*.

Främjande arbete

När ni arbetar för att främja likabehandling gäller det att ha tålamod och komma ihåg att arbetet är långsiktigt. Utgångspunkten bör vara en positiv gemensam vision om en likvärdig skola för alla. Arbetet kräver att diskriminerande hierarkier och normer

synliggörs, problematiseras och monteras ner. Normer och ojämlikhet kan ofta vara så vanliga och ingrodda att de inte längre syns eller ifrågasätts och kan därför bli svårare att agera emot. Därför handlar det främjande arbetet till en början om att öppna ögonen för hur normer och ojämlikhet påverkar alla på skolan. Arbetet för att främja likabehandling och lika möjligheter innebär att förändra på en strukturell nivå som ger effekter i det vardagliga livet i skolan. Därför behöver ni arbeta med att utforma konkreta strategier för hur ni dagligen, i all verksamhet, kan arbeta inkluderande och normbrytande. Konkret kan det handla om att integrera ett normkritiskt perspektiv i skolans undervisning. Läs mer i kapitel 3 *Normstorm i klassrummet* och kapitel 9 *Normstorm i ditt ämne* där vi visar hur du kan utmana normer i den ämnesspecifika undervisningen.

► **LÄSTIPS...**

Boken **Lika värde, lika villkor? Arbete mot diskriminering i förskola och skola** av Love Nordenmark och Maria Rosén ger dig fler tips på hur du kan bedriva ett förändringsarbete.

Kapitel 6

Kartläggning och analys

Som fundament för att börja skriva en likabehandlingsplan behöver ni först göra en kartläggning av förekomsten av kränkningar och diskriminering på skolan, för såväl personal som elever. En kartläggning kan genomföras i hela skolan, klassen eller arbetslaget. Att kartlägga en hel skolas verksamhet och fysiska planering kan vara ett stort arbete, men det är en viktig förutsättning för att kunna arbeta förebyggande mot kränkningar. Syftet är att ge skolans aktörer underlag för beslutsfattande, men också för planering, uppföljning och utvärdering av det förebyggande arbetet. Kartläggningen av skolans förutsättningar och resurser kan även utmynna i bättre samordning och ett effektivare arbete, genom att olika aktörer identifieras och mobiliseras.

Att kartlägga skolmiljön utifrån alla diskrimineringsgrunder – förutom ålder och könsöverskridande identitet och uttryck – är ett krav i lagstiftningen. Utifrån kartläggningen sätter ni sedan upp konkreta åtgärder och mål i likabehandlingsplanen. Kartläggning och uppföljning går hand i hand. Genom att regelbundet uppdatera kartläggningen kan ni följa upp det förebyggande arbetet och se hur problem, orsaker och insatser utvecklas i förhållande till varandra. Uppföljningen ger också underlag för nya beslut om hur er verksamhet ska utformas – och håller frågan levande.

Analysera skolan, läromedlen och kommunikationen utifrån faktorer som genus, sexualitet, etnicitet, religion och funktionsförmåga. I arbetet med att skapa en god skolmiljö för både elever och personal bör förändringarna inriktas på det pedagogiska arbetet, samtalsklimatet, de inbördes relationerna och den fysiska miljön. Det innebär att kartläggningen behöver täcka allt från skolans fysiska tillgänglighet till normer i läromedlen. Om det känns överskådligt med allt på en gång, prioritera några områden under en tid – eller använd olika kartläggningsmetoder för olika områden.

Kartläggningen av den fysiska miljön kan vara en inventering av vilka faktorer, platser och relationer som skapar eller förknippas med otrygghet, diskriminering och trakasserier på skolan. Var uppehåller de flesta eleverna sig gärna, och var vågar endast ett fåtal vara? I kartläggningen behöver även fysisk och psykisk (o)tillgänglighet uppmärksammas. Vilka utrymmen är tillgängliga för alla oavsett funktionsförmåga? Vilka känner sig välkomna och bra bemötta? Vilka blir osynliggjorda och uteslutna?

Kartläggningen av det pedagogiska arbetet kan handla om att du inventerar dina läromedel utifrån ett normkritiskt perspektiv, liksom ifrågasätter hur du själv förhåller dig till olika elever. Vilka förväntningar har du och övrig personal på eleverna? Ser de olika ut beroende på elevernas (och lärarnas) kön, etnicitet eller funktionsförmåga?

I detta kapitel finns förslag på olika kartläggningsmetoder. De kan användas var för sig eller som komplement till varandra. Vi tar framför allt upp kvalitativa metoder som kräver interaktion mellan skolledning, personal och elever eftersom det ger mer kunskap om hur kränkningar tar sig uttryck, var de sker och mellan vilka personer.

FLUGAN

Ett sätt att aktualisera frågan om kränkningar är att göra en gemensam brainstorm över vilka olika former av kränkningar som ni tror eller vet förekommer under en vanlig vecka på skolan. Det kan vara allt från taskiga ord till fysiskt våld, elektroniska kränkningar eller utfrysningar. Friends brukar kalla denna inventering för *Flugan*, eftersom man ska tänka sig att man är en liten fluga som flyger runt och ser allt som händer på skolan under en vecka. Övningen kan göras av både personal och elever, såväl gemensamt som separat. Den är ett sätt att gemensamt prata om vad som kan räknas som en kränkning, vilka kränkningar som konstateras av personal eller elever, men sällan följs upp, och vad som anses oacceptabelt.

Du behöver:

Blädderblock och penna.

Gör så här:

Be alla tänka på en helt vanlig vecka i skolan. Vilka olika kränkningar kan förekomma mellan elever respektive mellan lärare och elever:

- I klassrummet?
- Inom skolans område?
- Utanför skolan?

Ge eventuellt exempel på ord, fysiska kränkningar, utfrysningar och elektroniska kränkningar om gruppen har svårt för att komma i gång. Se till att även ”småsaker” som ord, blickar och suckar kommer med. Synliggör att allt är del av samma struktur.

Skriv upp allt som kommer fram på en lista och jämför elevernas lista med personalens. Spara listan för jämförelse vid nästa års inventering. Listan kan eventuellt delas in efter vad som är verbala, psykiska, fysiska och elektroniska kränkningar, för att åskådliggöra de olika uttryck utsattheten kan ta.

Diskutera om det är skillnad på vad elever och personal uppfattar som kränkningar och om det förekommer saker som personalen inte vet om eller ser. Koppla gärna listan till lagen och diskrimineringsgrunderna. Med utgångspunkt i skolans olika listor kan ni sedan göra en gemensam definition av vad som uppfattas som kränkningar och hur elever, personal och ledning ska agera om någon utsätts.

NORM-BIET

En variant, som ytterligare kan hjälpa till att synliggöra makt och utrymme på skolan är *Norm-biet* som flyger runt och tittar på vilka outtalade normer som finns på skolan. Hur förväntas man vara för att passa in och hur bör man inte vara i elevgruppen eller bland personalen? Tänk på att lyfta fram diskrimineringsgrunderna genom att exempelvis prata om normer för hur ens familj förväntas se ut, vilka (religiösa) högtider man förväntas fira, vilka ekonomiska förutsättningar man förväntas ha, vem man förväntas bli kär i, vilken fysisk och psykisk förmåga man förväntas ha och vilken hudfärg skol-sköterskans plåster är gjorda för.

Gör så här:

Skriv upp allt som kommer fram på en lista och jämför elevernas lista med personalens. Spara listan för jämförelse vid nästa års inventering. Listan kan eventuellt delas in efter olika diskrimineringsgrunder, men var uppmärksam på att koppla ihop de olika grunderna, så att det framgår att alla normer är del av samma struktur.

Diskutera vad normerna betyder för huruvida elever och personal känner sig delaktiga och synliggjorda i skolans arbete. Vem finns med i kurslitteraturen? Vilka syns i den dagliga undervisningen? Vilka tas upp på en temadag vart annat år? Hur kan man säkra att alla får lika stort utrymme?

HUSMODELLEN

Ytterligare ett sätt att kartlägga kränkningar i skolan är Husmodellen.²² Den går ut på att analysera de platser som kan upplevas som otrygga för olika (elev)grupper och på så

sätt identifiera problem och behov utifrån skolans fysiska planering. Den ger underlag för att formulera mål, besluta om relevanta åtgärder för likabehandlingsarbetet och kan (och bör) genomföras med såväl personal som elever.

Du behöver:

Rita en modell över skolbyggnaden med rumsbeteckningar. Se till att få med allt: matsal, klassrum, aula, toaletter, skolgård, expedition, personalrum, rektors kontor, rasthall och idrottssal. Pennor i flera olika färger till alla. Förslag på hur en husmodell kan se ut finns i JämO:s rapport *Att våga hoppa jämfota – rapport från ett jämställdhetspedagogiskt projekt*.

Gör så här:

1. Dela in deltagarna i grupper om fem personer. Ge varje grupp varsin husmodell.
2. Be grupperna diskutera och markera vilka platser de upplever som trygga respektive otrygga på skolan och varför.
3. Diskutera sedan i storgrupp vilka områden som markerades och om alla/de flesta upplever samma problem och samma otrygga platser. Hur skulle detta kunna förbättras?
4. Be sedan grupperna diskutera och markera på ritningen om det finns några skillnader på vilka platser olika grupper (till exempel utifrån kön, etnicitet och religion) går till eller undviker – och om det finns särskilda platser där man i högre grad riskerar att bli kränkt på grund av sitt kön.
5. Diskutera och jämför detta i storgrupp och gå in på hur det ser ut med såväl ekonomiska som mänskliga resurser för de olika platserna. Vilka platser investerar skolan i och var sätts extra personal/rastvakter in? Vad kan detta bero på? Är det rimligt? Kan ni fördela resurserna på ett annat sätt?
6. Grupperna ska nu prata om och markera om det utifrån några av de övriga diskrimineringsgrunderna finns trygga och otrygga platser på skolan. Var känner man sig välkommen som minoritetsperson och var går man inte? Det är viktigt att även klassrumssituationer ingår i kartläggningen, så att fokus inte enbart hamnar på det som händer på rasterna. Be grupperna diskutera om någon kan känna sig kränkt eller osynliggjord av undervisningen i olika ämnen. Se till att få med alla ämnen.
7. Diskutera gemensamt olika exempel på hur individer som tillhör olika kategorier kan blir kränkta på skolan och i undervisningen. Koppla gärna diskussionen till begreppen fysisk och psykosocial tillgänglighet.

8. Slutligen kan grupperna välja ett konkret problemområde som de anser är angeläget att arbeta vidare med. Grupperna får föreslå konkreta åtgärder och aktiviteter, ange lämpliga ansvariga personer och tidsram samt föreslå hur arbetet ska utvärderas. Låt grupperna redovisa sina förslag och diskutera dem i storgrupp. Om alla är överens om att det är bra förslag kan de eventuellt föras direkt in i skolans likabehandlingsplan.

För en del elever kan det vara känsligt att peka ut vissa platser, undervisningssituationer eller lärare som otrygghetsskapande. För att hantera detta kan du sätta upp ritningen av huset i klassrummet och låta eleverna gå in i rummet en i taget och markera vilka platser de upplever som otrygga (eventuellt med olika färger beroende på kön). Sedan kan du diskutera med hela klassen varför resultatet blev som det blev och varför det blev så många markeringar på vissa platser samt hitta konkreta förslag på hur man kan förbättra situationen.

Kom ihåg! Fokusera inte enbart på skolans fysiska miljö, utan lyft även fram den psykosociala miljön så att åtgärderna inte stannar vid att till exempel måla om på toaletten. Huset är en metod för att identifiera kränkningar och riskfyllda platser, inte en handlingsplan i sig.

KRÄNKNINGSKAMERAN

Ett enkelt och mycket givande sätt att involvera eleverna i kartläggningsarbetet är att be dem fotografera²³ de platser på skolan som de upplever som otrygga. Det kan handla om platser där kränkningar förekommer, som vuxna kanske inte tänker på, eller platser som bara uppfattas som otrygga när ingen vuxen är där. Resultatet blir ofta väldigt tydligt.

Om samma platser förekommer på många bilder blir det uppenbart att skolan har något konkret att arbeta med. Arbetet kan göras av en hel klass, några kompisstödjare eller elevrådet. Resultatet kan sedan sammanställas och lämnas över till skolledning eller trygghetsteam/antimobbningsgrupp.

Det är viktigt att inte stanna vid ett konstaterande, ”ja, så förfärligt det är”, utan att ni som använder metoden också är förberedda på att ta problemen på allvar och skapa förändring. För att bilderna ska tolkas på ett rättvist sätt behöver ni föra en diskussion om dem. Skolledning kan tillsammans med personal och elever diskutera bilderna – och framför allt låta eleverna själva berätta hur dessa platser uppfattas och vad som upplevs som otryggt i just dessa miljöer.

Du behöver:

Engångs- eller digitalkameror

Gör så här:

1. Dela ut engångs- eller digitalkameror till gruppen (klassen/kompisstödjarna/elevrådet) och be dem ensamma eller i små grupper gå runt på skolan och ta bilder på platser som de uppfattar som otrygga.
2. Förklara vad som menas med otrygga platser. Det är annars lätt att missuppfatta. Ordet "otrygg" kan tolkas som kemisalen där det finns farliga ämnen eller trä- och metallslöjden där det finns farliga verktyg. Betona att det gäller otrygga platser där det finns högre risk att utsättas för kränkningar, mobbning eller trakasserier.
3. Samla in kamerorna och framkalla/skriv ut bilderna.
4. Sortera bilderna i olika grupper, till exempel skolgården, korridoren utanför matsalen, korridoren utanför musiken, pojkarnas omklädningsrum och så vidare.
5. Montera bilderna på stora ark utifrån den grupp de tillhör. Det är effektivt om det exempelvis blir femton bilder på omklädningsrummet eller tio bilder på exakt samma hörn på skolgården.
6. Presentera collagen för skolledning, arbetslag och trygghetsteam/antimobbningsgrupp. Bjud gärna in elevrepresentanter som kan berätta om sitt uppdrag och vad de vet om dessa platser. Var uppmärksam på att tjejer och killar kan ha olika platser som upplevs som otrygga, eftersom de riskerar att utsättas för olika former av kränkningar och bestraffningar. Ha ett tydligt genusperspektiv vid analysen av bilderna.

OBSERVATION MED PAPPER OCH PENNA

En enkel kartläggningsmetod är att göra deltagande observation i verksamheten. Du kan bjuda in en kollega under en lektion för att få reda på hur du fördelar taltid i klassen, hur du presenterar ett visst område eller hur eleverna behandlar varandra på idrottstimmerna. Du kan även ta eleverna till hjälp, särskilt om du undersöker taltid och positiv/negativ uppmärksamhet i klassen. Det du behöver är papper och penna samt att du har tänkt igenom exakt vad observatören ska titta på. Ge alltid tydliga instruktioner till observatören.

Resultatet kan sedan diskuteras under ett samtal i anslutning till observationen. Det är annars lätt att den som har observerat börjar glömma bort detaljer. Vänta inte med att ge respons längre än någon dag.

Denna metod bör inte användas helt fristående eftersom den inte ger en helhetsbild. Tvärtom kan man generalisera mycket lite utifrån vad som kommit fram under en enda observation. Däremot är det ett utmärkt underlag för vidare diskussion.

OBSERVATION MED VIDEOKAMERA ELLER LJUDUPPTAGNING

En viktig del i kartläggningen är att se på sig själv som pedagog. Hur bemöter jag mina elever? Vad uppmuntrar jag, vad bekräftar jag och vilka normer upprätthåller jag i min position som lärare och ledare i klassrummet? Behandlar jag mina elever utifrån de individer de är eller behandlar jag tjejer och killar på olika sätt? En kartläggningsmetod som ger svar är att spela in sig själv, sina kollegor och eleverna med videokamera. Men det är också ett arbetssätt som kräver mycket tid, planering och för- och efterarbete.

Videoinspelningar kan användas för att hjälpa dig och dina kollegor att få syn på hur ni gör i praktiken. Det är ofta stor skillnad på hur man tror att man behandlar sina elever och hur man faktiskt gör. Kom ihåg att det krävs tillstånd från föräldrarna och medgivande från eleverna kring hur materialet får användas.

Ljudinspelning kan användas när du enbart vill fokusera på hur du talar, medan videokamera fångar både det som sägs och det som inte sägs, som miner, blickar och all annan ordlös kommunikation som ständigt flödar i ett klassrum.

Dessa frågor kan vara till underlag för analys och diskussion efter inspelningen:

- Är det någon/några som jag vänder mig till mer än andra när jag talar med klassen?
- Är det någon/några som avbryter mig när jag talar? Hur reagerar jag på att bli avbruten? Reagerar jag likadant mot alla som avbryter?
- Vilka tilltalar jag med namn? Vilka tilltalar jag inte alls?
- Hur bemöter jag mina elever när de behöver hjälp med att lösa uppgifter? Sitter jag nära, lutar jag mig över dem? Stannar jag länge eller bara en kort stund?
- Vilken placering är det i klassrummet? Vad är det som gör att eleverna sitter just som de gör?
- Pratar jag olika länge med tjejer respektive killar? Vilka får flest följdfrågor?
- Hur ser det ut med positiv och negativ uppmärksamhet?

HitTA gärna på fler frågor utifrån den specifika situation som har filmats. Tänk på att inte filma för långa sekvenser eftersom det blir ett stort material att gå igenom. Omkring 20 minuter brukar vara en lagom lång sekvens att analysera.

MÄTA TALUTRYMMET

Om du vill fokusera på att mäta talutrymmet för dina elever med utgångspunkt i genus gäller det att börja med hela klassen. I ett första skede kan man undersöka hur taltiden fördelas mellan tjejer och killar som grupp. Därefter gäller det att utveckla analysen och titta på vilka mindre grupper eller individer som tar mycket respektive lite taltid. Annars riskerar man att fastna i en generaliserad bild av hur killar och tjejer är. Oavsett vad man upptäcker vid en analys är det ofta en aha-upplevelse för hela klassen, då eleverna och läraren har vant sig vid rollfördelningen och normaliserat beteendet. Att synliggöra hur det faktiskt ser ut innebär att man öppnar för förändring.

Om fokus läggs på lärarens roll kan ni räkna fördelningen av:

- Direkta frågor
- Följdfrågor
- Negativ uppmärksamhet/tillsägelser
- Positiv respons/beröm

Om fokus läggs på elevernas roll kan ni titta på:

- Direkta uttalanden (utan att ha bett om ordet)
- Direkta svar (på frågor)
- Om svaren kommer från tjejer eller killar

ENKÄTER

Genom att genomföra en enkätundersökning på skolan eller i klassen kan du ta reda på hur elever och personal uppfattar den sociala skolmiljön. Det kan handla om hur trivseln är i gruppen, förekomsten av kränkningar och trakasserier, hur talutrymmet är fördelat och hur trygg eller otrygg skolan upplevs.

Fördelen med enkäter är möjligheten att vara anonym, vilket gör att det kan komma fram saker som annars aldrig hade kommit fram. Enkäter ger även kvantitativ data som kan peka ut hur stort ett problem är. Det är också ett enkelt sätt att ”ta tempen” på en klass, en årskurs eller ett arbetslag när det gäller vissa specifika områden.

Kapitel 7

Vända kränkningar

När börjar en kränkning? När ingriper du?

Den kanske mest konkreta och direkta formen av likabehandling är när du ingriper eller avväjrer en kränkande situation. Det är här du konkret kan visa för eleverna vad likabehandling innebär och att du tycker att jämlikhet är viktigt. På samma sätt visar en skola som inte ingriper att det är skillnad på retorik och praktik. Att inte agera undergräver likabehandlingsarbetets legitimitet. Därför är det viktigt att det finns en tydlig plan för hur skolans personal ska agera vid uppenbara kränkningar. Detta är också lagstadgat, vilket du kan läsa mer om i kapitel 5 *Att leda ett förändringsarbete*.

Olika kränkningar och olika motstrategier

Vi på Friends brukar dela in kränkningar i fyra kategorier. Det är givetvis viktigt att hålla i åtanke att en kränkning kan se ut på många olika sätt.

Fysiska kränkningar: Slå, sparka, putta, spotta, sätta krokben, nypa, ovälkommen beröring, dra av kläder, ”kalsonggreppet”, klämma på bröst, tränga upp emot vägg, tafsnigar, ha sönder saker och stjäla/gömma saker.

Verbala kränkningar: Säga elaka saker, öknamn, hota, reta, kommentera, klottra, skit-snacka, sprida rykten och härma.

Psykiska kränkningar: Blickar, miner, suckar, utfrysning, skratt bakom ryggen, viskningar och osynliggörande.

Elektroniska kränkningar: Bilder, film och skriftliga meddelanden via till exempel msn, sms, mms, e-post, hemsidor och communities.

Att ingripa i en konflikt eller kränkande situation kan vara skrämmande och svårt att ta itu med – man kanske inte vill lägga sig i, är rädd att inte kunna hantera situationen eller tror inte att de inblandade kommer att respektera det man säger. Därför finns det skolpersonal som låter kränkningar och elaka kommentarer passera.

När vi på Friends är ute på skolor möter vi ofta vanliga invändningar mot att reagera. Till exempel att man som lärare inte känner sig säker på om man har uppfattat situationen korrekt, det vill säga på samma sätt som de inblandade, och därför inte är säker på om det som sägs eller görs är ”på riktigt” eller bara ”på skoj”. Eller att det händer så mycket som kan uppfattas kränkande på en skola att man inte skulle hinna med något annat, om man skulle reagera varje gång. Andra invändningar är att det kan vara svårt att komma på exakt vad man ska säga eller göra i tillspetsade situationer, eller att eleverna inte går i lärarens klass.

Vi vill visa att det går att ingripa även med små medel – och att varje insats du gör för att motverka kränkningar är ett steg på vägen mot en mer jämlik skola. Även om du inte hinner bemöta allt som uppstår på ett konstruktivt sätt signalerar din reaktion att du menar allvar med likabehandlingsarbetet. Vågar du däremot inte ingripa uttrycker du indirekt tolerans eller likgiltighet inför kränkningen. Det är alltså bättre att ta upp situationen med de inblandade än att inte göra det.

Hur du konkret kan göra när du agerar får du tips om i sista delen av detta kapitel. Där tar vi upp övningar och exempel som ger dig möjlighet för att träna på att bemöta kränkande kommentarer och påståenden. Men först lite om hur vi kan förstå kränkningar.

Kränkningens konsekvenser

Vem är inblandad i en kränkning? Den som kränker. Den som blir kränkt. Åskådaren. Skolan. Samhället. Du.

Kränkningar är sällan bara isolerade händelser mellan individer – oftast handlar de om makt och osäkerhet. Den som kränker tar utrymme på bekostnad av den som kränks. Ett enkelt och mycket vanligt sätt trycka ner någon är att använda sig av de maktpositioner som normer ger. Att utgå från heterosexualitet som överordnad andra sexualiteter och beskylla någon för att vara avvikande (genom att exempelvis kalla en kille för ”jävla bög”) är ett tacksamt sätt att framhäva sig själv och sitt sätt att leva på bekostnad av någon annan – någon som samtidigt kränks. Detta gäller oavsett vilken sexualitet de inblandade egentligen identifierar sig med.

En annan konsekvens av att använda bög som skällsord är att icke-heterosexuella elever indirekt varnas för att vara öppna med sin sexualitet på skolan – oavsett om kommentaren riktas direkt till dem eller inte. Om en tjej kallas för ”hora” eller ”fitta” riktas detta inte enbart mot henne utan också mot alla andra tjejer som får lära sig att de ska bete sig på ett visst sätt för att inte bli utpekade. Kallas en elev med icke-svensk bakgrund för svartskalle av blonda svenska elever är också det ett sätt för dem att definiera sig själva som normala genom att peka på hur den andre avviker.

Hur en kränkande situation hanteras är inte bara avgörande för de inblandade och deras upplevelse av kränkningen, hanteringen kan bidra till att stärka eller försvaga normer i andra situationer. Ibland är det tydligt att en kränkning skett. Du märker att den drabbade tar illa vid sig eller så handlar det om en (över)tydlig kränkande handling som slag, sparkar eller glåpord. Ibland är handlingarna mindre tydliga. Är du osäker är det bättre att undersöka och ta tag i händelsen – ifall det visar sig vara en ”riktig” kränkning. Men även om den elev som glåporden riktades mot inte känner sig kränkt, kan händelsen ha betydelse för andra och för klimatet på skolan i stort: Reza kanske inte tog illa upp för kommentaren om invandrare och du tänker att den inte tillhör de värsta kommentarerna du hört, men Tor som hörde allt tog illa upp. Kommentaren var bara en i raden som gör att det är okej att tycka till om invandrare som grupp på skolan.

Se därför alla händelser som ett tillfälle att försäkra dig om att ingen har farit illa och framför allt som ett tillfälle att göra klimatet på skolan lite varmare, istället för kallare. Kanske kan du också skapa ett tillfälle att arbeta främjande i din undervisning och utmana en norm genom att exempelvis fråga varför ingen säger ”jävla hetero” i klassen. Se avsnittet ”Svenska begrepp värda en diskussion” på s 157 i kapitel 9 *Normstorm i ditt ämne* för tips om hur du kan föra en främjande nyanserad diskussion om begreppens betydelse.

Jag skojar bara!

För att förebygga kränkningar behöver du arbeta med att stärka elevernas självkänsla, trygghet och gemenskap. Att skapa en god och öppen atmosfär på skolan sker först och främst genom det förebyggande och främjande arbete som har beskrivits i bokens

andra delar. Men det handlar också om att ifrågasätta situationer eller språk som motverkar en god och öppen stämning. Undersök därför vad eleverna själva menar med fnysningar, skojbråk, hånleenden, avbrott under pågående redovisning, suckar, nedsättande miner och liknande. Sätt det i relation till stämningen i klassen och på skolan. Är dessa beteenden en del av andra former av kränkningar? Vilken relation har de som bråkar ”på skoj”?

Dessa situationer kan vara på skoj, men kan också utgöra del i ett mönster av kränkningar. Om kränkningarna är återkommande behöver hela personalen tillsammans ta ställning och agera konsekvent. Är dina markeringar inkonsekventa blir ditt ställningstagande ihåligt och tappar trovärdighet.

Agera alltid

Agera alltid när du misstänker eller får kännedom om att någon har kränkts eller när en händelse ger dig tillfälle att förbättra skolmiljön. ”Ska jag agera jämt, vid minsta lilla händelse skulle jag inte få göra annat”, kanske du tänker, men du kan göra så gott du kan. Du kan lägga mer eller mindre tid och kraft på olika tillfällen beroende på hur allvarliga du bedömer dem. Ibland kanske du måste ingripa och dra bort en elev som slår eller ta en ordentlig diskussion med någon som skriker rasistiska ord, ibland kanske du bara hör något som du snabbt kan kommentera. Försök att alltid visa att du uppfattar vad som händer och inte accepterar det.

Skriv också ned vad som har hänt så ger du dig själv (och dina kollegor) möjlighet att i efterhand analysera om det är ett mönster som upprepar sig. Med flera anteckningar går det också att få en helhetsbild över kränkningar och problematiska händelser. Det är ofta först då som ni verkligen ser vilka kränkningar som sker på skolan. Ni kan också använda kartläggningsmetoderna *Flugan* och *Norm-biet* på s 57-58 och utifrån era resultat diskutera vilka problem ni kan förebygga och bemöta. Ta fram strategier som alla kan utgå ifrån. På så sätt blir det en tydlig koppling mellan det förebyggande arbetet och det akuta.

Att agera mot kränkningar är svårt om man inte vet vad man ska göra eller säga när det uppstår en akut situation. Tyvärr finns det ingen strategi som fungerar mot alla kränkningar, men genom att diskutera och analysera händelser tillsammans med en kollega eller ditt arbetslag kan du/ni få fram förhållningssätt som fungerar i er skola.

Som med allt annat man vill bli bra på, är det träning, kunskap och att våga misslyckas som gäller. Men har du väl börjat se hur normer påverkar makt och privilegier i samhället och i ditt klassrum blir det enklare att såväl se som bemöta kränkningar mot normavvikare, eftersom du kan sätta in dem i ett sammanhang där de blir begripliga. Vi menar att det finns en i poäng i att arbeta utifrån de dubbla målen:

1. Att hantera kränkningen på ett så bra sätt som möjligt för de direkt inblandade
2. Att vända kränkningen till en möjlighet att förebygga ytterligare kränkningar och samtidigt utmana normer

Det första målet handlar om att agera och stoppa det som händer. Din skola måste enligt lagstiftningen ha ett åtgärdsprogram för hur skolans personal ska agera om de får kunskap om en kränkning. Det andra målet siktar in sig på att du vänder kränkningen till en situation där du, den utsatta och den som har utfört kränkningen lär er någonting nytt om makt och normer. Utan det andra steget riskerar man att hamna i samma situationer gång på gång.

Att lägga upp strategier

För att förbereda er på hur ni ska bemöta och hantera kränkande situationer kan personalen tillsammans arbeta fram strategier som ni kan utgå från. Diskutera exempel på händelser som är vanliga i klassrummet. Prova på olika sätt att markera och diskutera till ni hittar något som ni tror fungerar. Ta hjälp av kollegor eller trygghetsteamet/anti-mobbningsgruppen och spela upp olika svåra situationer ni upplevt. Diskutera sedan hur ni skulle kunna hantera liknande situationer annorlunda. Prova därefter strategierna i ditt klassrum och diskutera sedan med arbetslaget hur det gick, vilka reaktioner du fick och vad du tror att eleverna fick med sig.

ÖVNING: VARDAGSSCENER

När ni ska arbeta fram strategier för att bemöta kränkningar på skolan kan det vara bra att ta upp gamla fall för att diskutera och analysera dem på nytt: Vad hade kunnat göras annorlunda med en gemensam strategi? Vad kan ni på skolan lära er av tidigare problem för att hantera nya situationer? Både elever och arbetslag bör vara delaktiga i sådana diskussioner. Om det är svårt att komma igång eller ni inte vet vad ni ska börja med kan ni utgå från våra exempel på vardagsscener nedan. Målet är att både elever och arbetslag ska vara delaktiga i att utforma strategier för bemötande av dessa och andra liknande kränkande situationer.

Gör så här:

Dela in klassen eller arbetslaget i grupper om tre-fyra personer. Läs en fallbeskrivning i taget högt och låt sedan grupperna diskutera med utgångspunkt i följdfrågorna, men anpassa dem till den grupp som ska diskutera. Fyll gärna på med egna frågor. Det är viktigt att diskutera samtliga personer som är med i scenen – även åskådarnas roll.

Scen: I korridoren

Klassen läser en novell som handlar om två pojkar som träffas på ett kollo och blir kära varandra. Två killar i klassen börjar skratta och skriker: "Men, vad fan. Tror du att jag vill läsa en text om några jävla bögar, eller?!" Läraren säger ifrån: "Det där vill jag inte höra i mitt klassrum." Eleverna tystas ner. När lektionen är slut fortsätter de två eleverna att prata om novellen och hur äcklig den är. Läraren säger ingenting utan låter eleverna lämna rummet. Flera elever hänger med de två killarna och skrattar åt deras skämt. Vanja, en elev i klassen, är homosexuell men har inte berättat det för någon. Hon blir kränkt av klasskamraterna och ledsen över att läraren inte gör något åt de kommentarer som sägs.

1. Vad hände i klassrummet?
2. Vad tycker ni om lärarens reaktion? Borde hon/han ha agerat mer eller på ett annat sätt?
3. Vad tycker ni om killarnas agerande?
4. Är det någon skillnad om läraren vet eller inte vet att Vanja är homosexuell?
5. Vad borde de övriga eleverna ha gjort?
6. Vad kan skolan göra för att förebygga en liknande situation?

Scen: I elevernas uppehållsrum

Du och dina kompisar går i åttan. I uppehållsrummet sitter ni och några andra högstadieselever och har lunchrast. Några killar i nian sitter i soffor och spelar kort. En av skolans populäraste tjejer, Miriam i 9B, går förbi. Killgänget hoppar upp från soffan och skapar en ring runt Miriam. De ger henne komplimanger om hennes kropp och hennes klädstil. Miriam ser sig nervöst omkring. Hon ler osäkert men verkar ändå fnissa med när killarna börjar ta på hennes bröst. Du och dina kompisar vet inte vad ni ska göra. Miriam verkar ju tycka att det är ganska kul. Killarna trycker upp Miriam mot vägen och juckar överdrivet mot henne. Då kommer en lärare in i rummet.

1. Vad hände i uppehållsrummet?
2. Vad tycker du att läraren ska göra i denna situation?
3. Spelar det någon roll att Miriam är tjej?
4. Vad kunde du och dina kompisar ha gjort i denna situation?
5. Är detta en form av sexuella trakasserier? Diskriminering?
6. Hur kan skolan agera?

Scen: I bildundervisningen

Klass 7A har under några månader jobbat med oljemålning och färgblandning. Läraren Måns har beslutat att arbetet ska avslutas med att alla ska göra ett självporträtt. När Måns under inledningen beskriver hur komplicerat det kan vara att få fram rätt nyanser för hudfärg säger eleven Radik högt att det inte lär bli så svårt för klasskamraten Kasha, och syftar på hennes svarta hudfärg. Kasha är på toaletten och hör därför inte kommentaren, som alla inklusive Måns skrattar åt. När hon kommer tillbaka känner hon på sig att något har hänt eftersom alla flinar eller skrattar när de tittar på henne, men hon förstår inte vad det är och ingen berättar det för henne. När alla i slutet av undervisningen ska presentera hur långt de har kommit blir det helt tyst när Kasha säger att hon tycker att det är svårt att få till ljuset i bilden.

1. Vad hände i klassrummet?
2. Hur tycker du att läraren Måns borde ha reagerat?
3. Kasha hörde inte kommentaren. Är det trakasserier ändå? Är det okej att säga saker om personen det handlar om inte är närvarande?
4. Hur skulle du reagera om du var klasskamrat med Kasha?

Scen: Religionstimmen

Du går i nian och din klass har precis fått en ny religionslärare. Hon vill att ni ska repetera världsreligionerna och ger er därför i uppgift att skriva ner grundläggande fakta om olika livsåskådningar. Din grupp ska skriva om kristendomen. Viktor, som är pingstvän, är i samma grupp som du. Han är den ende i klassen som aktivt utövar en religion. En kille i en annan grupp ropar: "Viktor, hur ska jag svara på fråga 3? Kommer jag till helvetet om jag hångrar innan äktenskapet?" En annan fortsätter: "Ja just det, Viktor. Tror du verkligen att världen skapades på sex dagar? Är du dum, eller?!" Läraren tittar nervöst på Viktor. Sedan ber hon alla i klassen att arbeta på ordentligt med uppgiften: "Snart är det lunch, vill jag påminna er om".

1. Vad tycker ni att läraren ska göra i denna situation?
2. Hur ska ni i klassen reagera?
3. Är detta en form av trakasserier? Diskriminering?
4. Hur kan lärarens beteende kopplas till lagstiftningen?
5. Vad kan skolan göra för att förebygga en liknande situation?

Ladda ditt verbala batteri

När du ska konfrontera kränkningar som anspelar på normer är det bra att inte enbart fokusera på vad den som kränker säger och gör utan även lyfta upp problemet till en samhällsnivå. Om du till exempel frågar varför en elev inte tycker om bögar ger du utrymme för ytterligare kränkningar och gör frågan om att gilla eller ogilla bögar till en åsikt eller preferens bland andra. Det gäller att lyfta uttalandet från individen till samhällsnivå och prata om normer och diskriminering. När en elev säger ”jävla bögar” till en annan kan du ta upp att det finns en utbredd homofobi i samhället som bland annat leder till att människor diskrimineras och misshandlas bara på grund av vem de blir kär i. Nedan ser du olika exempel på hur detta kan göras:

Du möter: ”Zamira är en hora.”

Du kan säga: ”Det är så tråkigt att det där ordet används för att trycka ner tjejer. Vem tjänar på det egentligen?”

Du möter: ”Om min kompis blev homosexuell skulle vi inte kunna vara kompisar.”

Du kan säga: ”Jaha, vad tråkigt att bli av med sin kompis bara för att hon blir kär i någon. Får inte heller dina killkompisar bli kär i tjejer?”

Du möter: ”Hon är ju tjej och kan inte ta för sig.”

Du kan säga: ”Den intressanta frågan är väl vem som inte låter henne ta plats? Varför måste någon ta för sig? Vem välkomnar du?”

Du möter: ”Jag vet ju att du är förtryckt med den där slöjan.”

Du kan säga: ”Ja, slöjan är en symbol, men det är ju bara jag som kan avgöra vad den betyder för mig. Varför har du valt de kläder som du har på dig?”

Du möter: ”Bisexualitet är en störning.”

Du kan säga: ”Jag vet inte var du hört det, men det är fel. Visste du att heterosexualitet ansågs vara sjukligt en gång i tiden? I dag vet vi att man inte är sjuk eller störd oavsett om man är heterosexuell, bisexuell eller homosexuell”

Du möter: ”Vi skulle inte överleva om alla var homosexuella.”

Du kan säga: ”Skaffar alla heterosexuella barn då? Har du inte träffat några homosexuella som har barn? Det är ju faktiskt ganska vanligt.”

Du möter: ”Bögar är äckliga.”

Du kan säga: ”Jag vet att sådana kommentarer förekommer, men de är inte okej här. Varför säger du så?”

Du kan då möta: ”De har bögsex.”

Du kan då säga: ”Om jag gick runt och tänkte på hur folk har sex hela tiden så skulle jag ha väldigt svårt här i livet, för jag skulle aldrig höra vad de sa. Tänk om rektorn berättade om att vi ska få kortare skoldagar och allt jag kunde tänka på är vad han gör i sängen!”

Du möter: ”Jag känner en bög och han är helt normal. Han är inte alls fjällig.”

Du kan säga: ”Man kan ju tycka att människor man möter är schyssta eller oschyssta, men det är väldigt svårt att säga vem som är normal och inte. Det finns många heterosexuella som ses som onormala i samhället. Men alla ska respekteras.”

Du möter: ”Många invandrare är kriminella.”

Du kan säga: ”Jag tycker det är mer intressant att diskutera vad det är som gör att någon begår brott, men om vi nu ska prata om vem som är kriminell så borde vi väl prata om att det framför allt är män som begår brott. Varför är det så?”

Du möter: ”Det är onaturligt med homosexuella.”

Du kan säga: ”Kommer vi inte alla från naturen? Visste du förresten att det finns många djur som betar sig homosexuellt, men när man gör naturfilmer visar man ofta bara hanar och honor tillsammans?”

Du möter: ”Det är sjukt med en kille som vill gå i tjejkläder”

Du kan säga: ”Jag tycker att det är sjukt med ett samhälle där inte alla får klä sig som de vill. Och det är konstigt att det ska finnas så snäva regler för vad vi får ha på oss. Kan man inte få vara som man vill? Förresten du vet väl att påven använder klänning?”

Fortsätt öva

Hur ni på skolan ska hantera kränkningar är ingenting som ni kan lösa i en handvändning. Det gäller att arbeta långsiktigt med strategier. Försök att hela tiden sätta det sagda i ett större perspektiv. Lär av varandra och fortsätt att öva.

Kapitel 8

Att motverka härskartekniker

Härskartekniker bygger på olika strategier som resulterar i att människor rangordnar varandra. De befäster, stärker och försvarar maktskillnader – ofta på ett subtilt sätt.²⁴ Det kan handla om blickar, kroppsspråk, kommentarer eller andra beteenden som gör någon annan osäker och varnar henne/honom för att utmana makten. Ofta används härskartekniker i normens tjänst och därför drabbar de främst kvinnor, icke-heterosexuella, personer med invandrarbakgrund och så vidare. Utövaren är inte sällan man, heterosexuell med västerländsk bakgrund. Men makten tar sig olika uttryck beroende på sammanhang, vilket gör att alla kan utsättas – och utsätta andra – för härskartekniker.

Härskartekniker används ofta tillsammans och förutsätter varandra, varför de inte ska ses som separata beteenden. De visar snarare på flera aspekter av samma beteende. Med kunskap om härskartekniker får du ett analysverktyg som hjälper dig att uppmärksamma ”osynliga” beteenden som exkluderar, skapar osäkerhet och förminskar. Många som har utsatts för härskartekniker slutar att anklaga sig själv för att göra ”fel” när de får kunskap som visar att problemet egentligen ligger i hur de behandlas av andra.

Istället för att de som drabbas ska använda härskartekniker som motvapen menar vi att man, genom att lära sig att identifiera härskarteknikerna, kan förhålla sig kritiskt till dem. Därigenom kan man hitta motstrategier, samtidigt som man arbetar förebyggande. Därför presenterar och förklarar vi först 15 olika härskartekniker. Därefter ger vi tips på motstrategier och främjartekniker, vilka kan bidra till att skapa en mer inkluderande och respektfull miljö i klassen.

Härskartekniker är ett sätt att benämna och förstå olika beteenden, men kom ihåg att samma beteenden många gånger kan definieras som diskriminering eller brott i lagens mening. Det gäller till exempel härskartekniken våld och hot om våld. Man får inte hel-

ler glömma att härskarteknikerna kan synas i direkta handlingar mellan individer, med de kan även identifieras på samhällsnivå. Det gäller till exempel den objektifiering av människor som presenteras i media.

15 härskartekniker

1. Osynliggörande

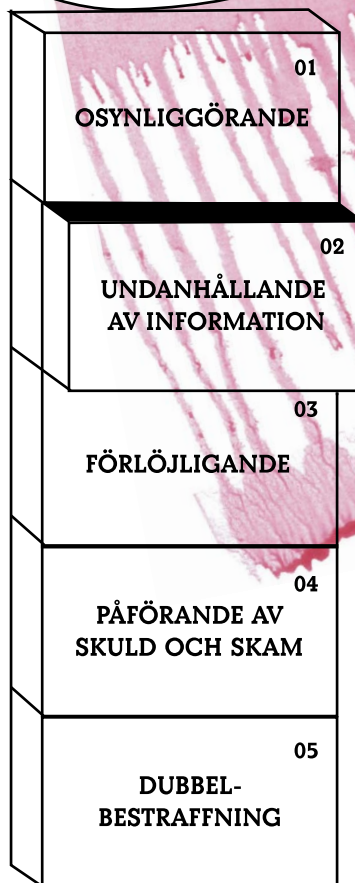
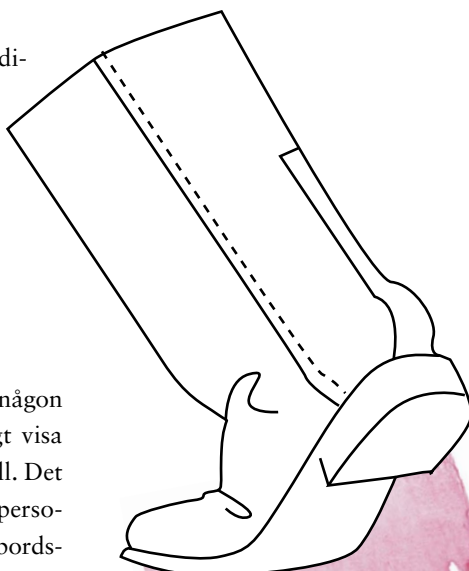
Osynliggörande handlar om att göra så att någon inte känner sig sedd eller viktig och samtidigt visa för andra att personen inte är värd att lyssna till. Det kan handla om att göra något helt annat när personen talar, till exempel titta bort, viska med bordsgrannen eller bläddra i papper. När Olga vill säga något till kollegorna i sitt arbetsrum avbryts hon hela tiden och ingen svarar på det hon säger utan byter samtalsämne. Cissi blir aldrig inbjuden på klassfesterna som de andra eleverna ordnar.

2. Undanhållande av information

Ett effektivt sätt att göra så att någon inte kan delta i en gemenskap är att undanhålla viktig information. Tao och Jasmine får information om när ett viktigt planeringsmöte ska hållas mycket senare än alla andra. Elin får inte veta var på skolan klasskamraterna ska träffas innan de ska spela en handbollsmatch mot en av parallellklasserna.

3. Förlöjligande

Att skratta ut eller håna någon innebär att förlöjliga henne/honom. I lärarrummet berättar Gustav entusiastiskt om en ny övning för att utmana normer, men möts av skratt och skämt om galna feminister. De elever i klassen som inte tillhör ”innegänget” blir skrämde av sina klasskamrater när de ska gå fram till tavlan för att redovisa genom att innegänget håller eller skrattar.

4. Påförande av skuld och skam

När någon påför skuld eller skam handlar det om att få en person att anklaga sig själv för att hon/han gör ”fel” och därmed bör skämmas. Carlos får frågan om han vill ruinera skolan när ha föreslår att skolans personal ska få kompetensutveckling. Kim får höra att han sviker sina vänner när han inte vill delta i en tjejmiddag, eftersom de andra i klassen ser honom som en tjej. När Anna vill diskutera med sina kollegor om hur hon ska hantera glåporden från några killar i en klass får hon höra att hon måste vara professionell, vilket får henne att fundera över om hon är oprofessionell.

5. Dubbelbestraffning

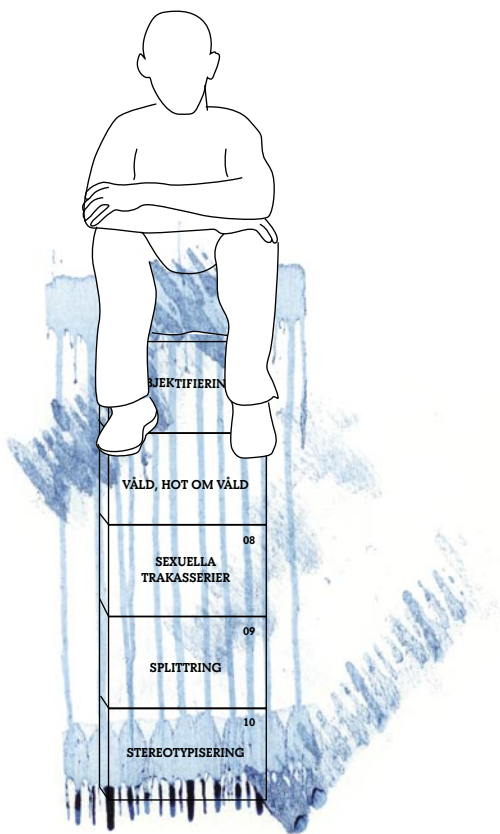
När någon är i en situation där alla möjliga val är ”fel” kan det handla om att personen är utsatt för dubbelbestraffning (Damned if you do – damned if you don’t). Några kollegor vill att Laila ska vara en förebild för eleverna genom att berätta om sin bisexualitet och ifrågasätter henne när hon avstår från detta. Men när några elever sätter eld på Lailas brevlåda och trakasserar henne på väg hem från skolan, säger rektorn att hon får skylla sig själv eftersom hon är ”så öppen med sin sexualitet”. Tjejerna i klass 9 C får höra att de måste bli bättre på att ta plats på lektionerna, men när de försöker får de höra att de måste lugna sig och inte överdriva.

6. Objektiviering

Om man blir behandlad som ett objekt riskerar man att tappa sin självkänsla. Den utsatta får veta att hon/han bara har ett värde genom vad omgivningen tycker. I uppehållsrummet har några killar gjort till vana att betygsätta utseendet på tjejerna som går förbi. Salli och Jorun brukar få höga ”betyg” och blir ledsna de dagar de inte får det.

7. Våld och hot om våld

Att skrämna till tystnad eller ”rätt” beteende är en mycket direkt härskarteknik. Killarna som ska börja sjunga har fått höra att de ska bli doppade i toaletterna om de inte lyder killarna i nian. Petra vägrar att ta av sig en tröja som några andra tjejer tycker är ful – och till slut sliter de den av henne.

8. Sexuella trakasserier

En person kan sexualiseras genom skämt, ovälkomna sexuella närmanden och andra verbala och fysiska kränkningar. Den som blir utsatt reduceras till en sexuell varelse som måste ta ansvar för att inte fresta eller reta omgivningen. Enid får svaret att hon borde ha på sig mer kläder när hon berättar för en elevassistent att några pojkar i klassen har tagit henne på bröstet. Dan och Petter får höra att de ska lägga av med sitt ”rövknulande” när de håller varandra i handen på skolgården och deras mentor råder dem att sluta hålla hand.

9. Splittring

Personer kan hindras från att gå samman och ta tag i gemensamma problem genom härskartekniken splittring. I ett arbetslag kan lärarna splittras genom rykten och skvallor om att några fjäskar för rektorn eftersom de vill förändra arbetssättet, vilket leder till att de som inte gillar nya arbetssätt försöker få med sig övriga i ett fördömande av de förändringsvilliga. Många tjejer på Normköpings skola är rädda för att bli stämplade som horor ifall de försvarar tjejer vars sexuella beteende det går elaka rykten om.

10. Stereotypisering

I stället för att låta någon vara en egen individ tvingas personen försvara sig mot stereotyper eller beskyllningar om att vara ”för stereotyp”. Eskil, som är lärare i hemkunskap, brukar få kommentarer om ”män i köket”. Nick får ofta höra av klasskamraterna att han är fundamentalist och kvinnoförtryckare eftersom han är aktiv medlem i en frikyrka. Åsa är skolinformator på RFSL och när hon utbildar elever muttrar lärarna om att hon egentligen är alldeles för manhaftig.

11. Tolkningsföretråde

En normgivande grupp har tolkningsföreträde, genom att de tar sig rätten att definiera verkligheten och avgöra vad som är viktiga frågor. Kirsten försöker påtala för skolledningen att jämställdhetsplanen måste arbetas om, men Thabo och Lennie, som är rektor och biträdande rektor, menar att det inte finns några akuta jämställdhetsfrågor bland personalen och att de måste lägga sin tid på annat. Killarna i 7 D brukar prata om hur dålig Sven är som mattelärare, eftersom Filip, som har hög status i gruppen, en gång blev utskälld av Sven.

12. Förminskande

Den som inte vill att en fråga ska prioriteras kan försöka att få den att framstå som så liten som möjligt. Frågor kring normer som berör alla kan till exempel göras till ”minoritetsproblem”. Daniel tycker att skolans personal behöver mer kunskap om genusnormer och transfrågor, men de andra i trygghetsteamet tycker att personalen inte behöver

kunskap om transpersoners villkor med hänvisning till att de är så få i samhället och ”det finns ju ingen här på skolan”. En annan gång, när han vill diskutera hbt-frågor får han höra att man ”inte ska lägga sig i vad folk gör i sängen” – som om det är allt hbt-frågor handlar om.

13. Total omkastning

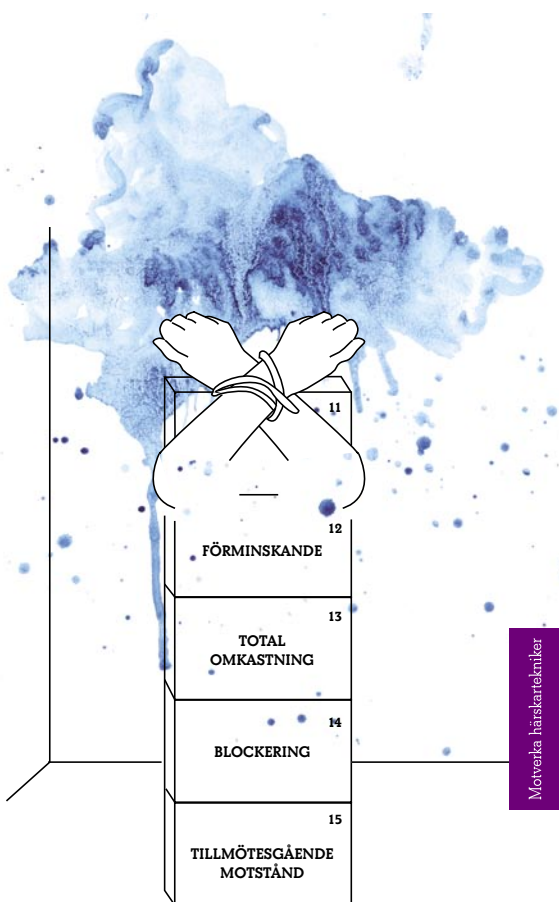
Ett problem vänds upp och ner för att skapa osäkerhet kring om problemet faktiskt existerar – man hävdar att den som egentligen har problem är någon annan. När Bertil försöker lyfta upp problemen med homofobi i lärarkollegiet får han höra att det stora problemet är att man (heterosexuella) inte får tycka vad man vill längre. När Sanna försöker få med sig arbetslaget på att vara tydligare i undervisningen med hur kvinnor drabbas av könsdiskriminering i samhället, möts hon av exempel på hur män diskrimineras genom att kvinnor inte tillåter dem att vara hemma med barn.

14. Blockering

Det går att blockera diskussioner som riskerar att utmana etablerade maktstrukturer, exempelvis genom så kallade ”mördarfraser” som gör ytterligare argument överflödiga. Maria har slutat att lägga fram förslag på personalmötena eftersom hon alltid möter kommentarer som ”det finns inga pengar”, ”det där har vi provat förut” eller ”det går inte om vi ska tänka på barnens bästa”. Oftast är det rektorn som faller kommentarerna och hon/han behöver sällan förklara sig ytterligare.

15. Tillmötesgående motstånd

På ytan kan man hävda att något är bra även om man inte tycker det, för att inte ge sina meningsmotståndare något motstånd att ta på. Paula har fått höra av sin rektor hur viktigt hennes arbete som genuspedagog är, men hennes förslag blir ofta ligande och rektorn gör inget för att den likabehandlingsplan som Paula har tagit fram ska omsättas i praktiken. Eddie är ordförande i elevrådet och har regelbundna möten med rektorn som hävdar att det är viktigt med elevinflytande, men Eddie har märkt att det sällan händer något med hennes synpunkter.

Frågor för arbetslaget

Diskutera gärna följande frågor i personalgruppen. Att dela era erfarenheter och tankar kan vara till hjälp för att medvetet arbeta med främjarteknikerna, som beskrivs senare i det här kapitlet.

- Vilka härskartekniker har du råkat ut för och i vilka sammanhang?
- Hur upplevde du det och hur bemötte du det?
- Vilka härskartekniker brukar du själv använda?
- Vad finns det för exempel på hur härskarteknikerna tar sig uttryck på din skola? (Bland elever, mellan elever och personal, bland personal, mellan personal och föräldrar).
- Kan du komma på fler exempel på hur härskarteknikerna kan se ut, både generellt i skolvärlden och strukturellt i samhället?
- Har du sett eller hört om andra beteenden som du skulle vilja beskriva som härskartekniker?

Ta makten tillbaka

Tillfällen och sammanhang då härskartekniker utövas kan betraktas som en teater-scen, där det gäller att förändra teateruppsättningen och göra en ny tolkning. Man ska dessutom ta över regin från den eller de som dominerar. För att göra detta krävs kunskap om den ursprungliga pjäsen, alltså maktstrukturen och en vision om den nya uppsättningen, alltså hur det ska se ut istället. Rollerna måste dessutom repeteras. Att vara medveten om härskartekniker är ett första steg, men för att kunna bemöta dem måste man träna.

Några träningstips:

- Red ut händelsen, helst direkt när det händer, annars så snart som möjligt för att kunna dra lärdomar inför nästa tillfälle. Fundera över varför det blir på ett visst sätt och hur du eller någon annan kunde ha agerat för att vända situationen.
- Försök att analysera vilka som har makten över situationen, blickarna och talet. Iaktta vem som talar mest och blir lyssnad till, vem som tittar på vem och vilka som bekräftar varandra.
- Träna på att använda kroppsspråket till din fördel. Huka inte, dra inte ihop kroppen och titta inte ned i bordet. Stå brett, sitt brett, ta plats med dina saker, håll huvudet högt och låt blicken vara lugn och stadig.

- 1 BESKRIV**
- 2. KRITISERA**
- 3. SÄG VAD DU VILL**

Ett sätt att direkt agera när du utsätts för härskartekniker är att tänka 1-2-3.

1. Beskriv vad som faktiskt händer
2. Kritisera handlingen
3. Säg vad du vill

Ett exempel kan vara att säga ”Ett – nu gör du så att ingen lyssnar på mig. Två – det är oschysst, och – tre – jag vill att du och alla andra ska lyssna på det jag har att säga”.

Kom ihåg att det också är lättare att göra motstånd om man är flera. Få med dig andra som utsätts för härskartekniker eller inte ställer upp på att de används – ofta förutsätter härskarteknikerna att det finns andra som spelar med. Var inte heller rädd för konfrontation och osämja i gruppen. Det är svårt att göra om teaterscenen utan konflikter.

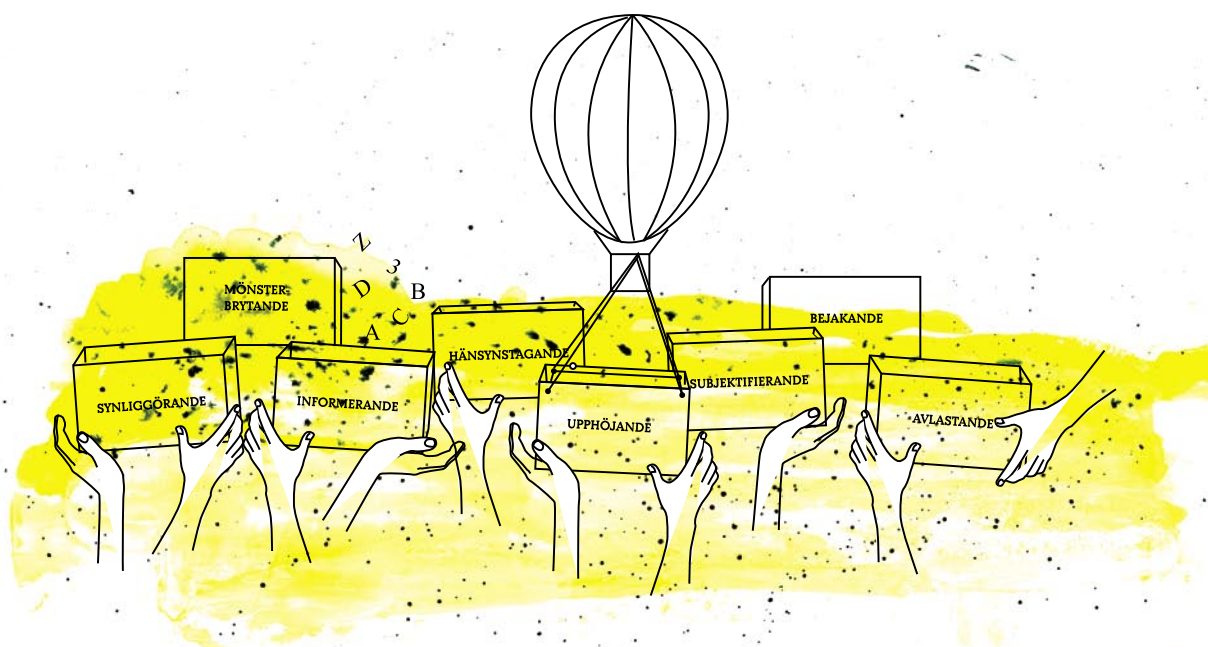
Testa tillsammans i arbetslaget eller klassen om ni kan identifiera härskartekniker och signalera till varandra när de inträffar, men kom ihåg att syftet inte är att förlöjliga eller underhålla information för den som härskar, utan att stödja den som utsätts.

Främjartekniker

Många lärare använder omedvetet härskartekniker, men många använder också främjartekniker – såväl medvetet som omedvetet – även om de kanske inte skulle benämna dem så. Främjartekniker handlar om att skapa trygga grupper med utrymme för mång-

fald, vilket bidrar till att begränsa härskarteknikernas utrymme och effekter. Det är en given del av läraruppdraget att lyfta och sporra eleverna till att ge och ta plats. Förmodligen är det inte lika etablerat i relationerna mellan personalen på en skola, men det kan vara värt att fundera över hur du kan medverka till att fördela talutrymmet jämt, inte bara i ditt klassrum utan även på personalmöten.

Vi beskriver här ett antal främjartekniker som, liksom härskarteknikerna, inte ska ses som separata beteenden. En viss främjarteknik kan förebygga en viss härskarteknik, men den får bäst effekt tillsammans med andra främjartekniker och kan motverka härskartekniker i allmänhet. Använder ni er av främjarteknikerna medvetet bland personal och elever har ni tagit ett stort kliv framåt i arbetet för ett bättre klimat på skolan.

Synliggörande

Synliggörande handlar om att arbeta för att alla ska synas och få ta plats i en grupp. Se varandra. Se varandras idéer. Alla ska vara med på lika villkor för att deras närvaro och åsikter spelar roll. Lennart arbetar medvetet med att göra rundor när han har undervisning, istället för att dela ut ordet på måfå. Alla elever får säga något i tur och ordning om de vill.

Upphöjande

Att lyfta fram varandras prestationer är att arbeta upphöjande. Det kan innebära att uppmärksamma resultatet av någons arbete, eller att synliggöra det engagemang som har lagts ned på arbetet. Siw brukar få många positiva kommentarer för sitt arbete i matbespisningen, både för den goda maten och för att hon bemöter alla trevligt.

Informerande

En strävan efter att alla ska få all relevant information för att kunna delta på lika villkor är främjande. Dodi var sjuk när läraren gick igenom planeringen för de kommande lektionerna i svenska, men läraren såg till att han fick all information.

Hänsynstagande

Hänsyn tas till allas livssituation och olika förutsättningar, möjligheter och behov. Efter en natt med dålig sömn har alla förståelse för att Karla inte hunnit ordna personalfika.

Avlastning

Uppgifter fördelas utifrån allas förutsättningar. Ett nej respekteras och man hjälps åt med olika sysslor. Ursula kombinerar olika jobb och städar därför på skolan vid olika tidpunkter, men om en papperskorg skulle bli full någon gång tömmer lärare och elever den själva.

Subjektifiering

Det handlar om att möta andra människor som subjekt. Alla får vara en del av gemenskapen i kraft av sig själva. Utgångspunkten är att det som sägs eller visas är det som finns, istället för att det dras onödiga slutsatser om en person. Ingen talar om Lolas "kvinnliga ledarstil" när personalen diskuterar hennes sätt att arbeta som rektor.

Bejakande

Ett medvetet förhållningssätt till alla idéer och förslag, där alla tankar är värda att ta på allvar. Inget avfärdas utan motivering. Filippa känner att hon kan framföra sina idéer i sitt arbetslag, eftersom alla uppmuntras att komma med förslag. Alla förslag bemöts med respekt, även av dem som inte håller med.

Bryt mönstret

För att minska risken att fastna i vissa statuspositioner eller gamla hjulspår prövas nya arbetssätt och roller/uppgifter roteras. Lärarna i engelska bestämmer sig för att lägga ett möte utanför skolan istället för i ett grupprum som vanligt. De har ett schema för att rotera uppgiften att föra anteckningar.

Ordningsregler – för vem?

Många skolor arbetar med ordningsregler. De gäller ofta eleverna, men även de vuxna på skolan kan behöva riktlinjer för hur de ska bete sig mot varandra. Med gemensamma spelregler går det att slå fast att härskartekniker inte accepteras och att främjartekniker ska användas. Allt för att alla ska få en god arbetsmiljö.

Det viktiga är att alla regler slås fast gemensamt. Be eleverna i din klass att ta fram gemensamma spelregler för gruppen – en grupp där du räknar in dig själv och därför kan lägga in spelregler som du vill se. Bland spelreglerna är det viktigt att det inte bara finns förbud utan också riktlinjer för hur man ska bete sig i gruppen.

Träna med övningar

Många av övningarna i den här boken behandlar härskar- och främjartekniker och de passar bra att göra med såväl personal som elever. Några exempel är övningarna *Mingel*, *Morgonsamtalet* och *Iscensatta härskartekniker* i kapitel 10 *Övningar*. Det finns även många andra sätt att uppmärksamma härskar- och främjartekniker. Det går till exempel att ha Härskar-/främjartekniksbingo under en termin, där alla elever i klassen har en bingoplatta med alla tekniker och får kryssa varje gång de ser någon använda en teknik. Den som först får en full platta ropar ”Bingo!”. Bingovinnaren får äran, ett pris eller möjligheten att berömma den bästa främjaren i klassen.

► TIPS...

I Friends övningsmaterial **Inspiration** hittar du fler bra övningar, till exempel Lyssnaövningen.Handledningsmaterialet **Din vän** kan också vara en hjälp på vägen.

Kapitel 9

Normstorm i ditt ämne

Många lärare upplever att de efter ett par år som nytexaminerade börjar organisera och genomföra undervisningen ”på rutin”. Det som fungerade med en klass förra året fungerar nog med en annan klass i år. Givetvis finns det många fördelar med detta – du som lärare är säker och känner dig hemma i det som tas upp, lektionerna kräver mindre planering och du har bättre förutsättningar att jämföra elevernas arbete i olika klasser och över tid. Men just detta sätt att arbeta kan också innebära en risk för att normer och tankesätt groor fast och blir svårare att se och problematisera. Därför är det viktigt att våga ställa kritiska frågor till sig själv, sitt ämne och till klassen. Eftersom du har valt att läsa den här boken är du säkert redan medveten om detta och i full gång med att vända och vrida på din egen undervisning och ditt pedagogiska förhållningssätt. Vi vill ge dig förslag på hur du kan belysa normer och ifrågasätta ”sanningar” inom ditt eget ämne. Därför föreslår vi alternativa berättelser eller kritiska sätt att se på den kunskap som traditionellt förmedlas i olika ämnen och dess läromedel.

Vi kommer att presentera tankar, förslag och konkreta övningar i följande ämnen: bild, hem- och konsumentkunskap, idrott och hälsa, matematik, musik, naturorienterade ämnen (NO), slöjd, samhällsorienterade ämnen (SO) och språk. Dessutom har vi ett avsnitt om sex- och samlevnad, som enligt nuvarande läroplanen inte har status av ett eget ämne och därför inte har en egen kursplan. Vi menar dock, att det är viktigt att lyfta detta ämnes status och arbeta med det utifrån ett normkritiskt perspektiv, därför behandlar vi det som ett ämne på samma nivå som alla andra.

NORMSTORM I BILD

Bilder används i alla ämnen i skolan och de kommunicerar alltid något. Därför är det viktigt att bilder och bildkommunikation används medvetet i jämlikhetsarbetet oavsett vilket ämne det handlar om. Samtidigt ryms huvudansvaret för elevernas bildspråkliga utveckling inom ämnet bild. Här finns det utrymme för eleverna att öva upp ett kritiskt förhållningssätt till andras bilder och att uttrycka sig själva genom egna bilder.

I det moderna samhället möts vi varje dag av olika bilder och budskap genom tidningar, reklampelare, bussar, affärer, filmer, dataspel etcetera. Samhällsnormer smyger sig in i bildernas budskap och framställer vissa val som möjliga, medan andra framstår som omöjliga. Att leva i en relation med någon av samma kön, att klä sig androgynt, att välja ett yrke som domineras av ett annat kön än det egna, är exempel på levnads-sätt som riskerar att bli svåra eller otänkbara eftersom de sällan lyfts fram som möjliga (och lyckliga) val i bild. På samma sätt kan andra val, roller och beteenden bli självklara genom bilder: kvinnor som ska vara sexuellt tillgängliga för och söka bekräftelse hos män, kvinnor som ska sköta hushållsarbetet, män som ska vara starka, människor med funktionsnedsättningar som inte ska synas.

Utmana dessa bilder tillsammans med eleverna. Lyft fram olika perspektiv på bilder och företeelser, så att det som inte brukar betonas i skolvardagen eller samhället i övrigt får en plats. Du kan helt enkelt använda bildämnet till att öppna fler möjligheter för eleverna.

Bildsamtalet

Samtal om bilder och uttryck är centrala i bildundervisningen. Ett bra samtalsklimat kan få både dig som lärare och dina elever att göra nya erfarenheter, skaffa nya kunskaper och få bättre förståelse för hur ni själva fungerar och påverkas av samhället. Det kan vara svårt med färdiga frågor som du som lärare har förberett, eftersom eleverna själva kan komma med egna frågeställningar, men det finns ändå några generella frågor som du kan ha ”i bakfickan” eller ställa dig själv:

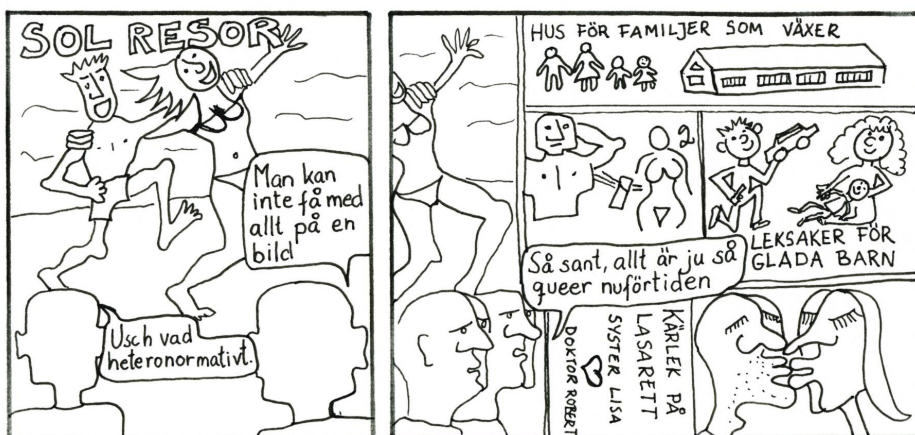
- Vilka syns på bilden? Vilka syns inte?
- Finns det någon kategori av människor som syns och någon som inte syns?
- Vad händer på bilderna? Vad händer inte?
- Gör personerna något väntat eller oväntat utifrån den kategori du tror att de tillhör?

Tänk på att inte forcera fram ett samtal. Det kan vara stort nog att våga uttrycka något man tycker eller känner i bild. Uppgifterna i sig och samtalen behöver inte alltid vara omfattande eller djuplodande – det viktiga är att eleverna känner sig personligt berörda och bekräftade.

När en elev väljer att göra ett visst motiv kan det vara för att testa omgivningens reaktioner – inklusive dina. Kanske vill eleven se om det uppmärksammas eller om det bara tillåts passera. Om du låter ett positivt normbrytande motiv passera, samtidigt som du bekräftar att du har sett det, kanske du skickar de bekräftande signaler som eleven söker efter.

Bild och identitetsskapande

Att arbeta med frågor om identitet och skapande av identitet är en av bildämnet stora möjligheter. För unga människor är det särskilt viktigt att få ha drömmar om framtiden, men detta behov utnyttjas av till exempel nöjesindustri och reklam för att sälja in visionen om ”det perfekta livet”. Därför måste skolan utrusta eleverna med strategier för att hantera de budskap som reklam och media ger. Att använda olika bildgenrer för att skapa och experimentera med sitt identitetsuttryck kan därför vara en av bildämnet utmaningar. Att själv få snickra på sin förebild, alltså att tänka sig framåt i tiden och i bild berätta om framtids tankar, kan bli utgångspunkt för bra samtal.

En bild spelar ingen roll, men många bilder förstärker varandra.

ÖVNING: SKAPA PERSONEN

Klipp ut ord av olika slag ur tidningar och magasin. Det ska vara ord som kan användas för att beskriva en person till såväl yttre som inre egenskaper, som klädstil, intressen och personliga karaktärsdrag. Ta med substantiv, verb och adjektiv av alla möjliga slag, men undvik könsbestämmande ord. Lägg lapparna i en burk. Låt eleverna dra 15–20 ord och utifrån dessa skapa en person i bild. Det kan vara i form av teckning, målning, film, foto eller collage. Diskutera sedan elevernas bilder. Hur blev de? Hur tänkte eleverna med utgångspunkt i genus, funktionsförmåga eller utseende?

ÖVNING: INFORMATIONSKAMPANJEN

Ge eleverna i uppgift att göra en affischkampanj för att öka kunskapen om elevers rättigheter på skolan. Syftet är att få dem att sätta sig in i diskrimineringslagstiftningen och samtidigt gestalta abstrakta begrepp som diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Affischerna som eleverna gör kan vara ett utmärkt sätt att få igång en diskussion om hur de upplever skolmiljön.

Att se istället för att bara titta

När det kommer till bildkommunikation kan ämnet bild ge en viktig insikt: Att titta är inte detsamma som att se. Genom bildanalyser kan man visa på olika sätt att analysera och skapa föreställningar om världen. Elever behöver lära sig att hantera de olika tolkningar av samhällsfenomen och livsvärden som figurerar i deras omgivning. Att utgå från schablonmässiga bilder, som exempelvis ger en förenklad bild av män och kvinnor, kan vara belysande.

Börja med de normativt övertydliga bilderna som kan få eleverna att reagera. Gå sedan vidare och peka på mindre tydliga bilder, som ändå innehåller vissa av beståndsdelarna från den övertydliga bilden, för att hjälpa eleverna till nya insikter.

ÖVNING: FRÅGA BILDEN

Välj ut en eller flera bilder som du tror öppnar för många olika tolkningsmöjligheter. Ge eleverna i uppgift att skriva ner ett antal frågor till bilden. Det kan dels vara frågor på ett neutralt, mer beskrivande plan (Vad händer på bilden? Vem gör vad?), dels direkt till personerna på bilden (Varför gör du det du gör? Hur mår du? Vad drömmer du om? Har du en familj och hur ser den i så fall ut?).

Svaren ska eleverna själva komma på och ni kan därefter lyfta olika förslag på svar i grupp eller genom att var och en skriver ned sina tankar. Tänk på att det är viktigt för eleverna att ha distans till personerna på bilderna – det bör inte vara en bild som liknar någon i klassen och du bör inte låta eleverna själva gå in i roller som personerna på bilderna. Bra utgångsfrågor kan vara: "Hur trodde du/ni att personen skulle svara?", "Hur trodde du/ni att personen inte skulle svara?" och "Varför?". Med distans blir det lättare att utmana normens gränser än om man ska sätta sig själv i en svårhanterlig situation.

Gör tvärt emot normen

Ett sätt att utmana normer och träna eleverna i ett kritiskt förhållningssätt är att ifrågasätta en bild och den som har gjort den. Fråga eleverna om hur de tror att konstnären

har tänkt när hon/han gjorde bilden? Vem tror de att konstnären är? Hur tolkar de själva bilden?

De kan också träna sig i att granska en bild genom att ta motivet och göra om det i en egen version som är ”tvärtom”, där eventuella personer i bilden är på motsatt sätt eller gör något helt annorlunda. Det innebär förstås att själva personen också kan bytas ut. Vad händer om det blir en person av ett annat kön eller med en annan hudfärg? Det gör inget om det blir ”oseriösa” eller humoristiska bilder – men mitt i skratten gäller det förstås att fånga upp varför det blev konstigt eller roligt. Är vi till exempel ovana att se vissa människor göra vissa saker? Se också upp för kränkande kommentarer och var beredd att markera att en bild skulle kunna uppfattas som kränkande om inte eleverna tar upp detta själva.

► SE UPP!

Ett sätt att utmana normer i jämlikhetsarbetet kan vara att använda ”alternativa” konstnärer som visat på andra sätt att leva och vara. Samtidigt är det viktigt att undvika att hela tiden försöka välja normbrytande exempel. Bilder som kan vara tveksamma utifrån ett jämlikhetsperspektiv kan också väcka intresse och diskussion. Det är dessutom sådana bilder som eleverna möter i sin vardag och måste förhålla sig till.

NORMSTORM I HEM- OCH KONSUMENTKUNSKAP

Hem- och konsumentkunskap inrymmer en mängd olika områden där normer och föreställningar om rätt och fel, normalt och avvikande kommer till uttryck. Därför är det viktigt att vara medveten om vilka föreställningar som påverkar hur du som lärare lägger upp undervisningen. Det har betydelse för vilka förväntningar du har på elevernas olika roller och prestationer i ämnet.

Hur hanterar du som hemkunskapslärare det faktum att alla elever inte lever med heterosexuella jämställda föräldrar hemma? Hur kan du synliggöra och inkludera elevernas varierande matkulturer i hemkunskapen? Vilket sorts "hem" är det egentligen du pratar om? Hur kan du undvika att reproducera kärnfamiljsnormen och begränsa elevernas tankar kring hur de vill leva sina liv i framtiden? Jämställdhet är inskrivet i kursplanen för hemkunskap som ett mål. Med detta som utgångspunkt är det givetvis centralt att du inventerar genusnormer och förväntningar på killar och tjejer. Det kan exempelvis vara intressant att ta upp och diskutera fakta och föreställningar om tjejers och killars matvanor.

För att vidareutveckla detta arbete är det också relevant att undersöka hur genusförväntningar samspelar med etnicitetsnormer i skolan och hemmet. Den mat vi väljer att laga och hur den presenteras, säger mycket om hur vi definierar "vanlig" kontra "exotisk" mat. Vilken mat är vanlig eller exotisk för dina elever? Kanske är den mest exotiska maten för dagens elever svensk husmanskost? Det är också lätt hänt att man uppmärksammar de stora (kristna) högtiderna, men glömmer att förhålla sig till exempelvis Pesach, Eid al-Fitr och Divali. Uppmärksamma även religiöst betingat fastande som Ramadan, Jom Kipur och Hanuman Jayanti.

"Ett demokratiskt och jämställt samhälle förutsätter att kvinnor och män har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter. Ämnet hem- och konsumentkunskap utvecklar elevers identiteter genom att ge erfarenheter av och kunskaper om sambanden mellan jämställdhet och verksamheterna i hushållet. Ämnet ger också upplevelser och förståelse av hushållsarbetets variation över tid och mellan kulturer. Syftet är att ge beredskap för att leva och agera tillsammans i ett samhälle med mångfald."

– Kursplanen i Hem- och konsumentkunskap

Hem och familj

Ett sätt att diskutera och problematisera den ojämna arbetsfördelningen i den heterosexuella relationen är att låta eleverna ta del av statistik om hur fördelningen av arbetet i hemmet ser ut i Sverige i dag.

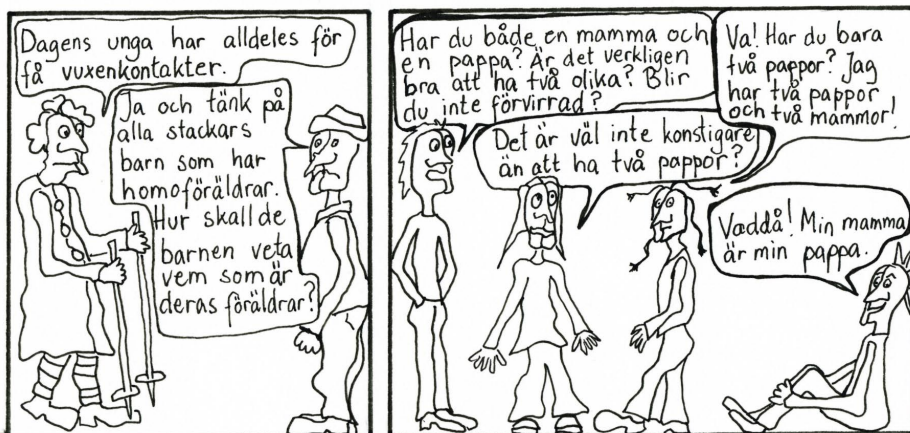
SCB:s statistik över fördelning av arbetet i hemmet gällande kvinnor och män i heterosexuella relationer visar bland annat att:

- Kvinnor utför 5 timmar betalt och 4 timmar obetalt arbete varje dag. För män är siffran 7,5 timmar betalt och 2 timmar obetalt arbete per dag.
- Kvinnor tar ut 80 procent av föräldraledigheten och män 20 procent (exklusive så kallade pappadagar)

Uppmärksamma gärna eleverna på att det inte finns någon statistik för samkönade par. Hur skulle man kunna beräkna den?

Hämta fler exempel på könsuppdelad statistik i skriften *På tal om kvinnor och män* som ges ut av SCB vartannat år. Läs gärna Carin Holmbergs bok *Det kallas kärlek* som tar upp hur heterosexuella par har jämställdhet som ideal men sedan omförhandlar idealet i praktiken, vilket leder till att de lever ojämnt.

Om du vill arbeta med och presentera statistiken på ett roligt och ämnesintegrerat sätt kan du ge eleverna i uppgift att baka statistiktårter eller statistikpajer, som de får dekorera som ett tårtdiagram med till exempel mäns och kvinnors andel av föräldraledigheten. Tårtdiagrammen presenteras för resten av klassen innan de äts.

► SE UPP!

I hemkunskapen är det stor risk för att man normaliserar kärnfamiljen på flera sätt. En vanlig hemuppgift är att låta eleverna titta på hur det ser ut med arbetsfördelningen i deras familjer, och då ställa frågor som utgår från en heterosexuell kärnfamilj (mamma, pappa och barn). Undvik detta och försök istället att använda begrepp som partner, sambo, särbo och föräldrar. Tänk också på att många barn lever växelvis hos sina föräldrar och har två hem att referera till.

ÖVNING: HUR VILL DU HA DET?

Utifrån statistiken kan ni sedan diskutera hur eleverna vill ha det i framtiden om de lever ihop med en partner. Tänk på att inte utgå från att alla i rummet är heterosexuella.

Gör så här:

Ställ nedanstående frågor och låt eleverna diskutera.

Skulle det vara okej för eleverna att:

- De själva städar och fixar allt i hemmet?
- Deras partner fixar allt i hemmet?
- De själva lever på sin partners pengar/lön?
- De själva försörjer sin partner och eventuella barn?
- De själva prioriterar att arbeta framför att umgås med sina barn?
- De betalar en annan människa för att städa och fixa hemma så att de själva kan ägna sig åt jobb och karriär?

ÖVNING: MITT EGET HEM

Den här övningen handlar om elevernas egna, framtida hem – utan familj och partner. Syftet med detta projekt är att undvika att prata (normativt) om hur livet blir när eleverna är vuxna och har skaffat barn. Istället ska de utgå från att de bor och lever själva – och inte kan förvänta sig att få hjälp av vare sig föräldrar eller en partner.

Ge eleverna i uppgift, till exempel som hemläxa, att utifrån en budget ställa upp en plan för hur de vill möblera, inreda och försörja ett eget hushåll under ett år. Det innebär bland annat att ha en rimlig budget för mat och inköp varje månad, att komma ihåg att köpa köksgrejer och att tänka på tvätt.

ÖVNING: GISSA MATEN

Syftet med denna lektion är att visa att det man ibland tror är typiskt svenskt, lika gärna kan komma från andra platser och göras i andra versioner.

Gör så här:

Inled lektionen med att skriva upp olika namn på köttbullar på tavlan: Köfte, keftedes, kofta, cevapicici, bitok, frikadeller, lihappullia, kadin bödu, albodingas, boulettes de bouef, kibbeh, kobbah, polpette, kebab, klopse, papardelle och fleischball.

Fråga om någon i klassen vet vad några av namnen betyder. Förklara att alla beskriver samma sak, nämligen köttbullar. Låt eleverna gissa vilka språk som finns på tavlan. Berätta sedan om alla versioner av köttbullar som görs i olika länder och låt grupperna välja var sin som de sedan tillagar.

Köttbullar kan kryddas med nästan vilken krydda som helst. I Sydafrika används curry och aprikoser, i Grekland oregano och mynta, i Italien parmesanost och rivet citronskal, i Tyskland saltsill, i Mellanöstern kan man stoppa körsbär i köttbullarna, i Kina serveras de ofta med sötsur sås, i Algeriet gör man lammfärsbullar med kanel, i Chile med färsk koriander och i Ryssland med hackad saltgurka. Köttbullar kan även tillagas utan kött genom att använda sojafärs eller quorn.

Vem är kock?

- På 25 år har det bara varit en kvinna som vunnit titeln årets kock. Det var Kristina Pettersson och året var 1988.²⁵
- I hemkunskapen finns beröringspunkter med matkultur överlag. Hur kommer det sig att nästan alla hemkunskapslärare är kvinnor medan nästan alla kockar är män?

► LÄSTIPS...

Om du vill fördjupa dig i ämnet kan du läsa avhandlingen **Att genuszappa på säker eller minerad mark: Hem- och konsumentvetenskap ur ett könsperspektiv** av Monica Pettersson som visar hur genusordningar (åter)skapas i ett traditionellt starkt kvinnligt sammanhang som Hem- och konsumentvetenskap.

► SE UPP!

Det är lätt hänt att uppmuntra traditionella genusnormer i hemkunskapen, genom att ge killar och tjejer olika uppgifter eller genom att organisera arbetsparen i köken i en tjej och en kille? Vilka föreställningar om "det rätta sättet att leva på" förmedlar detta?

Jämställdhetsstädning med miljöengagemang

Många hemkunskapslärare upplever att det kan vara svårt att förmå eleverna – och framför allt killarna – att ta ansvar för städningen efter matlagningen. För att engagera eleverna i städningen kan du skapa ett tävlingsmoment där du integrerar jämställdhet med miljöhänsyn. Ordna diskmedelstester med eleverna, där ena halvan av köket rengörs med ett märke och den andra halvan med ett annat. Vilket märke är bäst? Hur drygt är det? Hur lite vatten kan man ha?

NORMSTORM I IDROTT OCH HÄLSA

Idrottshallen och omklädningsrummet är två av de platser som många kopplar samman med kränkningar. Känslan av att inte passa in fysiskt eller psykiskt kan bli mycket påtaglig i just idrottsundervisningen, som skiljer sig något från andra, mindre fysiska ämnen. Samtidigt ger idrottsundervisningen goda möjligheter till att utmana invanda föreställningar eftersom den sker utanför klassrummet. För detta krävs dock ett medvetet förhållningssätt och en vilja att titta på idrottens oskrivna regler och strukturer utifrån ett nytt perspektiv.

Hur brukar det se ut på dina lektioner? Förutsätts det att eleverna känner till reglerna för vissa idrotter (till exempel fotboll och bandy), medan reglerna går igenom noggrant i andra? Varför måste paren i dansundervisningen vara av motsatt kön? Vad är syftet med könsuppdelad idrottsundervisning? Hur besvaras homofoba och rasistiska yttranden på spelplan? Hur anpassas undervisningen till elever med olika funktionsförmågor?

Syftet med idrottsundervisningen är inte att eleverna ska bli bättre idrottsutövare, utan att de ska lära sig att ta till sig instruktioner, samarbeta som ett lag och glädjas över att använda sin kropp. Trots detta ges betygen i ämnet ibland utifrån hur många armhävningar eleverna klarar av eller hur snabbt de kan springa. Därför är det viktigt att undervisningens syfte förmedlas till eleverna, annars riskerar du att skapa eller befästa redan invanda strukturer. Dessutom får de som redan håller på med idrott på fritiden en fördel och de som inte gillar idrott får bekräftat att de är ”dåliga”.

Idrotten ska vara tillgänglig och relevant för alla. Det kan därför vara bra att fundera på vilka elever som står i centrum när du utformar din undervisning. Ett sätt att undvika att återskapa hierarkier kan vara att spela de mest kända idrotterna med andra regler eller förutsättningar än de vanliga (till exempel fotboll på knän, handboll med ögonbindel eller bandy med basketboll). Du kan också bredda ämnet genom att prata om sportkulturen i olika delar av världen, synliggöra funktionsnedsatta idrottsutövare och prova på idrotter som varken du eller eleverna känner till sedan tidigare. Låt elever utan funktionsnedsättning prova rullstolsbasket eller andra idrotter som är anpassade efter kroppar som är annorlunda än deras egna.

Eleverna kan vara olika bekväma med sina kroppar. Normer för vad som anses vara en attraktiv kropp i dagens samhälle är väldigt snäva och kan ge personer med såväl stora som små kroppar komplex och obehagskänslor i fysiska sammanhang. Tänk också på att många av personliga eller religiösa skäl inte vill beröra eller beröras av andra. Vid uppdelning i grupper bör du dessutom vara uppmärksam på att det finns människor som inte kan identifiera sig med det kön som deras kroppar har eller som av andra anledningar inte kan identifiera sig med varken kill- eller tjejgruppen.

► SE UPP!

Tänk på att inte förutsätta att dina elever känner sig bekväma med att vistas på bollplan. Det finns människor som är bollrädda. Om ni ändå ska spela bollspel kan du försöka att skapa ett antal funktioner utanför planen, som massör, hejklacksledare, kommentator eller tränare.

Om könsuppdelad undervisning

Många idrottslärare delar upp hela eller delar av sin undervisning utifrån elevernas kön. Som lärare bör du fundera över syftet med detta: Handlar det om att eleverna blir lugnare? Utgår du från att flickor och pojkar har olika intressen och därför vill göra olika saker på lektionerna? Eller sker uppdelningen utifrån en kompensatorisk tanke om att tjejer behöver öva sig i att ta större plats? Oavsett anledning är det värt att tänka igenom om uppdelningen bygger på dina egna föreställningar om vad tjejer och killar vill och kan göra, eller om du utgår från dina elever. Våga problematisera den invanda synen.

Det är inte nödvändigtvis så att det enbart är tjejer som behöver träna på att ta plats och killar som behöver lära sig att ge plats åt andra.²⁶ Ett av idrottsundervisningens syften är att eleverna ska pröva att använda sin kropp på nya och varierande sätt. Därför finns det ingen anledning att befästa föreställningar om hur killar och tjejer förväntas vara genom att dela upp dem enbart utifrån kön. Det finns en risk för att det outtalade budskapet är att tjejer får ta plats när killar inte finns i rummet och att det finns givna skillnader mellan könen som rättfärdigar att de ska hållas isär. Detta medverkar till att göra brott mot genusnormerna ännu svårare och till att begränsa både killars och tjejers handlingsutrymme. Därför är det viktigt att du förhåller dig till personerna – inte till deras kön – när du lägger upp din undervisning.

Att dela in i lag

Elever kan känna sig utsatta när det är dags att dela in i lag på idrottstimmarna. Rädslan för att bli vald sist eller att någon ska säga något taskigt om man hamnar i deras lag känner många igen. Även när man delar in genom att räkna ett-två, ett-två finns det risk att eleverna ställer sig strategiskt i förhållande till varandra eller på andra sätt signalerar vilka de vill vara med – och vilka som inte är attraktiva att ha i sitt lag.

Testa istället att dela in lagen efter färger på skor, tröjor, strumpor, byxor eller första/sista bokstaven i eget förnamn, efternamn, föräldrars namn, idol, favoriträtt eller annat. Det viktigaste är dock att variera mellan olika sätt, så att gruppen inte lär sig hur du gör och börjar forma strategier för att ändå att hamna med dem de vill. Dessutom kan vissa lagindelningar som vid en första anblick ser ”ojämna” ut visa sig inte vara det,

eftersom de som anses vara duktiga på exempelvis fotboll kanske inte är lika duktiga på att samarbeta och passa bollen till andra.

Här kommer några förslag på övningar som du kan använda i Idrott och hälsa för att utmana hierarkier och normer i undervisningen. Titta gärna i kapitel 10 *Övningar* där det finns fler övningar som också lämpar sig för idrottsundervisningen.

ÖVNING: ATT SPORTA MED OLIKA UTRYMME

Övningen ska synliggöra hur man kan lyckas olika bra i idrotter beroende på vilket utrymme man tar med sin kropp.

Gör så här:

1. Välj ut en aktivitet för lektionen – det kan vara ett bollspel, friidrott, gymnastik eller annat. Inled lektionen med att prata om vad det innebär att ta stor eller liten plats. Ni kan diskutera hur några tar mer fysisk plats än andra – kanske på grund av att de är större, men kanske också eftersom de lär sig att det är okej att synas, ta plats och vara fysiska. Man kan också ta mycket plats i vissa sammanhang, men lite i andra. Hur ser det ut på skolan? När är det okej att ta plats – och för vem? Vilka är det som ropar, sitter bredbent och tar plats i korridorerna? Vilka pratar tyst, sitter still och väntar på sin tur i matkön?
2. Instruera eleverna i den aktivitet du har valt för lektionen, men förklara att de ska göra den på två olika sätt.
3. Först ska alla försöka ta så lite plats och utrymme som möjligt – ha armarna rakt ned längs kroppen, ta små steg och röra kroppen i så små och fina rörelser som möjligt. Givetvis ska alla försöka göra sitt bästa, men ingen får ta mer plats än att de skulle kunna rymmas om de stod på ett A3-ark. Uppmana alla att också observera varandra för att se vad som händer när de spelar basket eller hoppar längdhopp med mycket små rörelser.
4. Gör sedan samma övning men uppmana nu alla att ta så mycket plats som möjligt – att ta stora steg, svänga med armarna, ropa när de hoppar eller springer. Det gör inget om det blir groteskt eller ser överdrivet ut. Poängen är att illustrera skillnaden mellan de två tillvägagångssätten, inte att säga vad som är rätt och fel sätt.
5. Avsluta lektionen med en diskussion. När lyckades eleverna bäst? Vad var mest ovant? Hur kan man träna på att ta mindre/större plats i idrotten, men också i vardagen? Se även övningen **Mingel** på sid 176, i kapitel 10 *Övningar*.

► LÄSTIPS...

Iris Marion Young beskriver hur vi lär in olika kropps rörelser utifrån genusnormer i boken **Att kasta tjejkast**.

ÖVNING: SPORT FÖR ALLA

Övningen Sport för alla²⁷ kan öka elevernas medvetenhet om hur idrotten exkluderar människor med varierande funktionsförmåga. Samtidigt ska den visa att fair play kan ses som ett sätt att inte diskriminera.

Du behöver:

Fyra stora hinkar, ett tjockt snöre, en kritbit, två fotbollar, två tidningar och en sax (eller andra saker). Allt ska finnas i fyra uppsättningar.

Gör så här:

1. Berätta för klassen om Sport för alla-rörelsen, som arbetar för att göra idrott mer inkluderande för människor med olika förutsättningar. Brainstorma eventuellt kring vilka som oftast håller på med idrott och vilka som sällan syns inom idrotten – och synliggör att till exempel kroppsstorlek, längd och funktionsförmåga spelar roll för hur bekväma olika personer känner sig med att idrotta.
2. Förklara att Sport för alla har utlyst en tävling i att ta fram den bästa och mest inkluderande sporten. Dela in deltagarna i grupper om fyra. Se till att grupperna inte är för homogena.
3. Ge varje grupp 20 minuter för att göra ett helt nytt spel som ska vara tillgängligt för alla. De måste använda alla ingredienser och spelet ska spelas i lag med fyra personer. Syftet med spelet ska vara klart och de ska specifikt tänka på att göra det tillgängligt för personer som av olika skäl annars inte tar så mycket plats inom idrotten. Spela sedan varje grupps spel och diskutera vilka som var bra och hur grupperna tänkte kring tillgängligheten.

Tänk på att det är viktigt att hela tiden hålla fokus på inkludering och tillgänglighet, både när spelen görs, spelas och i diskussionen efteråt. Annars blir det lätt att den centrala aspekten av övningen tappas bort.

NORMSTORM I MATEMATIK

Matematiken uppfattas kanske som mer objektiv än många andra ämnen. Även om man kan se att föreställningar om etnicitet eller genus har betydelse för hur elevernas bemöts i klassrummet och på matematiklektionen, hävdar många att detta inte har något att göra med hur man adderar eller dividerar tal. Där man i svenska eller historia relativt oproblematiskt kan hävda att författarens eller källans kön, etnicitet och sexualitet har betydelse för den kunskap som presenteras i undervisningen, sägs sådana faktorer inte spela någon roll när det gäller siffrors värde eller principen bakom multiplicering. De matematiska principerna antas vara sanna oavsett vem som räknar – även i kulturer där siffror och räknepprinciper ser annorlunda ut.

Vad och hur vi undervisar påverkas dock av sociala faktorer. Vi återskapar därför normer och föreställningar om vad matematik är och vilka som förväntas vara intresserade av den. Även den naturvetenskapliga vetenskapen är skapad av människor. Där det finns människor finns det också normer som påverkar vad som är intressant att forska i, vem som ska göra det och för vilket ändamål.

Det språk och de exempel som presenteras i matematikböcker säger något om vem vi ser som norm och vem matematiken är relevant för. Är det alltid en man och en kvinna med typiska svenska namn som köper hus tillsammans i räkneexemplen, så säger det något till klassen om vilket som är det vanliga och normala sättet att leva på (heterosexuellt, svenskt och i villa). Att byta ut namn och exempel är ett enkelt sätt att utmana dina elever. Det gäller att bryta dominansen av heteronormativa och svenska exempel och låta andra känna igen sig. Däremot förändrar det kanske inte vilka som uppfattar att matematiken är relevant för dem. För att ändra på detta gäller det att visa hur matematik kan användas (och används) på sätt som får konkret betydelse i våra dagliga liv.

Matematik och samhällsförändring

Matematik och statistik används på samhälls nivå för att bland annat förklara vidden av sociala problem, stödja påståenden och argument för samhällliga förändringar. Alla dessa användningsområden har på olika sätt inflytande på våra liv. Matematiken används för att bestämma vilka ekonomiska behov en skola har, hur ett bostadsområde ska upprustas och vad en människas arbete är värt i månadslön. Vi är beroende av matematiken för att kunna bestämma vilka grupper som ökar och minskar i samhället och vilka som ska få ta del av samhällets resurser. Ofta utgår vi från att de svar vi kan räkna oss fram till är rimliga och därför bildar grund för vilka politiska beslut vi kan fatta om till exempel omfördelning, makt och ansvar.

Matematiken och dess användningsområden är givetvis inte neutrala och objektiva. Vi använder matematiken på sätt som är påverkade av otaliga antaganden och val, vil-

ket påverkar vilka matematiska svar vi kan få. Exempelvis kan skolledningen bestämma att skolan behöver resurser till att renovera idrottshallen, men inte se att det också behövs medel för att arbeta mot kränkningar och trakasserier med homofoba inslag. Detta kan bero på många saker, som att kartläggningen av skolans problem missade att ta upp de icke-heterosexuella elevernas villkor eller bara fokuserade på materiella behov. Om inte eleverna lär sig att förhålla sig kritiskt till matematiken, riskerar vi att underliggande föreställningar och (o)medvetna val inte kommer fram och att konsekvenserna inte problematiseras.

Fråga matematiken

Du kan lära dina elever att den bild som matematiken ger av världen inte är neutral eller objektiv, utan alltid måste mötas med frågor.

- Varför gjordes den här uträkningen?
- I vilket sammanhang gjordes uträkningen?
- För vilket ändamål gjordes uträkningen?

Just föreställningen om att matematiken är objektiv gör att du som lärare har en unik möjlighet att visa att sådant som vi uppfattar som abstrakt och frånkopplat från den sociala världen (som siffror, algoritmer och formler) inte kan förmedlas och omsättas i praktiken utan att få konsekvenser för vem som känner igen sig. Utmaningen är med andra ord, att göra matematiken relevant för eleverna på ett vardagsplan och visa hur den kan vara ett instrument för att synliggöra strukturer och förändra sin egen verklighet.

ÖVNING: RÄKNA PÅ JÄMLIKHET

Låt eleverna räkna på exempel kopplade till frågor om diskriminering och jämlikhet, som:

- Olika versioner av lönediskriminering – procentuellt, reellt, över ett liv, hur många år skulle det ta innan lönen var lika?
- Obetald arbetstid. Hur mycket skulle du tjäna om du fick lön för det arbetet du gör hemma?
- Representation. När är det jämlikt? Hur länge skulle det ta att få demokratisk representation sett till kön i svenska bolagsstyrelser?
- Anmälningar till diskrimineringsombudsmännen. Hur utvecklas antalet anmälningar? Vem anmäler? Hur blir utfallet i olika ärenden?

Samarbeta gärna med andra ämnen för att göra matematiken levande för eleverna. I de två förstnämnda exemplen kan du gärna samarbeta med läraren i hem- och konsumentkunskap, i de två sistnämnda exemplen kan du samarbeta med SO-läraren. Se övningen *Olika löner* i *Normstorm* i SO, s 127.

NORMSTORM I MUSIK

Vilka normer för genus, etnicitet, sexualitet, funktionsförmåga och religion förekommer i musikämnet? Svaret på den frågan kanske inte ger sig själv direkt, men blir genast tydligare om man frågar sig: Varför har kvinnor så lite kläder på sig i musikvideor? Vilken sorts kroppar förekommer i musikvideor? Varför är det nästan bara manliga kompositörer man läser om i musikhistoria? Varför handlar de allra flesta låttexter om heterosexuell kärleksörg och längtan? Vilka religiösa och nationella högtidssånger tas med i undervisningen och vilka osynliggörs?

Om du vill utmana normer i din musikundervisning kan du arbeta med dig själv som pedagog, ditt förhållningssätt gentemot eleverna och med undervisningens innehåll. Det förekommer en mängd normer och föreställningar om hur vi ”ska vara” i musiken. Som alltid blir normerna tydliga först när man gör tvärtom eller utmanar dem. Exempelvis märks det på uppdelningen mellan tjejer och killar när det gäller körsång. Hur många vårkonsertser ser man inte när flickorna står i rader och sjunger körsång medan de pojkar som är med på scenen spelar något instrument? Hur många elever vågar bryta dessa mönster?

Det förekommer många män i musikhistorieböckerna, men väldigt få kvinnor. Hur många kvinnliga kompositörer tas upp i musikhistorien? Hur många kompositörer från andra världsdelar än Europa och USA letar sig in i vår kunskapsbank? Du som lärare kan naturligtvis inte ändra på att musikkulturen har dominerats av vita västerländska män under seklerna. Men du kan välja att problematisera historien och prata med eleverna om det orättvisa i hur det har varit och diskutera hur det kommer sig att representationen ser ut som den gör. Prata om skillnaden i villkor för tjejer och killar i musikindustrin. Du kan synliggöra kvinnor i musikbranschen i dag, för att förändra framtiden. Dessutom kan du bredda den kunskap eleverna traditionellt får genom att erbjuda alternativ. Det viktigaste av allt är att du kan se till att (musik)historien inte upprepar sig i ditt klassrum och bland dina elever. Det här kapitlet är tänkt att ge dig inspiration i det arbetet.

► TÄNK PÅ!

Tonarten spelar roll för vem som kan sjunga med, vem som kan klämma i och höra att rösten bär i refrängen. Vilka elever tror du har lättast för att sjunga i den tonart du vanligtvis väljer? Ändrar du tonarten utifrån vilken låt ni ska sjunga? Varför?

► SE UPP!

Du kan omedvetet hamna i att själv befästa normer genom att som manlig musikleare alltid spela trummor eller gitarr – eller att som kvinna spela piano och sjunga vårvisor. Försök att utmana dig själv genom att sjunga körsång eller arbeta med sångtekniker om du är man och spela trummor eller tuba om du är kvinna. Visa eleverna att alla kan prova på allt.

ÖVNING: LA LA LOVE – VEMS KÄRLEK SJUNGER VI OM?

Heteronormen i låttexter får ofta som konsekvens att andra former av kärlek osynliggörs och att många därför inte kan känna igen sig i de texter som ni sjunger. Syftet med denna övning är att eleverna ska se att den heterosexuella kärleken är norm i vårt samhälle och att den normen syns tydligt i musiktexter. Målet är att eleverna ska bli uppmärksamma på att det som till synes är en vanlig låttext i realiteten exkluderar många människor. Sedan får de prova på att skriva en inkluderande låttext.

Gör så här:

Låt alla elever ta med sin bästa kärlekslåt på skiva eller mp3 tillsammans med en utskrivet version av låttextern. Välj sedan slumpvis ut fem av låtarna som spelas upp. Prata om vilken sorts kärlek låtarna handlar om – vad finns det för likheter och olikheter mellan låtarnas texter och komposition?

Till nästa lektion kopierar du upp samtliga låttexter i ett häfte. Om det finns tid är det bra att översätta alla texter till svenska för att underlätta diskussionen. I grupper om fyra ska eleverna analysera låttexterna utifrån ett heteronormkritiskt perspektiv genom att ställa följande frågor:

- Vem sjunger och vem är mottagare i texten?
- Vilken relation har de till varandra?
- Framgår det vilket kön de har?
- Finns det andra personer i texten?
- Vilket kön har de?
- Vilken "funktion" har de i texten?
- Formulerar texten föreställningar om hur kvinnor respektive män ska bete sig?
- Hur beskrivs kärlek i texten?

Låt grupperna redovisa sina svar och prata sedan om det finns några gemensamma drag mellan texterna? Är det framför allt heterosexuell kärlek som skildras? Framställs könen på liknande sätt? Vad tror ni att detta får för konsekvenser för dem som lyssnar? Och på en samhälls nivå?

Nästa uppgift är att skriva en låttext där normer för genus eller sexualitet utmanas. Det kan vara en sång där samkönad kärlek beskrivs eller en text där det inte framkommer vem som är avsändare/mottagare. Det kan vara en text där kvinnor/män inte uppträder på det sätt som förväntas av dem. Poängen är att visa att andra alternativ är möjliga i musikens värld.

Observera att detta är en övning som kräver lärarledd undervisning. Ge inte detta i hemuppgift eller som gruppuppgift om du inte är helt säker på att homofobi inte förekommer i gruppen. Annars riskerar denna övning att leda till att man just hittar på en rolig text om en normbrytande person som alla sedan förväntas skratta åt. Poängen går därmed helt förlorad.

För att få inspiration till övningen kan du visa eleverna låten Latin Buzz Cola här nedan.

Kille eller tjej, det är ingen som vet!

Eleverna i årskurs 4 på Mariaskolan har skrivit en låttext tillsammans med läraren som bryter normer för genus. Ariel, som låten handlar om, kan var såväl kille som tjej eller både och. Det är ingen som vet.

Latin Buzz Cola

1.

There was a baby called Ariel
Ariel lived in the jungle
If it's a boy or a girl nobody knows
Ariel likes burgers and Buzz Cola

2.

Ariel was playing hide and seek with it's twin brother
They were swimming in the River
A Robot attacked Joy and Ariel.
But the robot just wanted the Buzz Cola

Refräng

Ariel just likes to drink Buzz Cola: ||
If it's a boy or a girl nobody knows

3.

Suddenly there was no more Buzz Cola
They called George Bush and asked for help
He sent Dr Phil to solve the problem
He showed the way to the Buzz river

Refräng

Ariel just likes to drink Buzz Cola: ||

ÖVNING: HITTA MUSIKEN

Vissa låtar eller musikuppsättningar etiketteras som "världsmusik" eller annat som pekar på att det är musik som kommer från icke-västerländska delar av världen. Visa eleverna att de musikstilar som vi tolkar som västerländska finns i flera andra länder. Syftet med denna övning är att problematisera den stereotypa bilden av icke-västerländsk musik som odefinierbar "världsmusik".

Du behöver:

Dator med nätuppkoppling och papperslappar

Gör så här:

Klipp till ca 20 lappar. På hälften av dem skriver du olika musikgenrer som associeras med västerländsk musik, exempelvis hårdrock, hip-hop, grunge, tjejbänd, punk, visor, pojkband och pop. På den andra hälften skriver du olika icke-västerländska kontinenter eller länder.

Dela in klassen i små grupper om två-tre personer och låt varje grupp dra en musiklapp och en områdeslapp. Deras uppgift är att med hjälp av exempelvis YouTube, Google eller Wikipedia hitta minst ett exempel på den kombination av lappar de har fått, till exempel hårdrock från Nigeria eller hip-hop från Kina. Om eleverna hittar bra videor, visa gärna upp dem för hela klassen.

Diskutera sedan: Var det svårt att hitta musikgenren? Var några filmer särskilt bra – varför? Vem är det som avgör vad som är "rätt" sätt att spela hip-hop eller hårdrock på?

ÖVNING: ATT ANALYSERA MUSIKVIDEOS

Syftet med denna övning är att lära eleverna att förhålla sig kritiskt till genus- och sexualitetsnormer och se hur de visar sig i musikvideor.

Gör så här:

Välj ut musikvideor som framställer vita/svarta, kvinnor/män väldigt stereotypt. Titta på tre-fem videor som visar ungefär samma bild. Du kan välja att analysera en genre som tydligt visar denna bild, exempelvis hip-hop, pop eller metal.

Välj nedan sedan ut några frågor som du vill att eleverna ska diskutera i grupper:

Frågor med fokus på femininitet:

- Hur är kvinnorna klädda?
- Vilket kroppsspråk använder kvinnorna?
- Vad sjunger de? Översätt gärna några rader ur texten tillsammans.
- Tror ni att det är någon skillnad på hur de framställs som artister och hur de är som privatpersoner?
- Varför tror ni att de framställs på det här sättet?

Frågor med fokus på maskulinitet:

- Hur är männen klädda?
- Vilket kroppsspråk använder männen?
- Vad sjunger de? Översätt gärna några rader ur texten tillsammans.
- Tror ni att det är någon skillnad på hur de framställs som artister och hur de är som privatpersoner?
- Varför tror ni att de framställs på det här sättet?

Frågor med fokus på sexualitet:

- Vad är det som är sexigt i videon? Vem är det sexigt för?
- Vem tror ni det är som bestämmer vad som är sexigt i videon? Artisten? Regissören? Skivbolaget? Tycker alla människor att samma saker är sexiga?
- Hur framställs sexualitet i videon? Är det jämlikt mellan parterna eller ska en dominera den andra? Stämmer det med er bild av hur ni vill att en relation ska se ut?
- Vilken form av sexualitet finns med i videon? Är det bara heterosexualitet som visas upp? Hur kommer det sig?
- Hur framställs icke-heterosexualitet – om det förekommer? Om till exempel två kvinnor smeker varandra och dansar intimt, är det då för deras egen njutnings eller för att tillfredsställa männen? Finns det män som smeker varandra eller dansar intimt?

Generella frågor:

- Vilket allmänt budskap har musikvideon? Tror ni att man uppfattar budskapet annorlunda om man är: 1) tjej eller kille, 2) etniskt svensk eller har rötter i någon annan del av världen, 3) rullstolsburen eller gående, 4) religiös eller sekulär?
- Vad skulle hända om man bytte plats och kläder mellan de medverkande?
- Är det några grupper i samhället som sällan eller aldrig syns i musikvideor? Vilka och varför i så fall?

► TIPS...

Se gärna dokumentärfilmen **Girls rock** tillsammans med eleverna. Den handlar om ett rock'n'roll-läger för tjejer i åldrarna 8-18 år. Se även filmen **Shine** som beskriver David Helfgotts liv som framgångsrik pianist, trots en psykisk funktionsnedsättning.

NORMSTORM I NO

Att hänvisa till naturen är ett vanligt och effektivt sätt att argumentera för eller legitimera en viss samhällsordning. Naturen uppfattas som objektiv, neutral eller självklar. Det som människor kan framställa som ”naturligt” kräver ingen ytterligare förklaring och därför används naturen ofta i normens tjänst. Ett sätt är att hävda att heterosexualitet är mer ”naturlig” än homosexualitet och att människor är skapta med olika kön för att göra olika saker.

Som NO-lärare har du en viktig uppgift i att hjälpa eleverna att genomsåda detta och att skapa en så saklig undervisning som möjligt. Utgångspunkten är att inte låta samhällsnormerna koda de naturorienterade ämnena så att de kan bidra till ojämlikhet och skev kunskapsbildning. Du har möjlighet att istället utrusta dina elever med kunskaper och färdigheter som breddar deras möjligheter att göra olika val i livet. Varför ska till exempel kön spela roll för vem som väljer att ägna sig åt naturvetenskap? Om naturen kan användas för att upprätthålla normerna, kan den också användas för att montera ned dem. Med saklig kunskap om naturen kan eleverna bemöta osakliga påståenden.

Avkoda bilden av NO

De naturorienterade ämnena ska lära eleverna om naturen och människors relation till den. Men om NO ska vara ett verktyg i detta arbete infinner sig den intressanta frågan om vems verktyg det egentligen är? Eftersom naturen ofta används i samhällsnormernas tjänst är det inte konstigt att normerna också påverkar vem som kan använda verktyget.

Naturvetaren är sinnebilden för en forskare – och ska en forskare illustreras är det ofta i form av en professor i vit rock som är man och västerlänning. En titt på verkligheten visar att det givetvis finns professorer som är kvinnor, men i biologi, fysik och kemi är männen överrepresenterade. Andelen manliga professorer i biologi är 77,5 procent, fysik 92,4 procent och kemi 85,1 procent.²⁸

För att NO inte ska vara ett ämne bara för män behöver det speglas på ett mer rättvisande sätt. Det är viktigt att eleverna får lära sig att associera ämnena med olika bilder – och vara kritiska till alltför ensidiga bilder. Det passar utmärkt att göra när du sätter in NO i ett större sammanhang och pratar om hur vi människor alltid har levt nära naturen och strävat efter att förstå den.

Växternas värld är intressant att använda för att diskutera normer förknippade med bilden av NO. Intresset för blommor kan till exempel illustreras på olika sätt i vår vardag. Vi kan möta bildmotiv med flickor i vita klänningar som springer runt och plockar blommor på en äng, men sällan någon tjej som studerar blommorna vetenskapligt. Klasificering och studier av växlighet förknippas lätt med män, som Carl von Linné.

Ett annat exempel är vardagskemi. Varför ses kemi som något som försiggår i labora-

torier, men sällan i köket – och vilka brukar porträtteras i dessa miljöer? Ta initiativ till ett temaarbete tillsammans med hemkunskapen om kemi och fysik i hemmet. Här kan ni undersöka rengöringsmedel och hemelektronik eller studera hur jäst och bikarbonat fungerar i bakverk.

ÖVNING: JAKTEN PÅ NOBELPRISET

Be eleverna gå igenom nobelpristagare i till exempel fysik och räkna hur många män respektive kvinnor som har fått pris. Be dem sedan räkna ut hur stor andel av alla pristagare som är män och diskutera vad det kan bero på. Varför får män så många nobelpris? Be också eleverna titta på vilka som utser nobelpristagarna. Därefter kan de få i uppgift att presentera olika nobelpristagare som är kvinnor och berätta om deras forskningsområden. Ett välkänt exempel är kemisten och fysikern Marie Curie.

Be även eleverna att leta efter andra vetenskapsmän som är kvinnor och skapa argument för att de ska nomineras som nobelpristagare. De kan också söka efter vilka som har ingått i nobelpristagarnas forskningsgrupp och redovisa andelen kvinnor respektive män.

Avkoda innehållet i NO

Det är inte bara sättet vi ser på NO som är färgat av samhällsnormer, utan även själva innehållet i ämnena och den kunskap som lärs ut. När läromedel i NO har granskats har många exempel på detta upptäckts.²⁹ I NO:n talas det ofta om "människan", men det är nästan alltid män som används för att illustrera denna människa. När kvinnor synliggörs handlar det ofta om negativa och "tragiska" sammanhang eller reproduktion. Exempelvis visar en bok en bild på en kvinna i ett icke-västerländskt land som

samlar ved och påstås bidra till miljöförstörelsen, vilket kontrasteras av en bild på en modern, västerländsk man som skördar energiskog. Förutom att kvinnan här utmålas som problemet, säger denna kontrastering också något om synen på så kallade utvecklade och icke-utvecklade länder.

Till det kommer att heterosexuallitet är utgångspunkt när kroppslighet och fortplantning diskuteras i biologin. Ett liknande exempel är att en "normal" kropps funktioner utgör en självklar utgångspunkt för undervisningen och att personer med funktionsnedsättningar osynliggörs eller bara tas upp i samband med sjukdom och etiskt svåra frågor. Hur ser det ut i de läromedel som du använder? Hur lär du eleverna att förhålla sig till kunskapen i böckerna?

Frågan är om det räcker med att hjälpa eleverna att se det stundtals skeva innehållet i NO. Det kan förhoppningsvis väcka tankar hos flera elever, men det riskerar också att skapa uppgivenhet. Du behöver därför skaffa dig motbilder och alternativt material. Gör egna exempel och uppgifter där människor med varierande etnisk bakgrund, genus, funktionsförmåga och sexualitet syns – men tänk på att inte göra en stor sak av detta inför eleverna. Att du har en bild på en kvinna i ett laboratorium i ditt material behöver du inte kommentera – det är ju något självklart! Låt inte de som avviker från normen bara synas som normavvikare.

Många barn lär sig om djur och natur via naturfilmer. De görs med en dramaturgi som skapar igenkänningseffekter. Problemet är att djuren ofta tolkas och beskrivs på ett särskilt sätt. För att skapa igenkänning ger filmskaparna dem mänskliga egenskaper, vilket innebär att eleverna som ser filmerna inte bara lär sig om djuren utan även om människor och normer i vårt samhälle. Oavsett om du själv använder naturfilmer i din undervisning har dina elever förmodligen redan kommit i kontakt med dem och kommer att möta fler i sitt liv.

NO erbjuder ett bra tillfälle att lära eleverna att se på naturfilmer med ett kritiskt öga. Diskutera och problematisera med klassen hur filmskaparna tolkar in mänskligt beteende hos djur. Var kritisk till den bild som förmedlas av de länder som djuren befinner sig i. Spelas det bara djembetrummor i filmen om lejon? Är ljudspåren till älgfilmen präglade av samejojk? Detta säger något om hur vi uppfattar dessa kulturer och återskapar en stereotyp bild av vissa kulturer som särskilt ”nära naturen”.

ÖVNING: NATURFILMER

Den här övningen ska ge eleverna förståelse för hur naturfilmer utformas med utgångspunkt i mänskliga normer och föreställningar om heterosexualitet, manligt och kvinnligt.

Gör så här:

Ge eleverna i uppgift att titta på en naturfilm. Det kan vara i form av en läxa, vilket gör att ni kan få flera olika filmer som underlag i övningen. Be eleverna svara på följande frågor (som du anpassar till rätt nivå):

- Hur vill du beskriva den som pratade under filmen?
- Vad berättades om hanar? Vad berättades om honor? Några skillnader?
- Vilka jämförelser gjordes mellan djuren i filmen och människor? Kände ni igen er i den beskrivning som gjordes av människor?
- Hur förklarades sex mellan djuren i filmen? Vilka var det som hade sex?
- Om nu människor och djur är så lika, hur skulle det se ut om vi betedde oss som djur? Skulle tjejer gå runt och skrika och kissa i hörnen när de var kåta, som honkatter gör? Skulle killar sminka sig och vifta med färgglada fjädrar medan de dansade erotiskt för att få ligga med tjejer, som tranhannar gör? Skulle det vara okej om mammor som inte orkade ta hand om sina barn längre lämnade dem i främmande människors hus, som gökmammor gör?

Diskutera sedan svaren med eleverna. Påpeka att vi ibland talar om och tolkar djur som om de vore människor – men bara när det passar med våra föreställningar om vad som är ”naturligt” för människor. Berätta också att vissa beteenden inte kommer med i naturfilmer, till exempel sex mellan djur av samma kön, vilket är vanligt. Många djur byter också kön under sin levnadstid och i vissa djurgrupper finns det fler än två kön. Vill du utrusta dina elever med motbilder – bilder som sällan kommer med i naturfilmerna – läs då in dig på sexuellt beteende bland djur som apor, delfiner, giraffer och kråkor.

► LÄSTIPS...

Läs **Biological Exuberance** av Bruce Bagemihl för att få koll på djurs varierande sexuella beteenden. Ett annat mer humorbetonat lästips är Liv Strömquist's bok **Einsteins fru**.

”Hos hyenorna är det honan som bestämmer. Hon är stor och manlig medan hanen är ganska liten.”

– Speakerröst under naturfilm för barn

Naturliga kvinnor och män

I vårt samhälle anses det vara viktigt att kunna skilja på människor utifrån kön. Befolkningen delas upp i antingen kvinnor eller män. Skillnaderna är dock egentligen små – framför allt är likheterna större.³⁰ Ändå finns det uppfattningar om att vi av naturen är olika.

Det finns många böcker om hur olika kvinnor och män tänker, kommunicerar och betar sig. En slogan som många använt för att sälja böcker eller tidningar är att ”Män är från Mars och kvinnor är från Venus” – vilket innebär att det skulle finnas två kategorier människor som är så olika att de lika gärna skulle kunna komma från olika planeter.

Här måste du hjälpa eleverna att vara kritiska och lyfta fram alla likheter som finns mellan könen – och framhålla att individer vanligtvis inte stannar kvar på ”sin” planet, utan plockar saker de gillar från alla planeter och hela universum. Gör det genom att lyfta fram likheter mellan människor, oavsett kön, när du talar om människokroppen. Ge samtidigt ge eleverna kunskap om att könsskillnader ofta överdrivs i samhället.

Uppfattningen att naturen har skapat oss på olika sätt ger konsekvenser för människors handlingsutrymme, till exempel genom olika förväntningar på elever och skolprestationer. Att en pojkbegis redan från förlossningen skulle vara bättre på att räkna än en flickbegis är ganska osannolikt, ändå finns det föreställningar om att pojkar ”av

naturen” skulle vara bättre på matematik än tjejer. Ett annat exempel är det utanförskap som kan drabba de som inte passar in i uppdelningen i två väl avgränsade kön, som exempelvis transpersoner.

I din undervisning kan du skapa en öppning för att kön bara utgör en liten del av människors personlighet och inte spelar någon större roll för människors olikheter. Lyft också fram att det finns olika sätt att se på kön, även biologiskt, och att vi lätt införlivar de förväntningar som ställs på oss om vi jämt får höra att de är ”naturliga”.

Nyckelfrågor

Här följer några viktiga frågor, som du kan utgå från när du diskuterar könsskillnader med dina elever.

- Varför anses kön vara så viktigt? Är det verkligen det?
- Måste alla ha ett kön? (Svar: Ja, juridiskt måste alla det, men varför är det så?)
- Hur ofta påpekar jag att kvinnor och män är olika, jämfört med hur ofta jag påpekar likheterna?
- Vad är skillnaden på män/kvinnor jämfört med manlighet/kvinnlighet?

En av dina uppgifter kanske också är att hålla i sex- och samlevnadsundervisningen. Om ni har livskunskap eller liknande på din skola har du möjlighet att arbeta ämnesövergripande med sex- och samlevnad. Där har du en viktig roll i att förklara hur människor fungerar biologiskt – och du kan välja att göra det på ett sakligt, inkluderande och normutmanande sätt. Läs gärna avsnittet *Normstorm i sex- och samlevnad* som kommer härnäst.

► LÄSTIPS...

Boken **Hetero** av Sandra Dahlén tar på ett enkelt och lustfyllt sätt upp hur heteronormer påverkar oss alla dagligen.

NORMSTORM I SEX OCH SAMLEVNAD

I sex- och samlevnadsundervisningen finns stora möjligheter att synliggöra och ifrågasätta normer för genus och sexualitet, samtidigt som de som vanligtvis osynliggörs eller framställs som ”avvikande” ges en självklar plats i ”vi:et” i klassrummet. Det är vanligt att sex- och samlevnadsundervisningen utgår från ett heteronormativt perspektiv, det vill säga att alla tar för givet att samtliga i rummet definierar sig som heterosexuella – i alla fall tills någon motsäger det. Det visar sig bland annat genom att när en homosexuell person bjuds in för att tala om hbt-personer förväntas hon/han tala om några andra som eleverna bör känna till, men utgångspunkten är att de finns någon annanstans.

Genusnormer präglar också sex- och samlevnadsundervisningen. Detta märks bland annat i att tjejers sexualitet problematiseras i högre grad än killars. Tjejer förväntas dessutom vara mer intresserade av relationer än killar, trots att killar också har behov av att prata om samma saker som tjejer. Det är också vanligt att dela upp klassen i tjej- och killgrupper i tron att tjejer och killar behöver prata om olika saker och att de automatiskt blir tryggare var för sig. Det kan vara så, men uppdelningen utifrån kön kan också hämma de som inte passar in i enkönade sammanhang, som exempelvis hbt-personer eller tjejer och killar som inte känner igen sig i typiska resonemang grundade i föreställningar om genus.³¹ De som har en funktionsnedsättning upplever ofta att deras sexualitet osynliggörs, då talet om sexualitet mest handlar om de som definieras som normpersoner. Religion påverkar också föreställningar om sexualitet. Olika normer har med andra ord stor betydelse för hur vi förväntas vilja ha sex och med vilka.

Sexualiteten genomsyrar samhällets alla arenor och det gäller att såväl nyansera sexualiteten som att visa hur den är sammanlänkad med maktordningar i samhället. Det är lätt hänt att stereotyper om genus och sexualitet förstärks istället för utmanas, därför gäller det att som lärare betrakta sex- och samlevnad som ett ämne som kräver kunskap baserad på ny forskning om sexualitetens ständiga omvandling. Sex- och samlevnadsundervisningen ska ge eleverna kunskap och möjlighet att reflektera och diskutera sexualitetens mångfald.

Vi tar upp en del av den kunskap som vi anser vara viktig för skolans sex- och samlevnadsundervisning, men fokuserar framför allt på hur du kan ifrågasätta normer och begränsningar. Det finns mycket litteratur och metodböcker om sex- och samlevnad varför vi bara har valt ut ett par områden där du kan arbeta normkritiskt: *Sex & kärlek*, *Att prata om kroppen*, *Att bli ihop och göra slut*, *Internet, webbkameror & sex* och *Prata om porr*. Ta gärna in andra metoder och annan kunskap för att göra undervisningen fylligare och nyttja gärna dina elevers kunskaper genom att utforma undervisningen tillsammans med dem.

Sex & kärlek

Definitionen av sexualitet kan vara bred och innefatta stora delar av livet – eller smal och bara syfta på den sexuella akten. I din sex- och samlevnadsundervisning har du möjlighet att vidga förståelsen av begreppet sexualitet. Den givna utgångspunkten i ett sådant arbete är att diskutera föreställningar om och normer för den sexuella praktiken. Behöver den definieras av penetrerande sex eller kan sex vara något annat? Hur är det med hängel, smekningar, kyssar och oralsex? Normen för heterosexuell praktik är ofta snäv, men den är bara en norm – som kan ifrågasättas och omförhandlas. Vad ingår i normen? Hur ser bilden av det ideala heterosexuella samlaget ut – förspel, penetrering och avslut med att killen kommer? Hur kommer det sig att man ofta säger att penis tränger in i slidan och mer sällan att slidan omsluter penis? Kan killar penetreras av tjejer? I diskussionen är det viktigt att ta in ett genusperspektiv. Vem är normen formad utifrån? Män? Kvinnor?

Det är också vanligt att koppla samman sex med kärlek, men denna koppling är inte alltid självklar. Normer för kärleksrelationer präglas av många myter som kan diskuteras. Vanligtvis kräver kärleksmyten att kvinnor ska underordna sig män och anpassa sig. Den säger också att tjejer bara får ha sex om de är kära i killen, medan kraven inte är lika starka för killar. Men det är normer som både tjejer och killar förhåller sig till och som resulterar i att tjejer måste utforma strategier för att komma förbi kärleksnormen.

Be eleverna nämna så många idéer som möjligt om hur den ”perfekta” kärleksrelationen ska vara. Ifrågasätt påståendena gemensamt. Finns det andra sätt att ha sex på eller vara tillsammans på? Här får du lite hjälp på traven för att orientera dig i relationernas djungel. Att ha en KK (knullkompis) har blivit allt vanligare.³² Det är ett sätt att ha sex med en fast partner utan att relationen definieras som ett kärleksförhållande. Det finns även människor som definierar sig som asexuella och väljer att leva i relationer utan att ha sex. Är det alltid givet att en relation måste bekräftas genom sex? Och hur är det med tvåsamhetsnormen? Kan man vara ihop med flera eller leva i ett förhållande där det är okej att ha sex med andra? För att utmana tankarna kring kärleksrelationen kan du jämföra den med vänskapsrelationer. Varför ska kärleksrelationen överordnas vänskapsrelationen? Varför tar man med sig en partner man känt i tre veckor till en fest, när det kanske skulle vara trevligare att ta med sin vän som man känt i fem år?

ÖVNING: HITTA SKILLNADER OCH LIKHETER MELLAN SEX OCH VÄNSKAP

För att diskutera normer för sex och relationer är det bäst att börja med att utgå från elevernas definition av sexualitet och relationer. De kan själva få associera först. Fyll sedan på genom att ställa frågor.

- Vad innebär det att "ha sex"?
- Är hängel att ha sex?
- Måste sex innebära penetration för att räknas som sex?
- Kan en tjej och en kille som är ihop anses ha sex även om de inte genomför penetrerande sex?
- Hur skiljer sig eller liknar "att vara ihop" från att ha en KK (knullkompis)?
- Vad är skillnaden och likheten mellan vänskapliga och sexuella relationer?

Som lärare är det i den här diskussionen du kan bredda och föra in nya perspektiv på att ha sex eller vara i relationer. Ge ungdomarna möjlighet att själva orientera sig i det fält av oändliga möjligheter som finns.

Att prata om kroppen

Kroppen står i centrum vid tal om sexualitet. Men vad är det man pratar om? Biologi förstås, som menscykler, graviditet och sexuellt överförbara sjukdomar. De flesta ungdomar vet hur biologin fungerar, men har sämre koll på vad som händer när man blir kåt – och det gäller speciellt tjejer. Killars kön beskrivs relativt ingående i biologiböckerna, medan tjejers könsorgan framför allt beskrivs genom hänvisning till de inre delarna som livmoder och äggstockar. De yttre delarna av könet visas och beskrivs, men sällan med hänvisning till vad som händer när tjejer blir kåta. Att livmodertappen reser sig, lubrikation bildas i slidan och klitoris erigeras beskrivs inte på samma självklara sätt som att penis erigeras. För att inte tala om hur klitoris faktiskt ser ut och hur man hittar den.

För att arbeta med kunskap om kroppen och kåthet måste man utgå från ungdomarnas kunskap. Eftersom de får information från flera olika källor har vissa djupare kun-

skap om få saker, medan andra har ytlig kunskap om många saker. En del har nästan ingen kunskap alls. Vad har de för ord för tjejs respektive killars könsorgan? Vilken kunskap har de om den egna kroppen? Flytta också fokus från könsorganen: Är hela kroppen sexuell? Eller bara delar av den? Om man berör varandras kroppar överallt utom på könsorganen har man haft sex då?

När du undervisar eleverna i hur kroppen fungerar och om människor som sexuella varelser finns det många normfällor att hamna i. Det är lätt att hamna i undervisning om hur kvinnor och män har kroppar som är skapta för samlag och barnalstring. Fortplantning är förstås ett viktigt ämne att beröra, men det behöver göras på ett nyanserat sätt. Berätta om att fortplantning ofta sker genom sex mellan kvinnor och män, men också på många andra sätt. Ta upp insemination och berätta hur det fungerar. Ifrågasätt bilden av att det bara är heterosexuella par med ”normala” kroppar som kan få barn. Det finns många olika familjekonstellationer, varav endast ett fåtal synliggörs i samhället.

Det är också viktigt att lyfta fram att sex oftast sker i syfte att skaffa barn, utan för njutning – en njutning som vi som biologiska och sexuella varelser kan få på många olika sätt. Se till att särskilt lyfta fram den sexualitet som framställs som problematisk på ett bejakande sätt, det gäller särskilt kvinnors och funktionshindrades sexualitet.

► LÄSTIPS...

I RFSU:s faktskrifter **Fittfakta** och **Kukkunskap** kan du läsa mer om sex och könsorgan på ett tillgängligt och inspirerande sätt. De kan beställas från www.rfsu.se.

Att bli ihop och göra slut

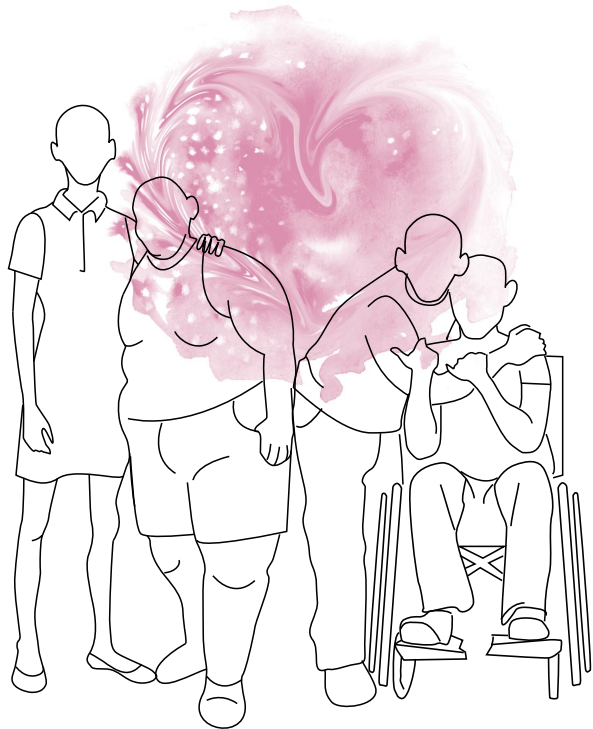
Att tala om hur man blir ihop, vem som förväntas ta första steget och hur man gör för att visa sitt intresse för någon är frågor som många ungdomar (och vuxna) funderar över. Killar kan uppleva att de förväntas ta initiativet till en relation, vilket kan bli en svår uppgift. Detta är också svårt för tjejer eftersom de bryter mot en norm om de tar initiativ. För den tjej eller kille som vill ta initiativ till en samkönad relation är det ännu svårare, då heteronormen gör det svårt att ta initiativ i motsatt riktning. Hur vet man att den andre är intresserad och kan tänka sig att vara ihop med någon av samma kön?

Andra frågor att diskutera är vilka som får vara ihop. Här kommer heteronormativitet, genusnormer och frågor om etnicitet och funktionsförmåga in. När man talar om att ett par matchar varandra refererar det ofta till att killen är längre, äldre, har högre status, att tjejen är snygg, att de har samma ursprung och att ingendera har någon synlig funktionsnedsättning. Brott mot normen kommenteras ofta, som när en kille är kortare än tjejen, när en tjej med svenskt ursprung är ihop med en tjej med arabiskt ursprung

eller när en rörlig kille är ihop med en funktionshindrad tjej. Är det alltid på grund av kärlek eller begär som vi väljer våra partners? Kan det handla om att höja eller bibehålla sin egen status? Diskutera dessa frågor i relation till populärkultur. Vilka är ihop på film? Hur ser de ut? Vilka kändisar är ihop? Varför betraktas Angelina Jolie och Brad Pitt som ett av världens snyggaste par? Hur matchar de varandra?

Minst lika viktigt är att tala om hur man gör slut

på ett bra sätt. Med teknologins utveckling följer nya sätt att göra slut – och nya sätt att hämnas. Diskutera med eleverna om hur man gör slut på ett schysst sätt och hur det känns att bli dumpad via sms – eller ännu värre: bli kränkt genom att någon lägger ut nakenbilder, filmer eller plumpa texter om sin före detta partner på internet. Diskutera också om det är vanligare att killar lägger ut bilder och filmer på tjejer, eller tvärtom.

Internet, webbkameror & sex

Många ungdomar får sin kunskap om sexualitet, relationer, könssjukdomar och preventivmedel från medier, internet och chattar.³³ Med teknikens hjälp skapar de relationer som sträcker sig långt utanför landets gränser. De skaffar sig med andra ord erfarenheter av såväl sex som relationer via teknologin. Som lärare är det en fördel om du har viss koll på vilka internetsidor eleverna besöker, hur de chattar, vilka uttryck de använder och vad de vill få ut av sitt bruk av multimedia.

För den som inte är heterosexuell kan internet vara en väg till frihet, gemenskap och kunskap. Eftersom vi lever i en heteronormativ värld osynliggörs hbt-ungdomars vardag och sexualitet. Att via internet möta andra med liknande erfarenheter och kunna läsa om homosexualitet, bisexualitet och transidentifiering ger dessa ungdomar möjlighet att hitta ett sammanhang där de kan känna igen sig.

Internet är en resurs, men samtidigt öppnar den anonyma kommunikationen för

kränkningar och ofrivillig sexualisering. Riskerna är förstås att barn och ungdomar dras in i relationer som är obehagliga. De kan bli antastade virtuellt av pedofiler, lockas till att lägga ut nakenbilder eller posera inför en webbkamera. Samtidigt gäller det för dig som pedagog att inte vara fördömande utan hålla flera möjliga perspektiv i luften. Att posera framför webbkamera eller chatta om sex på nätet behöver inte nödvändigtvis vara farligt. Om man som ung längtar efter att ha sex kan internet vara ett säkert ställe att prova på olika former av sex – utan att fysiskt vara tillsammans med någon. Webbkameran går att stänga av, medan det kan vara svårare att ”stänga av” om man är hemma hos någon och har påbörjat en sexuell akt – även om det är en självklar rättighet att avsluta en sexuell kontakt när som helst.

Likaså kan chattandet om sex och de överenskommelser som görs via nätet skapa utrymme för att vara tydlig med sina egna gränser och uttrycka vad man vill se och uppleva. Detta kan leda till en större medvetenhet om att sex är något som är möjligt att förhandla fram och att en sexuell akt inte behöver följa ett visst mönster, utan blir till genom överenskommelser och medvetna förhandlingar. Dock kan det vara svårt att avbryta en sexuell kontakt även via internet, eftersom ett löfte till någon okänd på internet kan kännas lika heligt som ett löfte vid ett fysiskt möte. Precis som med sex vid fysiska möten gäller det att välja risknivå och sätta gränser.³⁴ Se till att prata med dina elever om vad ”säkert sex” innebär vid såväl fysiska möten som internetbaserade relationer.

Det finns också uppenbara risker med webbkameror eller bilder som man skickar till andra eller lägger ut på hemsidor. På internet och via mobiltelefoner kan bilder spridas snabbt; det kan vara allt från en privat bild som man har tagit av sin partner till smyg-fotade eller smygfilmade scener från duschrum eller ännu värre – övergrepp. Diskutera med eleverna:

- Vilka bilder är det okej att ta?
- Vilka bilder är det okej att skicka till andra? Vill alla ta emot en porrig bild eller nakenbild på någon de känner?
- Vad förväntas mottagaren göra med bilden?
- När övergår en skämtsamt tagen bild till att bli allvarlig och kränkande?
- Vad händer med en bild på en sexpartner som du skickar till två kompisar om de skickar den vidare till sina kompisar som skickar till sina kompisar – vem drabbas mest?

Syftet med diskussionen är förstås att ge eleverna möjlighet att tänka efter före. Att skicka en bild till en kompis kan få stora konsekvenser eftersom bilder och filmer sprids så snabbt.

► LÄS- OCH FILMTIPS...

Kolla in Medierådets material och lärarhandledning **Livstid** på www.medieradet.se. Kolla även in ECPATs hemsida www.ecpat.se för att få mer kunskap om "grooming", vilket är ett fenomen du kan läsa mer om i BRÅ:s rapport **Vuxnas sexuella kontakter med barn via internet**. Den går att ladda ned på www.bra.se. Filmen **HipHipHora** är en bra film för att sätta igång diskussioner om bilders spridning och övergrepp.

Prata om porr

Porr utgör en del av sexualiteten och talet om sex. Personerna som agerar har sex, betraktarna har det eller får i alla fall en sexuell upplevelse. Vi talar också om sexualisering eller porrifiering av olika företeelser. De flesta vet också hur en porrig bild ser ut – även om den inte är definierad som pornografisk. Många ungdomar konsumerar porr, så gör även vuxna. Däremot behöver porr diskuteras på ett annat sätt med ungdomar eftersom många ser porr innan de själva har haft sex. Hur fungerar porren i ungdomars liv? Vad är det som är intressant? Vad väcker den för känslor?

Du som håller i sex- och samlevnadsundervisningen behöver prata om porr med eleverna – utan att moralisera. Det finns föreställningar om att porr kommer att ge ungdomar en "felaktig" bild av sex. Det underliggande budskapet är att det finns ett "rätt" sätt att ha sex och att ungdomarna måste förstå att de ska undvika "fel" sex. Vem är det som definierar "rätt" sex och på vilka grunder? Eleverna är vanligtvis medvetna om att kvinnor och män framställs på ett ojämnt sätt i porren. De kan ta avstånd från porr genom att säga att den egentligen är överklig. Samtidigt kan vi inte blunda för att den heterosexuella mainstreamporren speglar den samhällliga maktordningen mellan kvinnor och män.³⁵ Det finns dock ett enormt utbud av annan porr än mainstream heteroporr. Du kan inte säkert veta vilken sort eleverna tittar på. De kanske tittar på homo- eller biporr, eller andra former av porr.

Om vi påstår att porren speglar samhällets maktordning, hur är det då med romantiska kärleksfilmer? Märkligt nog är Hollywoodfilmerna oerhört bristfälliga när det kommer till skildringar av sex. Ingen har sex på riktigt och sexscenerna är ofta korta och enkla i sin dramaturgi. Kan porr och spelfilm mötas och skapa något nytt? Vad skiljer sexuella, erotiska bilder och filmer från porriga? Var går gränsen? Är sex och romantik fint men porr fult?

ÖVNING: JÄMFÖR PORR MED ROMANTISK FILM

Genom att relatera diskussionen om porr till andra samhällsfenomen blir den förhoppningsvis enklare och mindre laddad. Det kan också vara lättare att hålla en kritisk diskussion när porr sätts i relation till andra bilder av kvinnor och män – annars är det lätt att måla in sig i ett hörn där eleverna endast diskuterar om de är för eller mot porr. Syftet med övningen är att synliggöra och problematisera hur människor skildras utifrån genus, sexualitet, etnicitet, ålder och funktionsförmåga i såväl porr som i romantisk film. Exemplet nedan utgår från genus och sexualitet, men du kan bygga på med andra frågor som berör etnicitet, ålder och funktionsförmåga.

Gör så här:

Dela in klassen i mindre grupper och ta diskussionen med dem var för sig, eftersom det kan vara svårt att hålla denna diskussion i helklass. Börja med att diskutera följande frågor med eleverna:

- Vad är det som är intressant med porr?
- Varför tittar människor på porr?
- Hur framställs kvinnor som agerar i heteroporr?
- Hur framställs män som agerar i heteroporr?
- Är porrfilmer heteronormativa? På vilket sätt?
- Skulle det gå att göra annorlunda porr? Finns det?

Be dem sedan att göra en jämförelse med romantiska filmer:

- Vad är det som är intressant med romantiska filmer?
- Varför tittar människor på romantiska filmer?
- Hur framställs kvinnor som agerar i romantiska filmer?
- Hur framställs män som agerar i romantiska filmer?
- Är romantiska filmer heteronormativa? På vilket sätt?
- Skulle det gå att göra annorlunda romantiska filmer? Finns det?

Försök att hålla kvar diskussionen kring hur genus och heteronormativitet skildras. När framställs kvinnor respektive män som aktiva, njutande, passiva, anpassningsbara, subjekt eller objekt? Diskutera utan att värdera kategorierna. I vår kultur utgår vi ofta från att det är bättre att vara aktiv än passiv, men det behöver inte nödvändigtvis vara så för enskilda individer.

För att föra diskussionen om sex och porr ett steg längre kan du be eleverna att jämföra porr och romantiska filmer med de bilder, texter och sextips som de tar del av via tidningar som *Cosmopolitan*, *Frida*, *Slitz* och kvällstidningarnas bilagor. Vad säger tidningarna om normer och förväntningar på sex, utseende och relationer? Hur förhåller sig ungdomarna till dessa normer och förväntningar? Finns det en koppling mellan bilderna i romantisk film, porr och tidningar?

Lägg till andra kategorier vid samma diskussionstillfälle eller upprepa övningen senare under terminen.

► LÄSTIPS...

För mer kunskap om hur du kan prata om porr med eleverna läs **Samtal om pornografi i skolan. En handledning från RFSU** som går att beställa på www.rfsu.se och **Koll på porr – skilda röster om sex, pornografi, medier och unga** från Medierådet som går att ladda ned från www.medieradet.se. För att få bättre kunskap om porrindustrin kan du läsa **Porr – en bästsäljande historia** av Mattias Andersson.

Att jobba tematiskt

Sex- och samlevnad är ett ämne som passar bra för ämnesövergripande samarbete, gärna fördelat över hela terminen. Det kan ge en fylligare sex- och samlevnadsundervisning, vilket gynnar eleverna som ofta tycker att de får för lite av den och att den inte innehåller allt de vill ta upp. Att flera lärare arbetar tillsammans ämnesövergripande och över längre tid kan också medföra att det blir mindre laddat att hålla i sin del av sex- och samlevnaden.

Ett tema kan vara att fokusera på sexuellt utrymme och makt. På så sätt får ni med historiskt, kulturellt, samhälleligt, psykologiskt och individuellt sexuellt utrymme – i relation till normer för genus, sexualitet, funktionsförmåga och etnicitet.

Sex berör oss alla

Det som avgör vad som är bra eller dåligt sex handlar i slutändan om frivillighet, gränser och integritet. Vi kan inte sätta oss till doms över andras sexuella liv genom att rangordna olika sexuella uttryck!

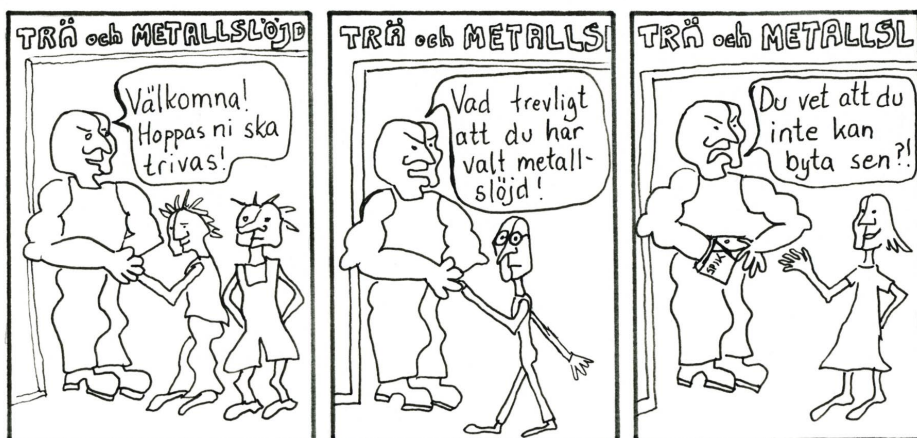
NORMSTORM I SLÖJD

Slöjd är ett forum för kreativitet och skaparglädje. Här kan elever få växa genom att pröva sig fram och se konkreta resultat av sitt arbete. De får också tillägna sig kunskaper och färdigheter för att kunna bemästra hantverk. Slöjden är viktig i förändringsarbetet för en mer jämlik skola, eftersom den kan ge eleverna nya kroppsliga och visuella erfarenheter – erfarenheter som gör dem bättre rustade att hantera en komplex verklighet. I slöjd kan eleverna testa olika gränser. Genom att låta olika alster fungera som symboler kan man diskutera alstren istället för eleverna. Det är därför avgörande hur du som lärare och de andra eleverna reagerar på och diskuterar olika alster.

Trots dessa möjligheter reproduceras många begränsande samhällsnormer genom slöjd. Ämnet vilar på en könssegregerad historia. När slöjd gjordes till ett ämne inom folkskolan i slutet av 1800-talet hette det till och med ”kvinnlig slöjd” och ”manlig slöjd”. Senare blev det textilslöjd respektive trä- och metallslöjd.

I dag finns inga formella, könsbundna hinder för eleverna inom slöjdamnet – det är till och med att betrakta som ett enda ämne enligt läroplanen. Ändå syns stora skillnader mellan textilslöjd å ena sidan och trä- och metallslöjd å andra sidan. När eleverna får möjlighet att välja inriktning i årskurs 7 (valfriheten kan dock begränsas på lokal nivå) väljer 80 procent av både killar och tjejer att följa samma mönster som tidigare generationer.³⁶ Samtidigt ger respektive inriktning ofta uttryck för en traditionell syn på ”kvinnligt” och ”manligt”. I textilslöjdsalarna finns oftast symaskiner och verktyg från hemmiljö medan trä- och metallslöjdsalarna ofta har mer av industriliknande maskiner.

Detta står förstas i skarp kontrast till läroplanens krav på skolan att ”motverka traditionella könsmonster”, vilket öppnar för viktiga frågor: Ger ni eleverna möjlighet att välja inriktning, hur gör ni för att de inte ska styras av sitt kön på din skola? Vad har du för förväntningar på dina elever utifrån deras kön?

Mindre gränser – arbeta tillsammans

Det finns stora möjligheter att luckra upp gränserna mellan slöjdens två inriktningar och samtidigt försöka avköna ämnet. Ett sätt kan vara att arbeta med gemensamma moment, som att bygga ett modellhus och inreda det. Eller arbeta med smycken på ett sätt som kräver båda inriktningars inblandning. Ni kan också uppmuntra eleverna att göra en stol eller pall med klädd dyna. Luffarslöjd kan också passa in i slöjden, oavsett inriktning. Respektive inriktning kan också göras mindre könsbunden. Är du textilslöjdlärare kan du lyfta fram industriliknande arbetsmoment, som väveri. Är du trä- och metallslöjdlärare kan du ta tillvara på träsnideri och arbetsmoment som passar hushållsbehov.

Tänk också på hur dina elever tränas i att ta eller ge plats i förhållande till andra i olika moment i slöjden. När man för 100 år sedan valde vilka moment som skulle ingå i den kvinnliga respektive manliga slöjden valde man tysta moment med små, kroppsnära rörelser till tjejerna och bullriga moment med stora utåtriktade helkroppsrörelser till killarna. I dag har du möjlighet att låta eleverna pröva andra moment. Dessutom är det förstås nödvändigt med ett gemensamt förhållningssätt hos olika slöjdlärare för att inte skapa könsbundna förväntningar på eleverna.

Vad tycker du och dina kollegor?

Diskutera följande frågor tillsammans med dina kollegor och andra slöjdlärare:

- Vad möter eleverna för gemensamma och särskilda förhållningssätt hos textillärare och trä- och metallärare?
- Vad finns det för mötesplatser mellan textillärare och trä- och metallärare? Vem kommer till tals där?
- Vilken roll kan slöjd spela i det strategiska förändringsarbetet när det kommer till likabehandlingsfrågor på din skola?
- Hur kan du hjälpa dina elever att fritt få uttrycka sig själv och utvecklas utan begränsande samhällsnormer?
- Är det bättre att en kille gör ett rosa lapptäcke som han inte använder, än ett svart som han vill ha och använda? Hur balanserar du de satta ramarna så att normen inte får styra elevernas individuella intresse?

ÖVNING: JÄMSTÄLLDHETSPYSSEL

Det här är en övning för att visa normers föränderlighet och lyfta fram hur man kan röra sig bortom normernas begränsningar, både inom slöjd och i livet i stort.

Gör så här:

Börja med att berätta om slöjdämnets historia. Några hållpunkter:

- Slöjd introducerades som ämne i skolan runt 1900-talets början.
- Man tyckte att skolan var för stel när eleverna bara skulle tala, skriva, läsa och räkna för att lära sig saker.
- Genom slöjd skulle eleverna använda kroppen och sina händer till att skapa saker och lära sig på så sätt.
- Man valde redan från början att ha två ämnen: "manlig slöjd" för killar och "kvinnlilig slöjd" för tjejer.
- I manlig slöjd ingick sysslor som lät mycket och som krävde att killarna använde hela sin kropp i stora rörelser, som hyvling.
- I kvinnlig slöjd ingick sysslor som inte lät så mycket och som inte krävde stora rörelser, som broderi. Tjejerna skulle också arbeta med vitt tyg som skulle hållas rent under arbetet – för att tränas i att vara duktiga, oskyldiga flickor.
- Uppdelningen passade väl in i bilden av en heterosexuell idealfamilj på den tiden: En familj med en kvinna som kunde sköta hemmet och en man som kunde arbeta och tjäna pengar.³⁷

Berätta att vi i dag vet att kvinnor och män inte behöver ha dessa roller, att vi är mer fria att göra vad vi vill och att en familj kan se ut på flera olika sätt.

Är du lärare i textilslöjd kan du ta fram ett stort vitt tygstycke. Någonstans i mitten kan du se till att det finns en kärnfamilj illustrerad på valfritt sätt (broderad, målad eller sydd). Sedan uppmanar du eleverna att använda tyget och försöka illustrera vad män och kvinnor kan göra i dag, hur de kan leva och hur familjer kan se ut. Låt eleverna välja teknik själva och se vilka kombinationer som växer fram eller använd en teknik som ni behöver träna på. Under arbetets gång kan du uppmuntra till något moment som kräver större kroppsrörelser, som att kasta färg på tyget eller kanske till och med att färga tyget så att det blir något annat än vitt.

Är du lärare i trä- och metallslöjd kan du snida små träfigurer som illustrerar en kärnfamilj. Berätta att ni ska göra figurer som tillsammans kan visa hur samhället ser ut i dag och att de som du redan har gjort inte räcker till. Hjälp eleverna att göra egna figurer som gör olika saker och befinner sig i olika familjekonstellationer. Arbeta gärna med små detaljer och utsmyckningar. Uppmuntra till exempel eleverna att måla sina figurer. Delta gärna i arbetet och gör egna illustrationer. Lägg in figurer som inte går att placera som kvinnor eller män, utan som bara får vara människor eller kanske transpersoner.

Visa upp för resten av skolan vad ni gjort och dokumentera. Ert arbete kan inspirera andra och väcka diskussion. Övningen kan med fördel göras i samarbete med bildämnet.

Neutrala eller normbrytande alster

En av slöjdens grundpelare är valfrihet. Eleverna ska arbeta självständigt samt välja och genomföra uppgifter. Men valfrihet utan beaktande av osynliga och begränsande normer är skenbar. Istället för att du låter eleverna välja uppgifter utifrån osynliga ramar kan du sätta upp ramar som är ”könsneutrala” eller normbrytande. Bestäm till exempel att alla ska göra pennfodral eller kuddar, men låt alla utforma dem själva. Ser du sedan vissa mönster i hur eleverna genuskodar ”neutrala” alster kan du lyfta det till diskussion och fråga varför det blir så. Det kan bli ett tillfälle att visualisera och medvetandegöra genusnormer.

ÖVNING: FOLKDRÄKTS-VM

Scenariot är att det är dags för Folkdräkts-VM och Sverige har uttagning för att välja ut en modern folkdräkt som ska representera landet. Ge eleverna i uppgift att i grupp (olika lag) ta fram en folkdräkt som ska kunna passa alla som bor i Sverige. När de har en idé om hur dräkten ska se ut kan du hjälpa dem att bryta ner den i individuella uppgifter och fördela arbetet. Folkdräkten får bara göras i en variant och den ska passa en människa oavsett kön, sexualitet, etnicitet, religion, funktionsförmåga och ålder. Folkdräkten ska sedan visas upp med hjälp av en skyltdocka som också passar alla som bor i Sverige.

Uppgiften ger förhoppningsvis ingångar till många intressanta diskussioner om normer under arbetets gång. Förmodligen kommer slutresultatet fortfarande inte att passa alla (en omöjlig uppgift kanske?) men de färdiga folkdräkterna och skyltdockorna ger i sig tillfälle att prata om vem som skulle känna igen sig och inte. Var det några personer som eleverna medvetet eller omedvetet valde att anpassa sig till eller inte anpassa sig till? Varför gjorde de dessa val? Övningen kan genomföras i samarbete mellan textilslöjd och trä- och metallslöjd.

Vems historia?

Slöjd erbjuder eleverna en unik möjlighet att lära sig historia bortom kungar och krig – en vardagshistoria som man kan se, känna och lukta på. Olika hantverkstraditioner har varit och är en central del av många människors liv, i Sverige och i andra länder. Eleverna kan få lära sig om dessa hantverk genom att aktivt arbeta med dem. Här gäller

det att inte begränsa eleverna till en svensk, vit, västerländsk norm, utan att inviga dem i många olika historier och hantverkstraditioner. Tänk på att även inkludera samiskt hantverk när du tar upp svenska hantverkstraditioner.

ÖVNING: PARADEN

Ett roligt sätt att använda slöjden, gärna tillsammans med andra ämnen, för att uppmärksamma hbt-frågor, mänskliga rättigheter och utmana heteronormen är att organisera en egen prideparad på skolan – eller gå med i någon större parad. Prideparader genomförs varje år i många olika städer, världen över. Hur de ser ut varierar över tid och ort, och är i mångt och mycket beroende av hur välkomnande eller fientlig omgivningen är.

Inled gärna övningen med att visa eleverna filmer från olika Prideparader – både festliga och stillsamma samt någon parad som utsätts för attacker. Du hittar dem enkelt via YouTube.com, om du använder sökord som "Pride" och "Parade". Exempel på festliga parader kan du hitta om du söker på dem som har genomförts i Stockholm under senare år, och exempel på attackerade parader genom att söka på dem som har genomförts i Belgrad, Riga och Chrisnau.

Berätta för eleverna vad Prideparader är, varför de är viktiga och diskutera om det finns några heteroparader – och i så fall varför/varför inte. Du får också tillfälle att berätta att kampen för hbt-personers rättigheter kommit ganska långt i Sverige, liksom att visa att det går att leva vid sidan av heteronormen. Sedan kan ni tillverka egna mindre ekipage, kostymer eller plakat till en parad, med inspiration från filmerna.

Fakta: Pridefestivaler

Startskottet för vad som i dag är en ganska vanlig företeelse, firandet av Pridefestivaler runt om världen, gick i New York 1969. Det var första gången som homosexuella, bisexuella och transpersoner gjorde samlat motstånd mot trakasserier från New Yorks poliskår. Tre dagars kravaller utbröt efter att polisen angripit gaybaren Stonewall. Minnet av detta motstånd och kampen för jämlikhet firas årligen på olika sätt. Pridefestivalerna har utvecklats från renodlade politiska demonstrationer till att vara mer av folkfester på vissa håll. Fortfarande står dock kampen för jämlikhet i centrum, inte minst i delar av världen där hbt-personers mänskliga rättigheter är starkt eftersatta.³⁸

NORMSTORM I SO

SO är ett stort ämne som spänner över många områden. Samtidigt är det ett centralt ämne i arbetet för likabehandling och mot diskriminering i skolan. Ämnet ska enligt kursplanen ge ”eleven möjlighet att se omgivningen i relation till sig själv och att förstå sig själv i relation till omgivningen, det vill säga hur individen formar sin värld och formas av världen”. Det innebär bland annat att ta upp mänskliga rättigheter och demokratifrågor, och därigenom ”stimulera till reflektion över mänskligt tänkande och handlande och över företeelser i samhället, att stärka beredskapen att överblicka den egna och andras livssituation, att öka tryggheten i den egna identiteten samt att ge kunskaper om hur vårt samhälle är baserat på etnisk och kulturell mångfald”. Kursplanen ger alltså tydliga anvisningar om att läraren ska ta ställning för likabehandling och demokrati, vilket innebär att du inte kan låta kränkningar som har samband med diskrimineringsgrunderna passera.

Eftersom SO har samhället och individen som centrala element är möjligheterna att arbeta med kopplingen mellan diskriminering av individer och samhällsnormer stora. Det är också ett ämne där samtal om makt, privilegier och förtryck är givna – och där du som lärare har möjlighet att dra kopplingar mellan det som händer i klassrummet och på skolan, till de strukturer som finns i samhället och som styr lokal, nationell och internationell politik.

I detta avsnitt går vi in på varje specifikt ämne inom SO, men många av de förslag vi ger kan också fungera som övergripande teman där ett normkritiskt perspektiv kan integreras, vilket underlättar för de lärare som arbetar tematiskt i ämnet. Vår förhoppning är att inspirera dig till att utveckla nya metoder, övningar och sätt att gå både djupare och bredare in i ämnet.

SAMHÄLLSKUNSKAP

En förutsättning för att arbetet mot begränsande normer i skolan ska lyckas är att eleverna har gemensam kunskap om diskriminering och trakasserier i såväl det svenska samhället som globalt. Anledningen till att det är viktigt är att frågor som rör diskriminering annars riskerar att bli "åsiktsfrågor", där man kan välja mellan att hålla med eller inte hålla med om att det finns diskriminering på grund av hudfärg eller etnicitet i Sverige. Det är därför centralt att fakta om strukturell rasism, sexism och homofobi synliggörs i undervisningen och fungerar som gemensamma utgångspunkter för diskussioner om normer, maktfördelning och privilegier.

Diskriminering och normer behöver diskuteras på ett strukturellt plan. Det beror på att vi inte bara kan referera till oss själva och vår vardag när vi diskuterar makt. Man kan inte hävda att landet Sverige är jämställt bara för att man själv tycker sig leva jämställt i sin egen relation. På samma sätt kan man inte påstå att det inte finns rasism bara för att man själv inte uppfattar sig som diskriminerad/diskriminerande. Den sortens argumentation är dock vanlig när det handlar om jämställdhet och andra diskrimineringsfrågor. Fokus tenderar att hamna på personliga uppfattningar och värderingar istället för fakta och kunskap om hur samhället ser ut. Diskutera därför varifrån vi får våra uppfattningar eller åsikter och vem/vad som påverkar oss att ändra dem. Uppmana eleverna att problematisera och utmana förtryckande åsikter, så de inte bara blir en möjlighet att tycka till bland alla andra.

ÖVNING: OLIKA LÖNER

Ett sätt att synliggöra ojämlikhet och orättvisa samt få igång diskussioner om makt, kön och etnicitet är att göra denna övning. Syftet är att göra eleverna medvetna om lönediskrimineringen på arbetsmarknaden och koppla detta till en diskussion om jämlikhet och rättvisa.

Du behöver:

- Kopior på Löneschemat på nästa sida.
- Märken med ålder och kön till alla deltagare. Om du tror att det kan fungera – utan att någon i din grupp kränks – kan du lägga till hudfärg som en faktor på märket.
- Någon form av "pengar" (till exempel godis, russin eller annat).

Löneschema		
Ålder	Kön	Lön i enheter
11-20	Kvinna/man	4/5
21-25	Kvinna/man	11/17
26-30	Kvinna/man	16/21
31-35	Kvinna/man	25/35
36-40	Kvinna/man	27/40
41-50	Kvinna/man	35/50
51-60	Kvinna/man	40/56
61-70	Kvinna/man	32/45
71-80	Kvinna/man	23/25

Gör så här:

1. Bestäm olika arbetsuppgifter som deltagarna ska göra åt dig. Det kan exempelvis handla om att sopa golvet, göra i ordning bokhyllan, hämta vatten till alla eller sortera papper. Det gör inget om det är flera som får dela på vissa arbetsuppgifter. Skriv ner arbetsuppgifterna på lappar.
2. Förklara för deltagarna att de är arbetare och att de ska arbeta för sin arbetsgivare (dig) och att alla kommer att få betalt efter utfört arbete.
3. Ge varje deltagare ett märke med ålder och kön som de ska bära synligt på sig.
4. Låt alla utföra sina arbetsuppgifter och be dem ställa sig i en kö när de är klara för att få betalt.
5. När alla är klara, betala varje person som ditt schema redovisar. Räkna pengarna högt så att alla hör och förstår hur mycket de övriga deltagare får.
6. Om deltagarna börja klaga eller ifrågasätta – ge dem korta, men meningslösa anledningar till löneskillnader, som att det beror på deras ålder, språk, kön eller annat, men gå inte in i en diskussion.
7. Avgör själv hur långt du vill gå, men bryt när/om du känner att det börjar bli obehagligt.

Be alla sätta sig, lämna sin roll och börja diskutera:

- Hur kändes det att få mer/mindre lön än andra som utförde samma arbetsupp-
gift?
- Varför fick några mer eller mindre lön än de övriga?
- Har detta något att göra med verkligheten?
- Händer sådant på arbetsplatser i Sverige i dag?

Glöm inte att koppla diskussionen till den svenska lagstiftningen om lika lön för lika arbete och de krav som finns på att verksamheter ska arbeta för att minska lönegapet. Denna övning kan med fördel göras i samarbete med matematikläraren, eftersom ni då kan räkna på de reella löneskillnaderna.

Makt och diskriminering

Makt tar sig olika uttryck – från våld och härskartekniker till rätten att formulera problem och självkänsla – men alla är politiska och relevanta att undersöka i samhälls-kunskapen. Det kan bland annat ske genom att prata om vilka grupper som är underre-
presenterade i beslutsfattande organ (som exempelvis kvinnor och etniska minoriteter) i Sverige och globalt – och jämföra med hur talutrymmet i klassrummet fördelas. Eller genom att ta upp likheterna mellan hur den svenska staten utövar makt över sina natio-
nella minoriteter med din makt och funktion i klassrummet – till exempel diskutera om det är rimligt att riksdagen ska få bestämma vilka som får gifta sig med varandra och om denna maktutövning har någon koppling till trakasserier på grund av genusuttryck eller sexualitet på skolan.

ÖVNING: DISKRIMINERINGSQUIZZEN

Ett sätt att få igång diskussionerna om makt och diskriminering är att göra denna övning. Syftet är att öka kunskapen om diskriminering och trakasserier på ett lekfullt sätt. Det kan handla om vad diskriminering är eller om förekomst av, alltså om statistik av olika slag.

Du behöver:

Lappar med sant/falskt till varje elev. En lista med påståenden om diskriminering och trakasserier. På Skolverkets, barn- och elevombudets eller diskrimineringsombudsmän-
nens hemsidor kan du hitta förslag till påståenden.

Gör så här:

1. Dela ut lappar till eleverna.
2. Förklara eventuellt de begrepp du kommer att använda, beroende på elevernas förkunskaper.
3. Läs upp ett påstående. Be eleverna hålla upp sant eller falskt, beroende på vad de tror om påståendet.
4. Säg svaret och fyll på med fakta.

Exempel:

En chef ger en kvinna lägre lön än en man med samma meriter och samma arbetsuppgifter eftersom chefen räknar med att hon i framtiden kommer att bli gravid och vara föräldraledig. Kvinnan menar att hon blir diskriminerad på grund av kön. Sant eller falskt?

Rätt svar: Sant

Det är inte tillåtet att ge kvinnor lägre lön än män på grund av att de kanske kommer att vara föräldralediga i framtiden.

Välj ut påståenden som berör ämnen du vill diskutera. Frågesportsmetoden brukar vara en uppskattad form för diskussion. Låt gärna klassen tävla i olika lag för att få igång diskussioner i smågrupper.

► TIPS...

I samtalet om makt är det en viktig uppgift för dig som lärare att synliggöra motmakt och visa eleverna att det går att ändra på maktförhållanden. I klassrummet kan ni besluta er för att omförhandla spelreglerna så att alla får samma utrymme. På samhällsnivå kan man organisera sig gemensamt för att ändra på det man tycker är fel.

Teman

Här kommer tre förslag på teman som du kan ta upp i samhällskunskapen. De belyser på olika sätt makt och diskriminering i samhället.

Tema: Rätt och fel

Vad uppfattas som att göra rätt och göra fel i ett samhälle? Vad är lagligt och vad är olagligt – och varför är det just så? Vi föreslår att du arbetar tematiskt med frågor kring lagar, regler och normer. Det passar utmärkt att anlägga ett historiskt och religiöst perspektiv på lagar för att integrera SO-ämnena.

Att arbeta med lagar som tema kan vara ett konkret sätt att synliggöra att lagar är

något som förändras, vilket påverkar människors vardag. Ett exempel är kampen för abortlagen. 1974, när lagen kom, blev det möjligt för kvinnor att lagligt genomföra abort. Innan dess hade aborter skett i hemlighet med stora risker. Nu kan kvinnor i Sverige göra abort, men bara till en viss tidpunkt i graviditeten. Denna gräns är återigen uppe till diskussion. Lagar är med andra ord inte konstanta och fastställda för evigt, utan kan alltid debatteras och förändras – på gott och ont. Detsamma gäller normer. Normer förändras och har stor betydelse för människors vardag. Diskutera gärna vilka som gynnas och missgynnas av hur olika lagar är utformade idag, exempelvis familje- och arvslagarna – och om alla människor verkligen är lika inför lagen? Du kan ta utgångspunkt i övningen *Skriv om lagen*.

ÖVNING: SKRIV OM LAGEN

Syftet med denna övning är att visa att människor kan välja att leva sina liv på många olika sätt, men att lagarna inte alltid riktigt passar andra sätt än de mest vanliga. Elevenna uppmanas att tänka om och försöka konstruera lagar utifrån realiteter istället för principer eller föreställningar.

Gör så här:

1. Gå igenom hur dagens familjrightsliga lagar ser ut. Var objektiv i beskrivningen, men specificera vilka lagarna riktar sig till – till exempel kan en man och en kvinna ingå äktenskap och få fördelar av det, två personer av samma kön kan ingå partnerskap och får då nästan samma fördelar, medan de som är fler än två eller de som inte vill gifta sig inte har dessa fördelar.
2. Dela ut kopior på de fyra fallbeskrivningarna nedan. Gå igenom varje familj på tavlan, så att alla frågor eleverna har blir besvarade. Ni kan antingen diskutera frågorna tillsammans eller i grupper. Om ni väljer att gruppjobba kan grupperna arbeta med ett fall var.
3. Avsluta med att diskutera tillsammans, med utgångspunkt i de fyra familjerna och elevernas egna familjer, om biologiskt släktskap alltid är det viktigaste? Måste den relation som en familj eller ett äktenskap utgår från nödvändigtvis vara en traditionell kärleksrelation? Är familjebanden desamma genom hela livet? Bör man själv få bestämma vem som ska arva ens saker? Kan man säga att alla är lika inför lagen?

Fall 1: Trafikolyckan

Jasmin och Henrik har varit gifta och har tillsammans barnen Inez, 10 år och Carlo, 15 år som är adopterade från Peru. Jasmin och Henrik är skilda och Henrik bor ihop med sin kille Pavel. Eftersom Jasmin reser mycket i sitt jobb bor barnen hos Henrik och Pavel, som har bott ihop i fem år. Pavel jobbar natt, vilket innebär att han är hemma med barnen under dagar och kvällar och de har utvecklat en mycket nära relation. Igår dog Henrik i en trafikolycka på väg till jobbet. Nu vill Jasmin att barnen flyttar hem till henne och hennes nya kille Olle.

- Vilka är Carlos och Inez föräldrar?
- Var tror ni att barnen helst vill bo efter Henriks begravning?
- Vilka rättigheter har Jasmin, Pavel och Olle som lagen ser ut i dag?
- Vilka rättigheter har barnen?
- Hur tycker ni att lagen borde utformas?

Fall 2: En ny baby

Sara och Shaneyney är registrerade partner och bor ihop. Shaneyney är gravid med spermier från Fredrik, som är en gemensam kompis. Alla tre vill vara självklara föräldrar till barnet när det kommer, men det ska till en början bo hos Sara och Shaneyney.

- Vilka blir barnets föräldrar?
- Vilka rättigheter har Sara, Shaneyney och Fredrik som lagen ser ut i dag?
- Hur tycker ni att lagen borde utformas?

Fall 3: Kollektivet

Marco och Olympia har varit registrerade partner, men var tvungna att skilja sig när Olympia bytte kön. De lever i ett kollektiv tillsammans med kompisparet Bengt och Laura, Olympias syster Ylva och hennes tonårsson Jacques samt en katt. De har alla sexuella förbindelser med människor utanför kollektivet, men ser varandra som sin närmaste familj. Marco, som formellt äger huset de bor i, har cancer och vill försäkra sig om att hans familj kan bo kvar om han dör. Marcos syskonbarn Ralf tycker dock att han har rätt till huset, eftersom det har tillhört hans släkt i generationer.

- Vem är Jacques föräldrar?
- Vem har rätt till huset?
- Vilka möjligheter har Marco att överlåta huset till sin familj som lagen ser ut i dag?
- Hur tycker ni att lagen borde utformas?

Fall 4: Arvet

Gertrud och Gert är gifta sedan 50 år och har ett öppet förhållande. De är mycket intresserade av fåglar och åker regelbundet, tillsammans med kompisar och älskare, på fågelskådarutflykt till fjällen. Eftersom de inte har kontakt med sina vuxna barn, Esther och Jacob, och inte heller vill ha kontakt med dem, vill de testamentera sin förmögenhet till BFF (Bevara Fåglarna Fria). Esther befinner sig dock i en ekonomiskt utsatt situation och hoppas kunna betala av sina skulder med arvet när det kommer. Jacob är arg på sina föräldrar för att de placerade honom i internatskola under hela hans skoltid och ser fram emot arvet som en kompensation för en jobbig uppväxt.

- Ska Gertrud och Gert själva få välja vart deras pengar ska gå när de har dött?
- Hur ser lagarna om arvsrätt ut i dag?
- Hur tycker ni att lagarna borde se ut?

Tema: Internationell politik och migration

I samhällskunskapen ingår också att synliggöra internationella politiska händelser och deras samband med situationen i Sverige. Det kan vara givande att ta upp diskussioner om krig, migration och fattigdom för att ge eleverna förståelse för varför världen ser ut som den gör och var de och Sverige befinner sig i världshierarkin. Diskutera hur fördelningen av världens ekonomiska resurser ser ut och vilka föreställningar om industrialiserade länder och så kallade utvecklingsländer det skapar. Här kan man fråga vad utveckling egentligen är – utifrån ett klimatperspektiv är det tydligt att den västerländska livsstilen inte är lösningen på världens problem. Genom detta tema kan du länka samman världspolitiska händelser med det som händer lokalt och nationellt. En lämplig övning för att börja på temat och vända på perspektiven är övningen *Flykten till Normistan*.

ÖVNING: FLYKTEN TILL NORMISTAN

Syftet med Flykten från Normistan³⁹ är att belysa vilka krav det svenska samhället ställer på människor som kommer hit från andra kulturer och ge ett annat perspektiv på integrationsdebatten.

Gör så här:

1. Kopiera frågorna på sidan 136 till alla elever och dela in dem i grupper på tre-fyra personer.
2. Dela ut frågorna och läs upp bakgrundstexten nedan. Låt eleverna arbeta minst en timme med frågorna. Lägg gärna upp övningen på flera lektioner.
3. När grupperna har svarat på frågorna kan ni diskutera svaren i helklass. Ta också upp en diskussion om det är rimligt att ställa sådana frågor/krav till människor som flyr och hur människorna i Normistan skulle kunna underlätta för svenskarna när de anländer.

Bakgrund:

Året är 2017 och Sverige drabbas av en kärnkraftsolycka. Landet kommer att vara obebodligt de närmste tvåhundra åren. Nio miljoner svenskar måste fly landet omedelbart. I världen finns det endast ett land som säger sig vilja ta emot flyktingarna från Sverige. Det är landet Normistan, som ligger i Asien och har 300 miljoner medborgare, vilket innebär att den svenska delen av befolkningen kommer att vara ganska liten. Kulturen i Normistan skiljer sig kraftigt från den svenska – vissa beteenden som anses artiga i Sverige betraktas som oartiga i Normistan och tvärtom. Utbildningsnivån är ganska hög och det finns arbete inom allt från högteknologiska företag till jordbruk.

Den svenska befolkningen ska snart ge sig av till sitt nya hemland, men en allt starkare opinion i Normistan verkar för att svenskarna inte ska få komma. För att lugna opinionen i hemlandet har den normiska regeringen formulerat ett antal frågor som den vill ha besvarade innan svenskarna tillåts komma.

Ni har nu utsetts till att representera den svenska befolkningen och besvara regeringens frågor. Diskutera i grupperna och skriv sedan ner era svar. Tänk på att det ni skriver kan vara avgörande för om svenskarna hinner fly från landet i tid.

Frågor från den Normiska Regeringen

Kära svenskar!

Det har förekommit diskussioner om ert vara eller inte vara här i Normistan och vi vill veta följande saker om er:

1. Vi har märkt att det finns många olika kulturer och sätt att leva på i Sverige, och vi undrar om ni kan bena ut för oss vad svensk kultur egentligen är i tre punkter?
2. Kommer ni att vilja behålla den kulturen och kräva er rätt att utöva den när ni kommer hit? Motivera ert ställningstagande.
3. Kommer ni att vilja bo i egna områden för er själva eller kommer ni att vilja bo uppblandat med den normiska befolkningen? Motivera ert ställningstagande.
4. Kommer ni att vilja behålla er religion och er rätt att utöva denna? Motivera ert ställningstagande.
5. Kommer ni att vilja behålla ert språk och kräva hemspråksundervisning i skolan? Motivera ert ställningstagande.
6. Kommer ni att kräva rösträtt i de normiska valen? Motivera ert ställningstagande.
7. Kommer ni att acceptera och leva efter de normiska lagarna som i vissa avseenden skiljer sig kraftigt från de svenska? Motivera ert ställningstagande.
8. Kommer ni att kräva att svenskar ska ha samma privilegier när det gäller sjukförsäkringar och pension som den normiska befolkningen? Motivera ert ställningstagande.
9. Kommer ni att acceptera de arbeten ni blir anvisade, även om de inte motsvarar er utbildning eller era kvalifikationer? Motivera ert ställningstagande.
10. Kommer ni att acceptera att följa våra normer för klädsel, beteenden och traditioner? Motivera ert ställningstagande.
11. Tycker ni att det är viktigt att ni är representerade i beslutande organ, polismyndigheten, domstolsväsendet, medierna och så vidare, motsvarande er del av befolkningen, det vill säga cirka tre procent? Motivera ert ställningstagande.

Tack för era svar.

Hälsningar

Regeringen i Normistan

Tema: Mediekritik och reklam

Att media påverkar vår syn på världen och oss själva är ingen nyhet. Att de producerar och reproducerar normer, majoritetsåsikter och makt vet vi också. Många ungdomar är vana mediekonsumenter och kan blixtnabbt avkoda signaler. De har ofta starka åsikter om vad de gillar och ogillar i medierna. De är också vana vid anvisningar om att de borde konsumera färre eller andra medier. Syftet med att arbeta med mediekritik i samhällskunskapen ska därför aldrig vara att tala om för ungdomarna vad de bör titta och lyssna på, utan att väcka funderingar kring vilka världsbilder som förmedlas via medierna och hur de påverkar oss. Att synliggöra vilka som syns i medierna och på vilka sätt de framställs är ett enkelt sätt att inleda en diskussion om kategoriseringar, stereotyper, diskriminering och jämlikhet.

För att väcka tankar om vilken världssyn medier ger oss, kan klassen samla in alla löpsedlar från dagspressen under en dag eller en vecka, och sedan diskutera vilken bild de ger av världen. De kan granska tv-tablån i en dagstidning för att ta reda på i vilka länder programmen är producerade och diskutera om det påverkar vår syn på världen?⁴⁰

Ytterligare ett sätt är att välja en porträttintervju i en tidning eller magasin och byta ut kön eller etnicitet på den som blir intervjuad. Vad blir resultatet? Skiljer det sig mycket från originalet? Varför? Det går också att leta efter intervjuer med olika kvinnor och män i tidningar – allt från lantbrukare och rockstjärnor till politiker. Eleverna kan leta efter personbeskrivningar och hur reportern beskriver personernas utseende, kläder, hur de rör sig och pratar. Diskutera sedan hur män respektive kvinnor beskrivs och hur det påverkar intrycket av personen som intervjuas.

► TIPS...

På Konsumentverkets hemsida www.reklamfabriken.konsumentverket.se kan eleverna lära sig mer om vilka knep reklamen använder för att påverka oss. Se även Medierådets hemsida: www.medieradet.se.

► LÄSTIPS...

Du hittar konkreta tips på mediekritik i boken **Allt är Möjligt. En handbok i mediekritik**.

HISTORIA

Att historieskrivningen är präglad av manliga, västerländska ideal och normer vet de flesta historielärare. En av historieundervisningens främsta uppgifter är att förmedla hur vår syn på historien präglas av vem som har gjort de historiska beskrivningarna. Samtidigt påverkas våra tolkningar av historien av vad som anses vara ”vanligt” och ”normalt”. Det är alltså svårt, för att inte säga omöjligt, att förmedla en sanning om det förflutna, även om vi ofta försöker göra det. Ämnet historia bör också problematisera framstegstanken (att utvecklingen ständigt går framåt) och visa på andra sätt att organisera sitt samhälle, vilket kan ge perspektiv på vårt sätt att leva i dag.

Historia är alltså ett utmärkt ämne för att visa hur normer och värderingar ständigt förändras och därigenom illustrera hur våra normer präglar vår tolkning av världen. Inom arkeologin finns ett numera ganska välkänt exempel på hur historiska fynd tolkas kulturellt:

Fiskare eller moder?

Under 1930-talet hittades ett skelett i en utgrävning utanför staden Barum. Trots att det till sin storlek var mest likt en kvinna, slöt man sig till att det var en man eftersom man fann vapen i graven. Skelettet kallades för ”Fiskaren från Barum” till dess att man på 1970-talet genom en osteologisk undersökning kunde konstatera att det var en kvinna. Hon blev då fråntagen sin yrkestitel och kallades istället för ”Barumskvinnan”. Det pångtades att hon var moder eftersom det visade sig att hon hade fött barn.

Förutom att exemplet tydligt visar på att våra (eller kanske främst 1930-talets) föreställningar om kvinnligt och manligt medverkar till att avgöra vad vi ser och hur det tolkas, är det också relevant att fråga sig om man skulle kalla manliga skelett för pappor. Det är kanske inte en slump att vi i första hand kallar kvinnor för mödrar, även om vi vet väldigt lite om deras roller. Försök att medvetandegöra dig själv och dina elever om hur våra invanda föreställningar om hur saker ”är” påverkar vår tolkning av historien. Lär eleverna att fråga sig själv vad som inte berättas och vilka som glöms bort i historieförmedlingen i läroböcker, klassrumsdiskussioner och mediedebatter.

Med utgångspunkt i ”Barumskvinnan” kan ni ha en diskussion om hur våra värderingar och normer i dag får oss att anta saker om forntidsmänniskor. Prata även om svårigheterna med att skriva historia när det inte finns några skriftliga källor och vi tvingas tolka de fynd vi gör. Vår tids heteronorm kan präglade våra föreställningar om familjebildningen i tidigare historiska epoker, vårt samhälles kulturkristendom kan medverka till att vår tolkning av olika religioners betydelse i historien blir på ett visst sätt och den samtida synen på funktionsnedsättning kan påverka hur vi föreställer oss att funktionsnedsattas roll har varit historiskt. Ett sätt att synliggöra hur den egna

positionen påverkar det man ser är att göra övningen *Att synliggöra olika perspektiv* på s 140. Ett annat sätt kan vara att besöka ett museum och titta på utställningar utifrån ett kritiskt perspektiv, genom att ställa frågorna: Hur väljer museet att presentera/tolka sina fynd/föremål? Vems/vilkas historia berättas? Vem eller vilka är normen – och vilka osynliggörs? Problematiserar de sin egen historieskrivning?

Undervisning i historia tenderar ofta att överbetona det egna landets förflutna – ibland i väl positiva ordalag. Ett sätt att utmana normerna i ämnet är att visa upp och diskutera mörka sidor av den egna (svenska) historien för att problematisera myten om ”den goda svensken” och de onda eller underlägsna ”andra”. Detta kan göras genom att anpassa lapparna i *Årtalsspelet* på s 141. Du kan till exempel ta upp:

1. Sveriges rasbiologiska institut

Under 1800-talet arbetade svenska arkeologer och biologer för fullt med att hitta de rasbiologiska bevisen för att Sverige var utgångspunkten för den högsta av alla raser: germanen. Anders Retzius, professor i anatomi, samlade under 1830-40-talet in kranier från Europa och skapade ett ”skallindex” där mänskligheten delades in i ”kortskallar” och ”långskallar”. Svenskarna var långskallar och dessa var högre stående än kortskallarna.

1910 bildas Svenska sällskapet för rashygien och 1922 startade det Svenska rasbiologiska institutet sin verksamhet efter att representanter för alla partier i riksdagen hade motionerat om frågan. Syftet var att vetenskapligt arbeta för att bevara den svenska folkstammen och dokumentera det svenska folket.

2. Tvångsteriliseringen i mitten av 1900-talet

Mellan 1935 och 1975 steriliserades 63 000 personer. De allra flesta var kvinnor, en del med psykiska eller fysiska funktionsnedsättningar, andra hade ett leverne som ansågs vara opassande. Många pressades till att gå med på steriliseringen för att till exempel få skrivas ut från vårdhem. Det stora antalet tvångsteriliserade ger Sverige en andraplats efter Tyskland, där nästan 400 000 steriliserades.

3. Den historiska och nutida behandlingen av samer i Sverige

Sverige tog ifrån samerna deras rättigheter till sin egen religion under 1600-talets andra hälft. Nåjdens trummor brändes och samiska heliga platser skändades, eftersom samerna skulle kristnas. Samer från den nordliga delen av Sverige tvångsförflyttades söderut under 1920-1930-talet. Exemplet visar hur samerna på många sätt har betraktas som underlägsna svenskarna och behandlats därefter. I likhet med andra ursprungsbefolkningar har samerna börjat organisera sig för att få ta del av sina självklara rättigheter. De deltar i den arbetsgrupp som FN har skapat för att förbättra ursprungsfolkens rät-

tigheter. Sverige är dock inte helt tillmötesgående när det gäller samernas rättigheter. ILO:s konvention 169 som ska skydda ursprungsfolkens rättigheter antogs 1989. Flera länder i Latinamerika har skrivit under, liksom Norge, men inte Sverige.

För mer information, se www.samer.se. Du kan även beställa skriften *Samer – ett ursprungsfolk i Sverige* från Regeringskansliet.

► HAR DU TÄNKT PÅ?

Är det möjligt så att dina elever lär sig mer om den amerikanska ursprungsbefolkningen (indianerna) än den svenska (samerna)?

► SE UPP!

Det är viktigt att synliggöra hittills osynliggjorda grupper i historien, men var uppmärksam när du hittar källor om exempelvis kvinnors roll i olika historiska epoker – de beskriver oftast bara medel- och överklassens kvinnor. Försök att skärpa dina elevers sinnen även för det osynliggörande som sker av alla som inte var skriv- och läskunniga eller hade ekonomiska förutsättningar för att ta sig in i historieböckerna.

ÖVNING: ATT SYNLIGGÖRA OLIKA PERSPEKTIV

Syftet med denna övning⁴¹ är att diskutera källkritik på ett konkret sätt. Det är också ett bra tillfälle att problematisera vilka som syns och hörs i historien.

Gör så här:

1. Dela in klassen i grupper om fyra-fem personer. Ge varje grupp en "identitet" (till exempel ung bisexuell chef, hemlös narkoman, ung punkare, medelålders frireligiös affärsman, kvinna med invandrarbakgrund som är polis, äldre lesbisk kvinna, papperslös flykting).
2. Varje grupp ska beskriva sin stad/ort/kommun utifrån den identitet de har fått – för- och nackdelar med att bo just här, hur man skulle beskriva platsen för en bekant eller turist.
3. Be varje grupp redovisa sina resultat och skriva sammanfattande stödord på tavlan så att det blir tydligt för alla att olika personer ser olika på lokalsamhället, utifrån sina förutsättningar och intressen.

Välj ut en av beskrivningarna och be eleverna föreställa sig att det har gått 200 år och just detta är den enda kvarvarande beskrivningen av hur det var här på vår tid. Diskutera vad det innebär för framtidens syn på vår tidsepok att de bara har denna, enda källa? Koppla diskussionen till källkritik: Finns det någon del av historien som inte är påverkad av dem som tolkar den? Diskutera också vilka röster som vanligtvis hörs? Av

de olika perspektiv på livet i er stad/ort/kommun som kom fram, vilka kommer mest sannolikt att bevaras och lyftas fram i framtiden?

Övningen blir roligare om eleverna först inte vet vilka roller de andra har fått och utifrån det som står på tavlan måste gissa vilka de var.

► **LÄSTIPS...**

I samband med övningen kan ni läsa **Papalagi – den vita mannen** av Erich Scheurmann och använda texten som utgångspunkt för era diskussioner om att perspektivet är beroende av vem som ser, definierar och värderar.⁴²

ÖVNING: ÅRTALSSPELET

Det här är ett spel som går ut på att presentera svensk jämställdhets- och hbt-historia på ett lekfullt sätt. Dra upp en tidslinje på tavlan och markera årtionde från 1840 fram till i dag och sätt ut de årtal du har uppgifter om.

Du behöver:

Små (gärna laminerade) faktalappar utan årtal som går att fästa på tavlan med häftmassa eller magneter.

Gör så här:

Fördela faktalapparna bland eleverna. Låt eleverna placera ut korten på de årtal de tror är rätt. Avsluta övningen med att visa vilka årtal som är rätt, prata om de olika händelserna och diskutera hur det ser ut i dag. Här är ett exempel på ett antal årtal:

Fakta till årtalspelet

Lika arvsrätt för kvinnor och män införs.	1845
Ogift kvinna över 25 år kan bli myndig efter domstolsbeslut. Gifter hon sig blir hon åter omyndig.	1858
Mannen förlorar lagstadgad rätt att aga sin hustru.	1864
Gift kvinna får rätt att bestämma över sin egen inkomst.	1874
Kvinnor får allmän rösträtt och blir valbara till riksdagen.	1921
Homosexualitet avkriminaliseras, det vill säga upphör att vara ett brott.	1944
Första kvinnan i regeringen, Karin Kock.	1947
Kvinnor får rätt att vigas till präster.	1958
P-piller godkänns i Sverige.	1964
FN-konvention om avskaffande av alla former av rasdiskriminering antas.	1965
Ny abortlag ger rätt till fri abort t.o.m. 18:e graviditetsveckan.	1975
Socialstyrelsen avskaffar homosexualitet som sjukdomsbegrepp.	1979
Alla yrken öppnas för kvinnor, även inom försvaret.	1983
FN-konvention om barns rättigheter antas.	1989
En månad av föräldraledigheten ("pappamånaden") viks för endera föräldern, och kan inte överlätas.	1994

Denna modell går att vidareutveckla genom följdfrågor och val av olika historiska händelser, perspektiv och grupper som sätts i fokus.

RELIGION

Skolavslutning i kyrkan eller inte? Hur kommer det sig att kristendomen har en särställning i undervisningen i religionskunskap? Vilka etiska konflikter finns det i skolan kring sex- och samlevnadsundervisning, gymna, simning, att åka med på läger och synen på evolution?

Diskussionerna om religion och religionskunskap i skolan dyker ständigt upp och åsikterna är ofta starka. Diskussionerna vilar vanligtvis på en sekulär, men kulturkristen grund. Det vill säga att den svenska och västerländska kulturen vilar på kristen moral och kristna ideal, vilket präglar vad som uppfattas som svensk kultur. Det innebär dock inte att troende kristna har en överordnad position i samhället. Tvärtom är det vanligt att såväl kristna elever som andra religiösa elever kan känna sig utsatta i skolan, eftersom det som förmedlas oftast bygger på sekulär grund. Dessutom riskerar religiösa elever att hamna utanför klassgemenskapen, eftersom en position som troende kan innebära att man betraktas som avvikande. Därför är det viktigt att belysa de normer som präglar religionsundervisningen. Vilka bilder av ”vi” och ”dem” förmedlas i undervisningen? Vems livsvillkor blir ett etiskt dilemma att diskutera?

I Skolverkets läromedelsgranskning *I enlighet med skolans värdegrund?*⁴³ beskrivs hur läroböckerna i religionskunskap ger varierande utrymme för de olika världsreligionerna och har en tydlig kulturkristen och politiserande inriktning. Exempelvis får hinduismen generellt sett litet utrymme. Dessutom framställs den som exotisk och fylld med märkliga berättelser och dess utövare som naiva och ”naturnära”. Islams uppmaningar till medmänsklighet tenderar att underbelysas till fördel för en mer militant inriktning, där begrepp som jihad och sharia får oproportionerligt stor plats. Dessutom är bildvalet ofta ensidigt, vilket bland annat visar sig i att en stor del av de kvinnor som avbildas i avsnitten om islam bär slöja. Det vinklade urvalet av bilder bidrar till att förstärka den onyanserade bilden av religionerna och dess utövare. Även när judendomen behandlas ägnas en relativt stor del av utrymmet åt förintelsen och konflikten mellan Israel och Palestina – och mindre åt religionens faktiska innehåll.

Dessa och liknande beskrivningar bidrar till att förmedla en onyanserad bild av Sverige som i första hand (kultur)kristet samtidigt som andra religioner framstår som avvikande, vilket för med sig att de hinduer, muslimer och judar som finns i ditt klassrum kan känna sig förlöjligade eller obehagliga till mods. Du som religionslärare kan ta upp kulturkristendom och prata om på vilka sätt kristendomen är överordnad andra religioner i Sverige i dag och vilka privilegier de som är kulturkristna får i Sverige. Övningarna *Röda dagar* och *Budorden* nedan är sätt att reflektera kring religionens – och i Sverige då främst kristendomens – roll i normbildningen i dag.

► SE UPP!

Det finns risk för att religionsundervisningen hamnar i exotiserande beskrivningar av religioner som något som "de andra där borta" håller på med, istället för att visa att det är något som påverkar alla. Religiösa elever kan lätt exkluderas av en sådan undervisning.

ÖVNING: BUDORDEN

Syftet är att visa hur mycket den kristna moralen och etiken har påverkat svensk lagstiftning – och fortfarande påverkar vår syn på rätt och fel.

Gör så här:

Kopiera kristendomens tio budord och berätta för eleverna hur de enligt myten kom till och vad de har för status runt om i världen. Dela sedan in eleverna i grupper och låt dem undersöka vilka av dessa budord som än i dag återspeglas i svenska lagar och normer. Be grupperna diskutera om det finns andra bud som de tycker är så viktiga att de borde ha funnits med på Moses tavlor och om det är några av de befintliga som borde omformuleras för att bli mer relevanta i dag.

Diskutera sedan i storgrupp om det finns liknelser mellan budorden och klassens trivselregler – och vilka tio budord de skulle skriva om de fick bestämma? Här kan ni diskutera budord för såväl samhället som den egna klassen.

ÖVNING: RÖDA DAGAR

Syftet med Röda dagar är att visa att det finns en kristen tradition bakom de flesta röda dagar i almanackan. Genom att tänka på vilka dagar eleverna själva tycker borde firas ser de förhoppningsvis hur samhället formats av kristna normer även när vi inte uppfattar röda dagar som religiösa. Dessutom ges utrymme för att diskutera hur samhället skulle kunna ge plats för att dess medborgare är troende på olika sätt.

Gör så här:

Ge eleverna i uppgift att individuellt göra sina egna, nya röda dagar. Med hjälp av en stor almanacka kan ni räkna hur många dagar som i dag är röda med hänvisning till religioner och sedan låta varje elev bestämma hur hon eller han skulle förvalta dessa om de fick bestämma själva. Vilka händelser tycker de att det är viktigt att fira/markera, till exempel Tupac Shakurs dödsdag, Divali, Martin Luther Kings första offentliga tal, Carolina Klüfts OS-seger eller solförmörkelser. För in allas röda dagar på den stora gemensamma almanackan och diskutera sedan:

- Borde dagarna vara individuella eller obligatoriska för alla?
- Finns det något som vissa absolut inte vill fira, som andra tycker är viktigt?
- Är det viktigt för ett samhälle med gemensamma högtider/röda dagar?
- Hur kan man ge alla en möjlighet att fira de högtider som de tycker är viktiga?

Etik

Inom temat etik diskuteras ofta åsikter och värderingar. Syftet är enligt kursplanen att "...öka elevernas etiska medvetenhet". Centrala dilemman som kan komma upp är abort, dödstraff, aktiv/passiv dödshjälp och homosexualitet. Givetvis är det viktigt att låta eleverna diskutera svåra frågor, men det är väsentligt att belysa att dessa ofta hänger tätt ihop med normer som har betydelse för eleverna i ditt klassrum. Frågor om liv, död och sexualitet är inte något som bara finns ute i samhället; det kan finnas personer i klassen som själva har erfarenhet av organdonation, abort eller homosexualitet. Om man utgår från ett "avvikarperspektiv" genom att diskutera de som inte lever i enlighet med normerna, utan att diskutera den normenliga positionen, finns det risk att den som exempelvis är bisexuell upplever att kamraterna får tycka till om hennes/hans identitet, handlingar eller rättigheter. Det är därför av stor vikt att religionsundervisningen synliggör och kritiskt granskar de normer som ligger bakom fördömanden av exempelvis kvinnor och homosexuella. Försök att fokusera på normen och ställa frågor som: Varför anser några religiösa samhällen att människor inte ska få älska vem de vill? Varför tycker några religiösa sammanslutningar att kvinnor inte själva ska få bestämma om de vill ha barn?

► SE UPP!

Tänk på att inte ställa krav på att religiösa elever ska representera "sina" religioner. Det är inte säkert att de har lust att representera den religion ni pratar om eller att de överhuvudtaget delar den tolkning som din undervisning ger. Kolla därför alltid först med religiösa elever innan du gör dem till "experter" i din undervisning.

Andra tolkningar

Den klassiska kunskapsläran om världsreligionerna är en central och viktig del av religionsundervisningen. Men för att undvika att den blir ensidig kan du synliggöra andra tolkningar av världsreligionerna med utgångspunkt i liberal, konservativ, queer, ortodox eller feministisk synvinkel. Om du som pedagog visar skillnader mellan olika tolkningar och lyfter inomreligiösa diskussioner förmedlar du en mer komplex bild av varje religion och dess utövare, vilket kan bidra till att motverka stereotypisering.

Dessutom kan du granska hur det talas om religion i läromedlen och undervisningen: Framställs religion som något som människor tänker, känner och praktiserar eller som något som främst manifesteras i mat, kläder, sexualitet, konst och arkitektur? Diskutera om de bilder ni ser i läroböcker och medier är representativa eller ensidiga. Om ni tillhörde en viss religiös grupp, skulle ni då vara nöjda med den bild som förmedlas här? Fråga er också vilka som syns i beskrivningen av religionen och vilka som förblir ute-

slutna? Ett sätt att arbeta med olika tolkningar och ingångar i religiositet är övningen *Gör er egen religion* nedan. Ett annat sätt är att göra ett schema över likheterna mellan alla världsreligioner för att betona att det egentligen bara är små element som skiljer dem åt.

ÖVNING: GÖR ER EGEN RELIGION

Syftet med övningen är att eleverna ska förstå att det går att lägga in sina egna perspektiv i alla religioner eller betona de olika element som tilltalar just dem. Dessutom ska den på ett lustfyllt sätt bidra till att eleverna känner att de kan omvandla och omförhandla befintliga strukturer, samtidigt som den ger möjlighet att skapa nya och annorlunda ingångar till tro, etik och spiritualitet.

Övningen är kanske mest lämplig som ett längre projektarbete i grupp, men kan också göras i mindre skala – individuellt eller som klassrumsdiskussion. Eleverna bör ha en viss baskunskap om olika religioner.

► TIPS...

Låt dig inspireras av tv-programmet **Jonas och Musses religion** som visades i SVT 2007.

Gör så här:

Dela in eleverna i grupper på fyra-fem personer och förklara att de ska tänka ut och forma en egen religion. De kan utgå ifrån såväl historier, lagar och profeter som andra religioner om de vill – eller basera sin religion på något helt annat. De enda villkoren är att religionen inte får vara förtryckande eller fördömande och ska vara öppen för alla.

Eleverna ska nu fundera ut budskapet/filosofin för sin religion, diskutera vilka som är dagens profeter, om det ska finnas högtider, heliga skrifter, symboler, djur, särskilda kläder samt var och hur ska utövarna träffas. De kan intervjua personer som de menar har god insikt i vad en modern religion kan behöva, vilka former den kan ha, vilka frågor människor söker svar på genom religionen, och utifrån detta konstruera sina egna ingångar och svar.

Redovisningen kan antingen göras skriftligt eller som en presentation för klassen. Ni kan också besöka (närliggande) platser som grupperna har utsett som heliga och låta grupperna berätta om sin religion på plats.

GEOGRAFI

Undervisningen i geografi syftar till att utveckla kunskap, förståelse och handlingsberedskap i frågor som rör människan och hennes omgivning. Det innebär bland annat att ge eleverna kunskap om såväl olika regioners naturbetingade, sociala och ekonomiska särart som människors skilda livsvillkor och ömsesidiga beroende på lokal, nationell och global nivå.

Med utgångspunkt i kursplanen finns det utrymme för att arbeta med normer, värderingar och makt. När du undervisar om olika regioners särart kan du utmana föreställningar om regionen. Du kan peka på att när vi öppnar en rese katalog får vi ta del av föreställningar om länder, kulturer och upplevelser. Livet och kulturen på de olika destinationerna beskrivs på sätt som bidrar till att skapa föreställningar om hur människor lever på olika platser i världen och vad vi som turister kan få uppleva av lokala traditioner, fester och matkultur genom att besöka just denna plats. Vi får läsa om rytmen i Sao Paolo, de vänliga och ödmjuka människorna i Thailand och det lugna lyxlivet i Karibien.

Ofta är dessa bilder förenklade och exotiserande och riskerar därmed att ge upphov till stereotypa föreställningar om människor, länder, klimat och kultur. Likaså kan en geografiundervisning, som inte är uppmärksam på hur dessa föreställningar påverkar vår världsbild och geografisyn, riskera att befästa föreställningar om nord och syd, öst och väst – ”vi” och ”dem”. Försök att i stället ge dina elever nyanserad kunskap om världens olika delar. Påminn dina elever om att det finns ovänliga människor i Thailand och brasilianare som inte kan eller tycker om att dansa. Påpeka gärna att vi ofta upplever det som näst intill omöjligt att säga något allmänt om gruppen svenskar eller kristna, men gärna generaliserar om ryssar eller buddister.

För att tydliggöra hur vi formar våra föreställningar om andra kan ni tillsammans undersöka hur vår uppfattning om Europa och vad som är europeiskt ständigt förändras. Precis på samma sätt som vår föreställning om ”det svenska” har skapas genom en kontrastering mot vad som anses vara exempelvis danskt, tyskt och finskt, har idén om Europa skapats genom kontrasteringar till föreställningar om det som ligger utanför den egna världsdelen. Detta är särskilt viktigt att synliggöra eftersom världen historiskt har definierats av européer, som sa sig ”upptäcka” övriga världsdelen. Därmed kallas Asien för ”Österlandet” eller ”Orienten” och Amerika för ”den nya världen” (som i dag är den centrala delen i det som kallas Västvärlden), medan Afrika och Latinamerika definieras som ”Syd” eller ”tredje världen”. Detta presenterar en förenklad och eurocentrisk världssyn som bör problematiseras. Vad innebär det egentligen att ”upptäcka” någon annan?

Genom diskussioner om hur makt kan ta sig geografiska uttryck kan du närma dig en uppgörelse med den västerländska bilden av ”den andre” och visa att vår bild av ”Syd”,

”Orienten” och ”tredje världen” säger mer om oss själva och våra fördomar, än om dessa områden i sig. Denna diskussion kan inledas med övningen *Kartorna*.

ÖVNING: KARTOR

Syftet är att visa hur stor betydelse det har varifrån den som ritat kartor, skriver historia och beskriver länder kommer. Eleverna behöver lära sig att vår världsuppfattning inte är neutral, utan präglas av synen på ”oss” och ”de andra”.

Du behöver:

En kartbild över världen som vi är vana att se den. Leta dessutom rätt på kartor som visar världen utifrån alternativa perspektiv, som **The Peters Projection Map**, **The Waterman “Butterfly” World Map Projection** eller **Mc Arthur’s Universal Corrective Map of the World**. Kartorna finns på internet. Du kan hitta dem genom att antingen söka på namnen eller efter ”corrective maps”. Alternativt kan du gå in på www.odtmaps.com.

Gör så här:

Inled med att prata om hur vår syn på oss själva är präglad av vår syn på andra och ett särskiljande av det vi inte är. Vi vet vad som är svenskt genom att jämföra detta med det som inte är svenskt.

Visa sedan de olika versionerna av kartorna och låt eleverna reflektera över skillnaderna. Varför är skillnaderna så stora? Finns det några ”neutrala” kartor? Vilken bild av världen är egentligen ”rätt”? Diskutera även hur det kommer sig att jordklotet oftast presenteras på samma sätt för oss. På vilket sätt skulle kartorna kunna utformas om man bor i Venezuela, Nordkorea eller Vietnam?

Klimat

Kursplanen för geografi ger dig goda möjligheter att problematisera normer och strukturer i världen i dag. Fokuseringen på människors skilda levnadsvillkor öppnar för diskussioner om ”det rätta” sättet att leva samt hur klimat och utveckling påverkar våra föreställningar om människor som lever på platser med andra förutsättningar än de vi anser vara ”normala”. Synliggör ojämlikheter utifrån geografiska förhållanden i relation till debatten om klimatproblem. Det talas ofta om vad som händer när folkrika länder ökar sin utveckling och börjar närma sig västerländsk standard, men inte lika ofta om vad den västerländska lyxkonsumtionen har för följder. Prova att vända på perspektiven. Vad är problemet här? Vilka är det som drabbas av lyxkonsumtionen? Vilken hjälp behöver länder som överkonsumerar? Borde lågkonsumerande länder ta emot flyktingar från länder där det överkonsumeras?

► SE UPP!

Det är lätt att man i talet om länder och klimat betonar människor och länders olikheter framför deras likheter – och därmed befäster den rådande världsordningen.

Exotisk turism

I Klas Grinells avhandling *Att sälja världen: Omvärldsbilder i svensk utlandsturism* kan du läsa om turistnäringens marknadsföring samt hur den kan objektifiera och stereotypisera människor. Turisterna behöver aldrig reflektera över de sociala, politiska och ekonomiska faktorer som för samman turister och lokalbefolkning på samma plats, eftersom målet är att sälja världen – inte att göra den begriplig.

ÖVNING: RESESKILDNINGAR

Syftet med övningen är att visa hur vi alla är med och skapar föreställningen om "de andra" genom att tillskriva människor karaktärsdrag utifrån var i världen de befinner sig, det vill säga vi exotiserar människor. Stereotypa framställningar i guideböcker, reseskildringar och tidningar kan tjäna som exempel.

Du behöver:

Utdrag ur guideböcker, reseskildringar eller tidningar med intressanta exempel på exotisering. Eventuellt stora pappersark för redovisning.

Gör så här:

1. Inled med att beskriva ett scenario där en nigeriansk resebyrå anlitat klassen för att skriva en kort guidebok om er ort och om Sverige. Resebyrån vill gärna ha beskrivningar av befolkningen för att locka sina kunder.
2. Dela upp klassen i grupper som får i uppdrag att skriva två kortare texter, om orten och om Sverige i stort.
3. Låt alla redovisa och diskutera vilka generaliseringar eleverna var tvungna att göra i sina guideböcker. Är verkligen alla svenskar såsom de beskrivs för resebyråns kunder? Hur tänkte de sig resebyråns kunder?
4. Fortsätt sedan att prata om hur vi människor hela tider skapar skillnader mellan "vi" och "dem", ofta med geografiska utgångspunkter. Samtidigt förenklar vi ofta bilden av "de andra", till exempel genom spännande och annorlunda föreställningar om "det vilda Afrika", "Österlandets mystik" och "naturfolken i Sydamerika".

5. Därefter kan du dela ut exempel på hur andra länder och dess invånare beskrivs för svenskar, i guideböcker, reseskildringar och turistmagasin. Eleverna kan få undersöka dina exempel med hjälp av frågor som: Vem syns på bilderna? Vad förväntas någon vilja göra på resmålet? Hur beskrivs människorna på resmålet? Är alla som bor där på det sättet? Hur är de som förväntas läsa guideboken?
6. Avsluta övningen med att diskutera vad det får för konsekvenser att människor beskrivs på olika sätt. Hur påverkar bilden av "de andra" hur vi ser på oss själva? Och vilka ska/får ingå i vårt "vi"? Har det samma betydelse om människor i Nigeria förenklar bilden av människor i Sverige, som när man i Sverige förenklar bilden av människor i Nigeria? Hur vanligt är det att nigerianer kan besöka platser som är exotiska för dem jämfört med många svenskars möjligheter?

Att problematisera den västerländska världsbilden innebär också att ifrågasätta den geografiska framstegstanken. Under imperialismen bidrog framstegstanken till att européerna betraktade de koloniserade folken som mindre värda. Detta synsätt är utbrett än i dag: Vissa länder betraktas som "outvecklade" eller "utvecklingsländer", medan andra är "högt utvecklade" eller "ligger före" andra. Denna tanke har en koppling till exotiserandet av vissa länder och kontinenter. De ses som både spännande och naturnära, samtidigt som de inte antas vara lika "utvecklade" som västvärlden. Problematiska detta tillsammans med dina elever – vilka associationer får ni till begreppet utvecklingsland? Hur förhåller det sig till exotiserandet?

NORMSTORM I SPRÅK

I ämnen där det talade och skrivna ordet står i centrum finns det goda förutsättningar för att arbeta för en skola präglad av öppenhet och förändring. Här kan man debattera, låta ord stängas mot ord, se spektakulära pjäser, försänka sig i normbrytande läsningar av klassiska romaner, skriva noveller med alternativa kärleksbudskap och kritisera dagstidningarna för att vara präglade av en vit manlig norm. Du har verkligen chansen att normstorma både dig själv, språkundervisningen och dina elever!

Detta kapitel riktar sig till dig som undervisar i svenska, engelska eller moderna språk. Inledningsvis tar vi upp sådant som gäller all språkundervisning – oavsett språk. När vi sedan ger tips på olika övningar och texter har vi delat upp det i två underrubriker: *Engelska och moderna språk* respektive *Svenska*.

Vem spelar huvudrollen i ditt klassrum?

Innan du sätter igång normstormen i klassen är det en god idé att fundera på vad som syns och inte syns din undervisning: Vad gör att du väljer vissa filmer och inte andra? Fundera över de tre senaste filmerna du visat. Vem har haft huvudrollen? Vad har hon/han haft för kön, sexualitet, hudfärg och religiös tillhörighet? Vem har varit aktiv respektive passiv? Har det förekommit någon som har haft en funktionsnedsättning?

Ställ samma frågor till dig själv när det gäller de teaterföreställningar ni har varit på, de böcker och noveller ni har analyserat och de uppsatsteman ni har haft. Ser du ett mönster? Gissningsvis framträder en struktur som vi alla medvetet och omedvetet är med och upprätthåller. Antagligen har det varit en vit heterosexuell pojke/man som har haft huvudrollen i majoriteten av de kulturella och litterära evenemang som ni deltagit i. Varför är det så? Varför förväntas alla kunna känna igen sig i pojk-/mansroller, men bara tjejer i kvinno-/tjejroller? Var det inte en pojke/man var det med stor sannolikhet en vit heterosexuell kvinna. Beskrivningar av icke-vita, icke-heterosexuella eller personer med funktionsnedsättningar förekommer sällan i filmer, pjäser och läromedel och där de finns beskrivs personerna ifråga vanligtvis som problematiska eller tragiska. Vilka signaler skickar det till dina elever? Finns det ingen möjlighet att vara lycklig bortom normen?

Du som lärare har chansen att vända trenden och erbjuda berättelser med nya perspektiv. Det handlar främst om att synliggöra det som vanligtvis inte tas upp, men samtidigt om att problematisera det som är norm och därmed tas för givet. Låt eleverna ta del av och arbeta med skönlitteratur och filmer som inkluderar människor med varierande sexualitet, genus, religion, etnisk bakgrund och funktionsförmåga. Har du inte tillgång till material där alternativa positioner skildras på ett självklart och icke-problematiskt sätt, kan du börja med att ställa frågor som synliggör att det finns flera olika möjliga positioner i filmer, böcker och pjäser.

► TÄNK PÅ!

Du som lärare har stor makt att utmana normer genom val av texter och övningar! Du kan välja att bekräfta eller utmana dina elever i deras föreställningar.

Talutrymme i språkundervisningen

I ämnen där det muntliga deltagandet är så viktigt som i språk är det centralt att du arbetar med trygghetsövningar för att få alla att känna sig trygga nog att ta ordet när ni diskuterar i klassen. Ställ dig frågorna: Vilka hierarkier som finns i gruppen? Är det någon/några som inte vågar tala inför klassen? Går det att skapa tillräcklig trygghet för dem eller är det undervisningsformen som bör ändras? Måste man redovisa i storgrupp för att få bra betyg? Det finns tips på bra metoder för att mäta talutrymmet i kapitel 6 *Kartläggning och analys*.

ENGELSKA OCH MODERNA SPRÅK

Språkundervisningen är inte stoffbaserad, utan du som lärare är fri att välja texter och övningar som bidrar till att elevernas färdigheter övas och utvecklas. Fokus i kursplanen och grunden för bedömning är läsförståelse, hörförståelse samt att kunna skriva och tala. Dessa färdigheter kan tränas via antingen *normbrytande* övningar och texter eller genom sådana som är *normbefästande*. Därmed har du möjlighet att på ett konkret sätt koppla ihop undervisningen med skolans värdegrund och det övergripande ansvaret för att främja likabehandling och utmana traditionella könsmonster.

I det här kapitlet ger vi tips på övningar och kritiska frågor som du kan ställa i din undervisning. Vi rekommenderar att du också läser avsnittet om svenska, eftersom det där finns mycket som kan användas i din undervisning.

Grammatiska exempelmeningar

När du ska ge exempel på hur verb böjs, adjektiv stavas eller meningsbyggnaden ser ut använder du dig kanske av olika exempelmeningar. Vanliga meningar kan vara:

- Boys are like this, girls are like that.
- Rico loves football.
- The girl has a doll.
- In Africa it is really hot.
- Anna is in love with Jesper.

Fundera på hur dina meningar ser ut. Vilka normer för vanligt och ovanligt beteende, som inte har med grammatiken att göra, får eleverna lära sig genom exemplen? Utmana dig själv och eleverna genom att skriva meningarna tvärtom eller helt annorlunda nästa gång.

"Vi behöver få in mer av det som finns i verkligheten. Läromedlen osynliggör hur det faktiskt är. Jag menar, tjejer sportar faktiskt. Familjer består inte alltid av mamma-pappa-barn. Alla engelsktalande personer är inte rödhåriga briter. Eleverna måste få högre igenkänning och mer verklighetsnära texter, exempel och övningar. Det är inte artonhundratalet."

– Laura, engelskalärare⁴⁴

Att arbeta med texter

Precis som i exemplen ovan är många läromedel normbefästande. Har du väl fått upp ögonen för detta kan de nästan kännas jobbiga att använda, men du måste inte alltid välja bort texter som är stereotypa eller traditionsenliga. De kanske ingår i ett obligatoriskt moment, som del av något du bestämt dig för att göra eller kan ha andra kvaliteter. För att kunna använda dem, men ändå belysa att texten bara visar upp en liten del av verkligheten, kan du tillsammans med dina elever ställa kritiska frågor till texten och dess budskap. Låt oss ge ett exempel. I en engelsk textbok för år 7-9 finns en novell som handlar om två systrar som bantar inför en skolbal:

”– Just look at you, she said. If you don’t do something soon, people will start mistaking you for Hanny Bergelman.

This was a pretty cruel thing to say.

Hanny Bergelman was in Lily’s form five at the high school and she was the fattest girl in Carlton – maybe even in the world. I got up and went to the mirror to see if it was true.

Lily came and stood beside me and we both looked sadly at our reflections. The short fat one was Lily, the tall fat one – me.”⁴⁵

Novellen avslutas med att systrarna avbryter dieten och delar på en god äppelpaj. Den ena systemen har gått på balen, men kommit direkt tillbaka hem för att Hanny Bergelman var där och hade exakt likadana kläder på sig. I en text som denna behöver några frågetecken redas ut. I de efterföljande frågorna framgår det att texten är skriven med en humoristisk underton. Eleverna ska svara på frågor som:

“What was on the menu in the diet they chose?

Have you or someone you know been on a diet?

What did you eat, how long did you stick to it, and what was the result?”

Denna novell och de frågor som följer är inte bara normbefästande utan också problematiska eftersom de legitimerar kränkningar av överviktiga personer. Låter du texter som denna passera utan att påpeka det absurda i att tjejerna vill banta inför en skolbal och att de ogillar en annan tjej enbart på grund av hennes storlek, säger du indirekt till dina elever att det är okej att bete sig så. Här är några förslag på alternativa frågor:

- The text *Fat Chance* is about two girls, Lily and Jean, who decide to go on a diet. Why do you think the text is about two girls and not two boys?

- According to statistics more and younger girls and boys are going on diets. Why do you think this is happening? What can be done to prevent young girls and boys from dieting?
- The text is supposed to be funny. Why do we often find jokes about fat people or silly girls funny? Why do we rarely hear jokes about 'normal' boys or men?
- Look through a magazine for young girls. Describe the photographs you see in the magazine. Do the persons in the pictures look the same or do you see a variety of sizes, ethnic backgrounds, levels of ableness and genders? Why do you think it is like that? What message do you think the magazine gives to young people? Most advertisement uses a model or a celebrity? Why?

Tänk på att utmana textens normer för dig själv och med klassen, oavsett om du tycker att texten i sig är bra eller inte. Det ger ofta en mer spännande diskussion och roligare läsning vilket gör undervisningen relevant för fler. Kolla igenom budskapet i dina texter. Förutom att de kan ha olika litterära eller pedagogiska kvaliteter kan texter också medverka till att antingen snäva in eller vidga elevernas syn på världen och sig själva.

Koloniala fakta?

Undervisning i engelska innehåller fakta om den engelskspråkiga världen, där man har bäddat in många normer och förlegade stereotyper som påverkar oss än i dag. Hur brukar du prata om engelskans position som ledande världsspråk? Hur kommer det sig att engelskan anses vara det mest utbredda språket (när det egentligen är mandarin)? Hur kommer det sig att den brittiska accenten anses vara den finaste och mest eftersträvansvärda? Hur kommer det sig att den roliga figuren i hörövningarna ofta har en indisk accent? När du berättar om kolonialismen finns det goda möjligheter att koppla ihop språkundervisningen med samhällskunskap, geografi och historia.

Normer och maktordningar går att synliggöra i ditt val av sakinnehåll och fakta. En snabb analys av läromedlen i engelska visar antagligen på samma bild: större delen av det som lärs ut handlar om USA och England (möjligen hela Storbritannien) och endast lite sägs om alla andra länder som har engelska (eller franska och spanska för den delen) som första språk. Att diskutera detta med eleverna ger en fylligare bild av hur språk och makt hänger ihop.

Om du inte medvetet synliggör olika uttal och accenter i din språkundervisning befäster du att vissa sätt att tala är finare och mer eftersträvansvärda än andra. Dina elever ska givetvis lära sig att "rätt" uttal, men tänk på om det du anser vara "rätt" kanske präglas av samhällshierarkier och ingrodda normer.

"Jag hade en elev för några år sedan som vuxit upp i USA. Jag tänkte att det inte skulle vara några problem alls för honom att komma in i klassen och inte heller att delta på lektionerna. Döm om min förvåning när eleven satt tyst under engelskalektionerna. Jag frågade efter ett tag varför. Då kom det fram att han inte vågade prata inför klassen eftersom han hade amerikansk dialekt. På bara några få lektioner hade han känt av normerna för uttal i mitt klassrum, något jag själv aldrig varit medveten om. Här var det "Queen English" som gällde."

– Bella, engelskalärare⁴⁶

SVENSKA

Som lärare i svenska har du ett brett uppdrag som handlar om såväl litteratur som skrivande. När det gäller litteratur och språk finns det stora möjligheter att arbeta normkritiskt. Normer för språk och litteratur är föränderliga och du kan utmana dem ytterligare ett steg.

Den svenska litteraturkanon utgör ett bra exempel på hur ett normbrytande perspektiv kan fogas in. I likhet med resten av västvärlden domineras vår litteraturkanon av vita män. Det märks tydligt i våra litterära uppslagsverk och i den svenska undervisningen. Ett normkritiskt förhållningssätt kan vara att diskutera detta med eleverna. Hur kommer det sig att man har värderat mäns texter högre än kvinnors? Hur kommer det sig att det vanligtvis är västerländska texter vi förhåller oss till? Hur ser det ut i dag? Titta på topplistorna i bokaffärerna, dominerar män? Hur många böcker är skrivna av författare utanför Europa och USA? Hur många av dessa läser ni i din klass?

Vad är god litteratur och vem bestämmer det? När litteraturprofessorn Harald Bloom 1994 listade de 26 främsta författarna i västvärlden, kom han fram till att 23 av dessa litterära giganter är män. De kvinnor som han satte upp på sin lista var Emily Dickinson, Jane Austen och Virginia Wolf.⁴⁷ Beror denna statistik främst på de kvinnliga författarna, på Harald Blooms kvalitetskriterier eller på kvinnors livsvillkor historiskt och kulturellt? Oavsett vilket svar du kommer fram till är det viktigt att din undervisning speglar att det som beskrivs som kvalitet ofta är subjektivt och präglad av samhällsnormer, och att alla inte har eller har haft samma förutsättningar för att ägna sig åt skapande och skrivande.

Svenska begrepp värda en diskussion

Hora, fitta, bög, blatte, miffo, fjortis. Orden som flyger mellan ungdomar är många. Som lärare kan det vara svårt att veta hur man ska hantera uttryck som är svåra att klassificera, speciellt de som inte har en entydig innebörd. ”Jag bara skojade” är ett vanligt svar om man försöker diskutera ord som man uppfattar som kränkande. I kapitel 7 *Vända kränkningar* kan du läsa mer om hur vi menar att du bäst kan agera i konkreta situationer där du får kännedom om verbala kränkningar. Men eftersom ord sällan är entydiga är det viktigt att vara uppmärksam i diskussionen om ungdomsbegrepp. Det är skillnad på om orden används i kränkande syfte eller som en jargong/skämtsamt ordväxling i kamratgänget. Här har du som undervisar i svenska en viktig uppgift!

Börja med att fråga dig själv vad du tror att orden betyder för ungdomarna i olika sammanhang. Hora kan vara ett skällsord med kopplingar till ”olämpligt” beteende, men kan lika gärna vara ett ord som ungdomarna använder på ett skämtsamt eller förtroligt sätt sinsemellan. Bög som skällsord betyder inte alltid homosexuell man utan

BLATTE

FLATA

FJORTIS

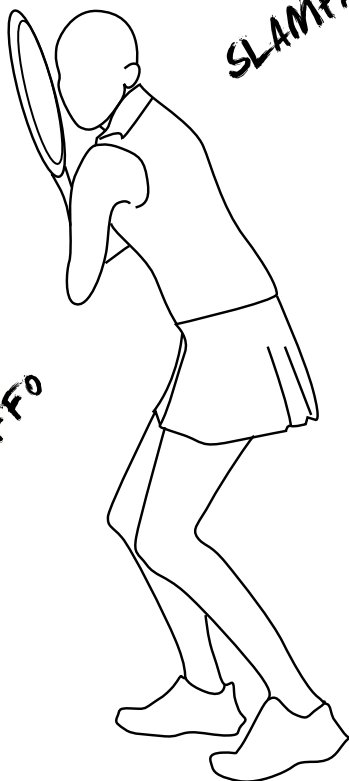
FJOLLA

BITCH

FITTA

SLAMPA

MIFFO

refererar oftast till feminint beteende hos killar, men kan ibland även slängas efter tjejer. Ordet är samtidigt en identitetsposition som många homosexuella män använder för att beskriva sig själva. Begreppen betyder med andra ord olika saker beroende på vem som säger dem och i vilket sammanhang.⁴⁸ Detta är viktigt att ha med sig när orden diskuteras i klassen.

Samtidigt som orden inte nödvändigtvis har en negativ innebörd för alla som använder dem finns det ofta en koppling till ett icke-önskvärt beteende som behöver diskuteras: Varför använder eleverna just dessa ord? Varför är inte hetero, man eller normalbegåvad skällsord? Detta hänger ihop med normer som gör att bara det som uppfattas som avvikande används i nedsättande syfte.

Tänk också på att begrepp som tidigare har varit skällsord kan ”tas tillbaka”. Böge, blatte, bitch, flata, queer och slampa är i dag ord som människor använder om sig själva för att signalera kaxighet och stolthet över en normavvikande identitet. Orden kan alltså vara stärkande eller ofarliggjorda i ungdomarnas språkbruk och då blir det svårt (och helt fel) att som skola eller lärare förbjuda och fördöma dem.⁴⁹ Samtidigt behöver ordens betydelse och koppling till diskriminering, förlöjligande och kränkningar diskuteras, och det är viktigt att alla känner sig bekväma med det språk som förekommer i klassen – även du.

Ta en diskussion i klassen

Att diskutera ord och begrepp är en given del av att lära sig det svenska språket och det är därför inte svårt att få till en ord- och begreppsdiskussion om sådant som du uppfattar som kränkande i klassen. Inta en hållning av att vilja vända och vrida på orden, snarare än att ha som mål att komma fram till konsensus om vilka ord som är ”godkända”. Vad betyder orden för eleverna i din klass? Vad betyder de för dig? Låt eleverna vara experter som berättar om orden för dig. Var lyhörd för ungdomarnas egna förklaringar till orden utan att automatiskt lägga in vuxenvärldens tolkningar.

Diskutera om de betyder något annat på andra platser. Kan orden betyda olika saker beroende på vem som säger dem? När används de på ett kränkande sätt och när används de på ett skämtsamt sätt? Ge gärna ett historiskt perspektiv genom att prata om skällsord för 15, 25 och 50 år sedan? Vad skulle eleverna tänka om någon sa oäkting eller grin-Olle till dem i dag?⁵⁰

► LÄSTIPS...

Ulla-Britt Kotsinas böcker **Ungdomsspråk** och **En bok om slang, typ** tar upp hur ordens uttryck och betydelse förändras genom historien och sammanhanget. Fanny Ambjörnssons avhandling **I en klass för sig**, Eva Lundgren & Renita Sörensdotters rapport **Ungdomar och genusnormer på skolans arena**, samt Rickard Olssons avhandling **Blatte betyder kompis** visar hur ungdomar själva ser på ordens betydelser i relation till ryktesspridning, vänskap och trakasserier.

ÖVNING: EGALIAS DÖTTRAR – ATT VÄNDA UPP OCH NER PÅ DET SOM ÄR NORM

Hur skulle det se ut i skolan och i samhället om vi vände på alla normer och makt-positioner? Syftet med den här övningen är att låta eleverna diskutera och reflektera över vad som är norm i vårt samhälle och hur svårt det är att få syn på normer när de finns överallt.

Du behöver:

Kopior av första kapitlet av Gerd Brantenbergs **Egalias döttrar**, papper/skrivbok och pennor.

Gör så här:

1. Läs det första kapitlet i boken högt för klassen eller låt var och en läsa tyst.
2. Låt eleverna diskutera i mindre grupper.
 - Vad tyckte ni om texten? Var den till exempel rolig, sorglig eller svår?
 - Stryk under de ord som ni inte känner igen. Vad tror ni att författaren vill säga med dessa nya ord?
 - Boken skrevs 1977. Känner ni igen något från boken i dagens samhälle? Vilka likheter/olikheter kan ni se med hur kvinnor och män är i dag?
 - Vad var det författaren hade vänt på? Vilka ord, roller och föreställningar har hon bytt från manligt till kvinnligt?
3. Gå gemensamt igenom vad de olika grupperna har diskuterat. Skriv gärna sammanfattningar på tavlan.
4. Presentera sedan skrivuppgiften. Eleverna ska skriva en text där man vänder på olika normer. Här presenteras olika förslag till normbryt:
 - Rullstolsburna/blinda/döva är norm. Samhället utgår från att ingen kan se/alla kan teckenspråk/alla sitter i rullstol.
 - Hbt-personer är norm. Samhället utgår från att alla är homo- och bisexuella eller transpersoner – heterosexuella är avvikare.
 - Islam eller judendom är norm. Samhället utgår från att alla är troende muslimer eller judar, ingen är ateist eller kristen.
 - Alla icke-etniska svenskar är norm. Det svenska samhället är uppbyggt utifrån att ingen är etniskt svensk och bara en liten minoritet har vit hudfärg.
 - Kvinnor/flickor är norm. Samhället utgår från kvinnors kroppar och behov och att kvinnor och det kvinnliga är överordnat det manliga.

► LÄSTIPS...

Ett bra exempel på en lättillgänglig roman som tar upp frågor om skolan, makt och genusnormer är tonårsromanen **Tusen gånger starkare** av Christina Herrström.

ÖVNING: ATT GÖRA "FEL"

Att hålla tal inför klassen eller redovisa ett arbete muntligt kan ge många elever kalla kårar. För att skapa en avslappnad inställning till muntliga framträdanden kan du använda dig av en retorikövning⁵¹ som går ut på att "göra fel". Ju mer "fel" man gör desto bättre.

Du behöver:

Lappar med "fel" på, papper och pennor

Gör så här:

1. Dela in klassen i smågrupper om fyra–fem elever.
2. Prata inledande om muntliga framställningar och vad eleverna bör tänka på när de håller tal. Försök hitta ett lustfyllt tilltal i övningen och visa gärna med kroppen de vanligaste fällorna (till exempel att hålla i ett papper som darrar, titta ner i golvet/upp i taket, tala tyst, tala forcerat eller blunda)
3. Låt varje grupp brainstorma om hur man kan göra fel när man talar. Be dem skriva ner sina tankar på ett papper.
4. Låt grupperna berätta om sin diskussion. Skriv sedan ner allt gemensamt på tavlan.
5. Be en elev i taget komma fram till tavlan. Ge dem en lapp med ett fel på, exempelvis: "Du ska prata om vad du åt till middag igår, men du ska blunda hela tiden och prata väldigt lågt". Resten av gruppen ska efteråt gissa vad det var för fel som personen gjorde.
6. Låt alla elever som vill komma fram och göra fel. Uppmuntra alla att testa denna övning, men respektera även de som inte vill vara med.

ÖVNING: TVÄRTOM I SAGORNAS VÄRLD

Ett bra sätt att tydliggöra normer för genus och sexualitet är att arbeta med klassiska sagor i övningen **Tvärtom i sagornas värld**.⁵² Välj ut en saga. Låt grupperna sedan byta kön på huvudrollsinnehavaren. En variant är att bara byta kön på huvudrollsinnehavaren, en annan är att byta kön på alla karaktärer och en tredje att låta alla ha samma kön.

Var uppmärksam på att det blir olika fokus beroende på vilken variant du väljer. Byter du bara kön på huvudrollsinnehavaren blir fokus primärt på homosexuell kärlek (förutsatt att det finns en heterosexuell kärlekshistoria i originalet). Byter du kön på alla karaktärer hamnar fokus på normer för genus och hur pojkar och flickor förväntas vara och klä sig. Heteronormen utmanas dock inte i lika hög grad. Man kan givetvis låta klassen arbeta på olika sätt i de olika grupperna.

Du behöver:

Sagor nedskrivna med ca 1,5 radavstånd (så att det lättare går att stryka över och skriva nytt) och pennor. Bra sagor kan till exempel vara **Snövit**, **Skönheten och odjuret**, **Ronja Rövardotter**, **Emil i Lönneberga**, **Robin Hood**, **Askungen** och **Törnrosa**. Du kan också använda serietidningar, till exempel **Bamse**, **Barbie**, **Kalle Anka**, **Stålmannen**, **Spindelmannen**, **Fantomen** och mangaserier som **Love Hina** och **Hellsing**.

Gör så här:

1. Dela in klassen i grupper om fyra elever.
2. Presentera uppgiften. De ska byta kön på karaktärerna i sagorna och sedan läsa upp den nya sagan för klassen.
3. Dela ut sagorna till grupperna.
4. Låt grupperna arbeta med att byta kön på en eller flera karaktärer. Detta kan ta lite tid, beräkna 30-60 min beroende på hur lång sagan är. Om eleverna börjar skratta över sagans nya handling, se till att stödja dem i att det är just detta som är meningen.
5. Låt eleverna läsa upp sina nya sagor.
6. Diskutera följande: Vad hände med texten? Var den realistisk – varför/varför inte? Tycker ni att berättelsen blev bättre eller sämre? Hur kändes övningen? Var den rolig eller märklig? Vad var det som var roligt eller märkligt? Varför ser sagor sällan ut så här? Vilka "regler" finns det för hur tjejer respektive killar förväntas bete sig i vanliga sagor?

Övningen går även att utveckla genom att byta namn på figurerna i sagan till icke-västerländska namn. Vad händer med våra föreställningar om historien nu? Placerar vi den i ett annat sammanhang? Och vad händer med våra föreställningar om historien om huvudrollsinnehavaren är dövstum?

ÖVNING: QUEERA LÄSNINGAR AV SAGOR, SERIETIDNINGAR ELLER KLASSISKA VERK

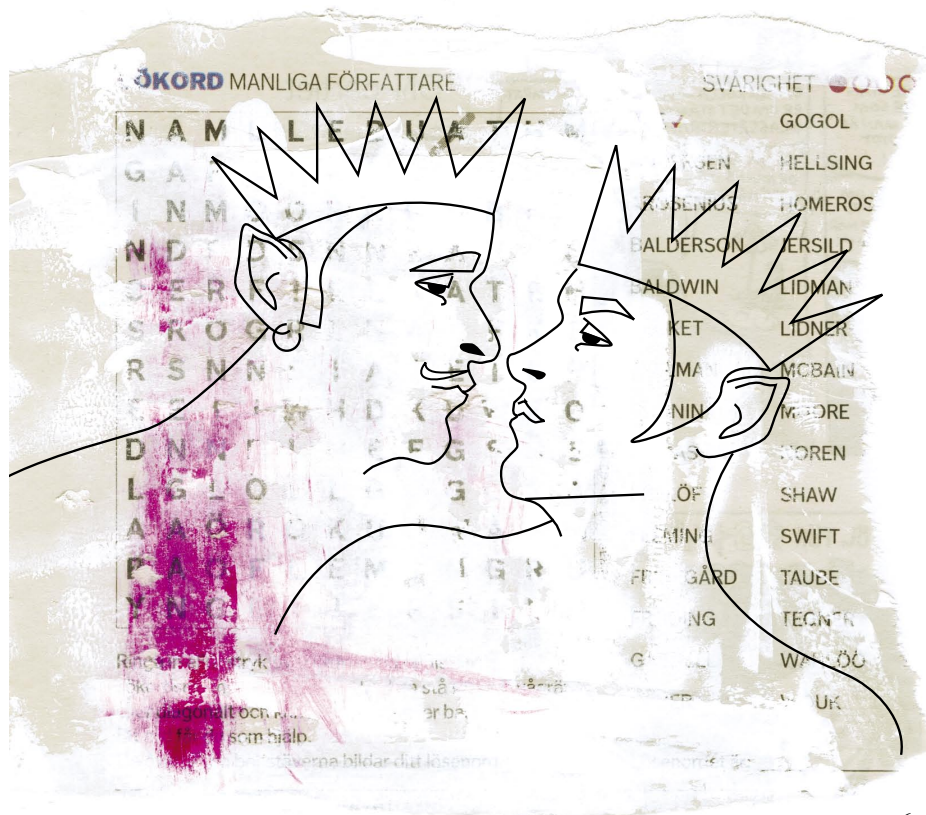
Alla läser en text med en viss förförståelse. Det är ett faktum som vi alla kan välja att förhålla oss medvetet till. Utan ett medvetet förhållningssätt läser vi lätt texter med normens glasögon. Många gör oreflekterat en heterocentrisk läsning och ser bara heterosexuellt begär och kärlek trots att man lika gärna skulle kunna göra en annan tolkning. Men du kan också göra det till ett medvetet val att göra en queer läsning av en text. Det innebär att du lyfter fram vad texten säger om heterosexualitet, men också var den har öppningar för att läsa in homo- eller bisexualitet.

Många heteronormativa texter har ett så kallat queert läckage, vilket innebär att de "läcker" icke-heterosexuella företeelser eller element. När exempelvis filmen *Sagan om Ringen* skildrar en mycket djup och känslomässig vänskap mellan de två manliga hoberna Frodo och Sam, kan man tala om att framställningen läcker homoerotik även om den inte är direkt uttalad.

Gör queera läsningar tillsammans med klassen när ni läser noveller, sagor eller klassiska verk. När är könen på de inblandade i en relation uttalade? Hur beskrivs förhållanden mellan människor av samma kön? Förekommer det könshomogena (homosociala) sammanhang i texten? I en del texter kan två mäns "kamp om kvinnan" ibland läsas som en ursäkt för ett begär som utspelar sig mellan rivalerna. Exempelvis kan du använda: Frodo och Sam i **Sagan om ringen** eller August Strindbergs pjäs **Leka med elden**.

► SE UPP!

Det är lätt hänt att upprätthålla normer genom att bara ge heteronormativa uppsatsämnen på temat kärlek och kärleksdikter, eller utgå från att alla elever har med sig det svenska språk- och kulturarvet vid novellanalys av äldre litteratur.

Läsa och skriva

Funktionsförmåga påverkar möjligheterna till läsande och skrivande. Läs- och skrivsvårigheter/dyslexi är ett vanligt problem. Det finns hjälpmedel och tekniker som kan förbättra läs- och skrivförmågan väsentligt, men trots att dyslektiker har laglig rätt till hjälp är det inte alla pedagoger som vet hur de ska anpassa sin undervisning. Det är inte heller bara dyslexi som skapar svårigheter med läsande och skrivande – orsakerna kan vara många. Huvudsaken är att du som pedagog är observant på läs- och skrivproblem och försöker bredda din undervisning så att den blir tillgänglig för elever med olika lärtilar. Det gäller med andra ord att skapa skriv- och läsmöjligheter för alla – oavsett om de har en diagnos eller inte.

► VISSTE DU ATT...

6 procent av befolkningen har tydlig dyslexi och ytterligare 4 procent visar vissa tecken på att ha det. Många blir aldrig utredda, därför kan mörkertalet vara stort.⁵³

Kapitel 10

Övningar

I detta kapitel finns övningar som kan användas på flera olika. Vissa hjälper dig (ditt arbetslag eller dina elever) att få upp ögonen för normer och orättvisor och vissa ger inspiration till att arbeta med upplevelsebaserat lärande. En del övningar handlar om hur man kan gå från ord till handling och andra hjälper till att belysa och hantera åsikter och värderingar. För att göra det enklare att orientera sig bland övningarna har vi delat in dem i tre teman: *Att öppna ögonen*, *Att prova på och uppleva* och *Att tycka till*. Men först lite om vad som är bra att tänka på innan du gör övningarna.⁵⁴

OM ARBETET MED ÖVNINGARNA

Genom att hitta tydliga former och ramar är det enkelt att få igång bra diskussioner om kränkningar och normer, bland både elever och personal. Vårt mål är att övningarna ska vara roliga, lustfyllda och utmanande. Vi hoppas att de ska väcka inspiration till att sätta igång arbetet. Samtidigt vill vi påminna om att det är viktigt att noga tänka igenom valet av övningar så att de passar för gruppen och öppnar för de diskussioner du vill ha. Du behöver också fundera igenom vad du vill att diskussionerna ska leda till. Diskussion kan vara värdefullt i sig, men för att tillföra skolans normkritiska arbete något behöver de leda till ny kunskap och i slutändan ett förändrat beteende.

Tänk på att inte hasta igenom övningarna i klassen. Det kan mycket väl ge effekten att eleverna upplever att det finns ett rätt svar och ett rätt sätt att uttrycka sig – men då förändrar vi ingenting i grunden, eftersom eleverna bara lär sig att rabbla upp floskler som lärarna vill höra. Lagg istället upp övningstillfällena över en längre tid, exempelvis

en termin, med en övning i veckan. När eleverna får flera tillfällen att vrida och vända på liknande frågor och dilemman får de nya tankarna flera månader på sig att gro och växa fram.

Att skapa ett inkluderande klimat är en nyckel för att kunna nå så många som möjligt – liksom att vi lever som vi lär när vi arbetar med värdegrundsfrågor och försöker motverka att någon hamnar utanför. För att du som pedagog ska komma ihåg att uppmärksamma några centrala element finns en checklista i slutet av boken med saker att tänka på innan du sätter i gång. Läs igenom checklistan innan du tar dig an någon av övningarna i detta avsnitt.

Upplevelsebaserat lärande

Syftet med övningarna är dels att stärka elevernas självkänsla, dels att de ska bli medvetna om sina egna och andras gränser. Samtidigt ska de få möjlighet att reflektera över sig själva och sina relationer till andra och samhället. Övningarna bygger på principen om upplevelsebaserat lärande.⁵⁵ Grundidén är att lärande förutsätter en kombination av upplevelser och reflektioner.

Upplevelsen gör det möjligt för eleven att ta sin utgångspunkt i egna erfarenheter (istället för lärarens), något som ofta medverkar till att lärandet uppfattas som intressant och betydelsefullt. Men upplevelsen kan också skapa helt nya erfarenheter som sätter igång ett lärande. Ibland kan det till exempel vara svårt för en elev att förstå kränkningar om eleven inte har utsatts för några eller aldrig har passerat gränsen för normen. I en övning kan elever däremot få erfarenheten av att göra detta – utan att det är ”på riktigt”. Denna upplevelse kan sedan fungera som startpunkt för ett intresse och därmed ett lärande kring den gjorda erfarenheten.

Upplevelsen skapar också gemensamma referensramar för lärandet, vilket underlättar diskussionerna i klassen. Samtidigt skapas möjligheter för nya perspektiv eftersom ingen upplever händelser på samma sätt. Att reflektera och fundera över en upplevelse med hjälp av ord och begrepp på ett abstrakt plan, tillsammans med klasskamrater och lärare, gör att den kan förstås och sättas in i ett större sammanhang. Reflektionen leder till att upplevelsen kan generaliseras och därmed tillämpas i nya situationer i verkligheten. På detta sätt uppstår kunskap som är förankrad både i elevens kroppsliga och mentala minne.

Gruppklimat och pedagogiskt förhållningssätt

När man arbetar med upplevelsebaserade övningar är det viktigt att eleverna känner sig trygga i gruppen och med pedagogen. Utan denna trygga bas finns risken att upplevelsen

blir negativ och att reflektionen bara blir ytlig. För att skapa goda förutsättningar finns två viktiga ”spår” att jobba med: gruppklimatet och det pedagogiska förhållningssättet.

För att få till ett bra gruppklimat behöver man tidigt etablera en positiv inställning till upplevelsebaserade övningar. Att arbeta praktiskt på golvet, snarare än teoretiskt bakom bänken, kan för en del elever kännas ovant. Låt därför eleverna prova på olika praktiska förövningar för att vänja sig vid detta sätt att arbeta. Det kan handla om enkla kullekar eller samarbetsövningar.⁵⁶ Efter dessa känner sig eleverna vanligtvis mer trygga med arbetssättet, vilket gör det lättare att gå över till de övningar som presenteras nedan.

Om du lyckas skapa ett gruppklimat som präglas av trygghet och respekt skapar du bättre förutsättningar för att eleverna ska kunna säga vad de tycker och tänker, eftersom det då finns ett intresse för andras tankar och funderingar. Givetvis handlar det inte om att alla ska få säga precis vad som helst – kränkningar är förstås inte tillåtna. Det handlar snarare om vikten av att kunna se varandras olika perspektiv och skapa ett klimat där verkliga diskussioner är möjliga – inte bara sådana där eleverna säger det de tror att läraren förväntar sig eller för att ”sätta dit” sina klasskamrater. Grundläggande är att bygga upp ett respektfullt, ömsesidigt och intresserat samtalsklimat.⁵⁷

För att nå ett sådant samtalsklimat är det pedagogiska förhållningssättet en avgörande faktor. Du behöver visa att du är uppriktigt intresserad av elevernas tankar och funderingar kring det som diskuteras. Ställ öppna (istället för slutna) frågor och fundera tillsammans med dem, även om du som lärare självklart har mer abstrakt kunskap än eleverna och därför har ett viktigt ansvar för att utveckla elevernas kunskap.

ATT ÖPPNA ÖGONEN

Övningarna i denna del handlar om att se och upptäcka normer och (o)rättvisor – för att kunna förändra måste vi först synliggöra maktstrukturer.

LESAKSANALYS

Den här övningen syftar till att prata om hur leksaker är uppdelade efter kön och att flickor och pojkar förväntas vilja leka med olika saker. Detta är ett sätt att prata om normer på ett konkret och väldigt enkelt sätt och kan mycket väl användas som en startövning i en klass som aldrig har pratat om normer tidigare.

Det spelar ingen roll hur gamla eleverna är, eftersom vitsen med att titta på leksaker är att det är något som de flesta unga kan relatera till och komma ihåg från sin egen barndom och som därför kan kännas relevant, även om de kan vara negativt inställda till övningens ansats.

Du behöver:

Välj något av följande: leksakskataloger, leksaksreklam i bildformat eller leksaksreklamfilmer. Inför Halloween och jul finns det kataloger att hämta gratis i de större leksaksaffärerna. Övrig tid på året är det enklast att gå till hemsidor eller spela in reklamfilmer från tv.

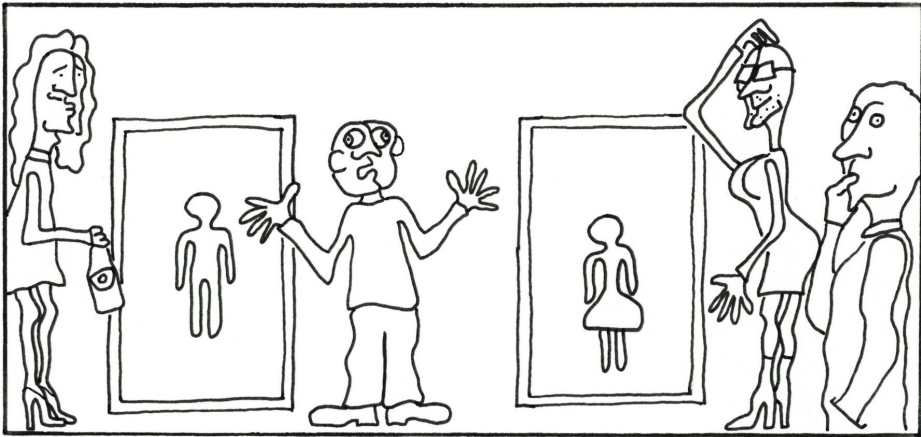
Gör så här:

1. Dela in klassen i grupper om ca fyra.
2. Låt eleverna titta igenom filmerna/bilderna/katalogerna.
3. Be hälften av grupperna att titta på vilka leksaker som riktar sig till pojkar och andra hälften tittar på leksaker riktade till flickor. De ska anteckna sina fynd.
4. Ställ sedan följande frågor: Finns det leksaker som är speciellt riktade till pojkar respektive flickor? Vilka är dessa leksaker? Vilka färger har leksakerna? Vad tror ni man övar/blir bra på om man leker med dessa leksaker?

Fördjupa gärna diskussionen med följande frågor:

- Varför tror ni att leksaksföretagen försöker styra vilka leksaker man ska leka med och tycka om?
- Vad tror ni skulle hända om man slutade med sådan reklam?
- Hur skulle en leksaksaffär se ut om den inte var uppdelad mellan flick- och pojkleksaker? Fantisera!

- Har ni sett den här uppdelningen mellan flickor och pojkar någon annanstans (till exempel klädaffärer, tidningar och böcker)?
- Hur tror ni att små barn påverkas av leksakerna och reklam för dessa?
- Vad lekte ni själva med när ni var små? Fanns det leksaker som ni ville leka med men som var "förbjudna"?
- Hur kan man göra om reklamen så att det inte är genusnormerna som bestämmer vilka leksaker man förväntas leka med?
- Om ni tänker er en fantasivärld där ingen har något kön utan alla bara är människor, hur skulle leksakskatalogerna kunna se ut?

TOALEKEN

Syftet med övningen **Toaleken**⁵⁸ är att synliggöra hur vi konstant delar upp oss själva och andra i kategorier som egentligen inte är relevanta i sammanhanget – och inspirera till att ifrågasätta dessa kategorier. Övningen vill även belysa att det är svårt att dela upp människor i två tydliga könsgrupper, eftersom det finns en gråskala även när det gäller kön.

Gör så här:

1. Inled med att prata om hur vi grupperar människor vi möter på olika sätt och hur vi bedömer dem utifrån vissa kategorier. Vi använder kategorier för att skapa trygghet och ordning. Men de är också problematiska eftersom de skapar hierarkier och gränser mellan människor. Vi kan göra andra tolkningar av en kvinna med slöja än en som är uttalad ateist. Våra föreställningar kan ändras om det visar sig att

ateisten är blind eller har en CP-skada. Kategorierna är dessutom trånga och en del människor upplever sig vara utanför eller mellan dem. Om man inte uppfattar sig som varken kille eller tjej är det också svårt att få sin omgivning att acceptera detta. Man måste med andra ord pressas in i kategorier för att vara begriplig i samhället. Symboliskt kan vi koppla detta resonemang till något konkret – toaletter.

2. Väck elevernas tankar genom att ställa frågor om genus och toaletter: Offentliga toaletter är ofta uppdelade utifrån kön och det kan väcka en mängd frågor. Varför görs denna uppdelning? Vad har det för betydelse att en person förväntas gå på en viss toalett, men inte en annan, och ofta går på denna om och om igen? Vad händer med personen, toaletten och samhället? Vad betyder egentligen symbolen på dörren – är det byx- och kjoltoaletter eller hänvisar bilden till biologiska kategorier? Hur är det med den så kallade handikapptoaletten? Har personer med rullstol inget kön?
3. Skriv sedan upp ett antal relativt neutrala kategorier i motsatspar, till exempel lång/kort, stora/små fötter, långt/kort hår, långsynt/närsynt, ung/gammal, utomhus-/inomhusintressen m.fl. OBS! Var uppmärksam på din grupp – om det exempelvis finns en enda lång person är det möjligt att han/hon känner sig utsatt om ni diskuterar lång/kort-kategorin. Välj en annan kategori i så fall. Förklara för eleverna att dessa är andra kategorier som vi skulle kunna indela offentliga toaletter efter, i stället för kön.
4. Dela in eleverna i par eller små grupper. Låt varje grupp välja ett av de motsatspar som ni har skrivit upp på tavlan. Grupperna får nu i uppgift att tillsammans tänka igenom vad det skulle innebära om man delade in alla toaletter (och därmed hela befolkningen) efter just denna kategori istället för utifrån kön. Grupperna ska dessutom försöka komma på rimliga och sakliga argument för varför just denna kategorisering vore praktisk och vilka skillnader mellan de olika kategorierna som gör att de absolut inte kan gå på samma toalett. Till hjälp kan grupperna få följande frågor:
 - Hur skulle toaletterna och symbolen på dörren se ut?
 - Skulle det vara nog med två olika toaletter eller skulle det behövas flera olika nivåer?
 - Var skulle gränsen gå och vem skulle avgöra vilka som hörde till vilken grupp? Om ljus/mörk hårfärg är den viktigaste kategorin, hur skulle definitionen av en ljus- respektive mörkhårig då se ut? Var skulle alla mellanblonda hamna? Är det okej att växla mellan toaletterna om man färgar håret? Och vad gör alla som inte har något hår?

Avsluta med att låta grupperna redovisa sina resultat och diskutera i helgrupp:

- Var det svårt att föreställa sig en annan indelning än kön? Varför?
- Hur tänkte ni kring dem som inte passade in i "er" kategori? Som pedagog kan du uppmärksamma att det finns människor som inte känner att de passar in i några av de biologiska könen.
- Vad är meningen med uppdelningar som dam- och herrtoalett?
- Vem har hittat på denna och liknande uppdelningar?
- Vad finns det för- och nackdelar med att dela upp människor?
- Behövs kategorier eller skulle det vara bättre utan?

HELA HAVET STORMAR MED NORMTWIST

De flesta känner till leken **Hela havet stormar** och detta är i princip samma lek, men med en normkritisk twist.⁵⁹ Syftet med denna övning är att få eleverna att börja tänka till om människors olika villkor och synliggöra hur privilegier gör livet lättare än dem som tillhör normgruppen. Genom att medvetet skapa orättvisa regler för deltagarna väcker övningen en diskussion kring hur olika grupper i samhället har olika livsvillkor.

Du behöver:

Du behöver en musikspelare med upptempo-låtar, stolar, tavla och kriter eller whiteboardpenna.

Gör så här:

1. Ställ stolar på rad i mitten av ett rum, rygg mot rygg, och med en stol mindre än antalet deltagare (om det är en stor grupp kan du ta bort tre-fyra stolar i taget).
2. Sätt på musik och låt deltagarna gå/springa runt stolarna.
3. Stoppa musiken efter 20-30 sekunder. När du stoppar musiken ska deltagarna skynda sig att ta en plats, och den/de som inte hinner ta någon åker ut.
4. Ta sedan bort en (eller flera) stol/ar och fortsätt på samma sätt. Detta är en lek många har lekt förut, men gör först en provomgång så att alla utgår från samma regler.
5. Förklara sedan att leken nu används som övning och att de som åker ut får en ny roll: de ska observera deltagarna som fortfarande går runt stolarna.
6. Efter provomgången lägger du till en ny regel: Ställ en annan stol två-tre meter från stolarna i mitten. Dela upp gruppen i tre delar genom att räkna 1, 2, 3 och säg att grupp 1 både ska gå runt platserna i mitten och runt stolen längre bort. Fortsätt

sedan leken. Ganska snabbt kommer den utvalda tredjedelen att känna sig orättvist behandlad och många av dem kommer att åka ut. Varje gång detta händer pekar du ut nya personer som ska gå runt hindret, så att det hela tiden är ungefär en tredjedel som har andra förutsättningar än övriga gruppen. Också i slutet, när det bara finns två kvar, ska den ena gå runt hindret, medan den andre bara går runt stolen i mitten.

När övningen är färdig och någon har vunnit, låter du deltagarna sätta sig ned. Ställ sedan dessa frågor:

- Vad såg de som observerade?
- Hur kändes det att behöva gå runt stolen längre bort?
- Hur kändes det att åka ut när man hade olika förutsättningar?
- Hur kändes det att vara i den grupp som inte behövde gå runt den extra stolen?
- Om vi skulle översätta leken till verkligheten – vilka får då gå runt den yttre stolen och vilka slipper?

Gör en lista på tavlan över de kategorier som slipper gå runt stolen (ge exempel om det är svårt att få igång diskussionen, exempelvis män, vita, heterosexuella etcetera). Försök hålla fast vid utgångspunkten att ni pratar om dem som befinner sig inom normen och inte om dem som inte gör det. Ni kan välja att prata om klassen, skolan eller samhället i stort. När ni har en lista på tavlan, fortsätter ni med:

- Varför säger man inte ifrån när man får "bra" förutsättningar? Koppla gärna vidare till samhället och privilegier: Tror ni att män säger ifrån när de får högre lön bara för att de är män?
- Hur reagerar man om man är den med de sämre förutsättningarna? Blir man arg, kämpar man på eller ger man bara upp? Säker man ifrån mot diskriminerande strukturer? Vems ansvar är det egentligen att säga ifrån?

INTERVJUN

Syftet med övningen⁶⁰ är att synliggöra några av de normer som präglar det svenska samhället. En av dessa är heteronormen som innebär att alla uppfattas som heterosexuella till motsatsen är bevisad. Konsekvensen av detta blir att heterosexualiteten framställs som det självklara och naturliga, medan alla andra sexualiteter skildras som avvikande och problematiska. Ett sätt att synliggöra denna mekanism är att prata om heterosexualitet på samma sätt som det ofta pratas om homosexualitet. Intervjun kan på ett humoristiskt sätt synliggöra normer för heterosexualitet, etnicitet och funktionsförmåga.

► TIPS...

Övningen **Intervjun** finns med i vår dvd-film I normens öga som ingår i metodmaterialet. Titta gärna för att få inspiration!

Du behöver:

Ett utdrag ur en kärleksroman som beskriver ett heterosexuellt kärleksförhållande, en kollega och en soffa. Välj gärna en text som handlar om svulstig heterosexuell romantik, kvinnliga kvinnor, manliga män och västerländska miljöer.

Placera ut en soffa på en scen, så att det liknar en tv-soffa i ett morgonprogram på tv. Förbered tillsammans med din kollega intervjun och de svar den som spelar författare ska framföra. Författaren ska vara tillmötesgående och gärna övertydlig i sina svar.

Gör så här:

1. Låt eleverna läsa den romantiska texten.
2. Presentera dig själv som studievärd för programmet "Mitt i litteraturen" och förklara att din kollega är dagens gäst, alltså författaren till den text som eleverna har läst.
3. Inled programmet med att intervjua din kollega om textens budskap, varifrån inspirationen kom och vilka känslor han vill förmedla till dagens unga – ungefär som i en vanlig författarintervju.
4. Gå sedan in på nedanstående frågor.
5. Avsluta intervjun med att fråga om publiken har några frågor.

Frågor till författaren om heterosexualitet:

- Vad har din heterosexualitet haft för betydelse när du skrev texten?
- Hur kommer det sig att du valde att skildra just heterosexuell kärlek?
- Hur länge har du vetat om att du är heterosexuell?
- Hur var det att växa upp som heterosexuell?
- I texten framställs heterosexuella män och kvinnor på ett väldigt stereotypt sätt. Är alla heterosexuella så i verkligheten också?
- Riktat texten sig specifikt till heterosexuella läsare eller tror du att det finns något allmängiltigt i kärleksbeskrivningen?

När intervjun är genomförd, samtala i klassen om vad det var som hände. Blev det konstigt? Varför? Känner ni igen situationen? Vilka är det som brukar få frågor om sin sexualitet? Vad tar vi för givet?

Om du vill kan du göra om övningen så att normer för svenskhet eller funktionsförmåga kommer i centrum. Tänk dock på att inte ha alla intervjuer på en gång. Sprid ut dem över tid, så att budskapet blir tydligt. Hitta lämpliga texter som exempelvis utspelar sig i en svensk lantlig idyll eller filmer som skildrar funktionsdugliga människor som går, hoppar och springer – och ställ följande frågor:

Frågor om svenskhet:

- Vad har det haft för betydelse för dig att ha växt upp som vit svensk i ett helsvenskt samhälle – och hur speglas det i texten?
- Var det någon speciell baktanke med att alla personer i texten är vita svenskar?
- Tror du att din text i första hand är relevant för svenskar eller kan den ha något allmänt budskap för hela världens befolkning?

Frågor om funktionsförmåga:

- Alla roller i den film du regisserat är gående, hörande och seende. Har beskrivningarna av aktiviteter och kroppar i filmen präglats av att du som regissör inte själv har några funktionsnedsättningar?
- Hur har frånvaron av funktionsnedsättningar präglat ditt liv och de filmer du har valt att göra?
- Tror du att det finns människor utanför gruppen gående som skulle kunna tycka att filmen är intressant eller är den ett inlägg i en specifik "gående"-debatt?

Som en utveckling eller avslutning på övningen kan du uppmana dina elever att var för sig reflektera över när de senast tänkte på sitt kön, sin hudfärg, hur bra de är på att gå/se/höra och sin sexualitet. Du kan också lägga till ytterligare frågor:

- Vilka tror de tänker mest på sitt kön, sin hudfärg, funktionsförmåga eller sexualitet?
- Tror de att de skulle ha svarat annorlunda om de hade haft ett annat kön, en annan hudfärg, funktionsförmåga och sexualitet?

Vanligtvis är det endast ett fåtal, eller ingen, av killarna som har tänkt på att de är killar medan tjejerna oftare har tänkt på att de är tjejer. Om man betraktas som svensk och har vit hudfärg har man kanske inte tänkt lika ofta på att man har en hudfärg och etnicitet som om man har ett "osvenskt" utseende eller icke-svenskt ursprung. Samma sak gäller frågor som rör funktionsförmåga och sexualitet. Prata eventuellt om vilka andra normer som finns, men som sällan diskuteras.

ATT PROVA PÅ OCH UPPLEVA

De föregående övningarna har handlat om att upptäcka maktordningar. Övningarna i denna del är upplevelsebaserade. De bygger på att deltagarna går in i roller och provar på olika maktpositioner, för att hitta sätt att förändra maktrelationer.

MINGEL

Syftet med övningen⁶¹ är att skapa en medvetenhet om det egna kroppsspråket genom att prova olika fysiska kostymer. Genom att använda begreppen "ta mycket" och "ta lite" plats ser man normernas betydelse för kroppens uttryck. Övningarna undersöker det som kan kallas för fysisk status eller kroppsspråk, vilket är något vi lär in beroende på genus, etnicitet, klass och så vidare.

Övningen kan sätta igång tankar och diskussioner kring hur man kommunicerar med sin kropp och hur man medvetet kan använda sitt kroppsspråk i olika situationer. Den kan hjälpa eleverna att reflektera över uttalade normer och strukturer i samhället.⁶² Vilka fysiska uttryck är tillgängliga och "tillåtna" för olika personer och varför? Vilka reaktioner skapar kroppsspråket om man bryter mot normerna? Varför uppstår denna reaktion?

Det är viktigt att deltagarna inte från början vet vad övningen går ut på utan får uppleva den steg för steg.

Du behöver:

Ett rum med ett tomt golv, en tavla/blädderblock och pennor.

Gör så här:

1. Låt inledningsvis gruppen "mingla" i rummet och bara säga hej till varandra, precis som de är. För att göra det lättare att gå in i en roll kan man ge dem en situation att agera utifrån, exempelvis: Det är fest på skolan eller det är öppet hus på ridskolan.
2. Bryt minglet och dela slumpvis in gruppen i två lika stora delar: A och B.
3. De två olika grupperna kommer att steg för steg få olika fysiska instruktioner som de ska använda sig av i minglandet (alla minglar med alla). Instruktionerna handlar om att ta mycket (grupp A) eller lite (grupp B) plats med sin kropp och röst. Påminn eleverna om att det är en övning och att de ska gå in i en roll. De instruktioner de får är fysiska, alltså inte personlighetsdrag.
4. Instruktionerna ges separat till de olika grupperna och de är under övningen hemliga för den andra gruppen. Illustrera gärna själv om gruppen har svårt att förstå vad du menar. Växla mellan att eleverna i sina hörn får nya instruktioner för att sedan mingla med varandra och hälsa iklädda dessa kostymer. Den nya instruktionen läggs

till den föregående. Fortsätt på detta sätt att gradvis låta eleverna bygga på de olika fysiska kostymerna. Poängtera att eleverna ska försöka vara så vanliga som möjligt och bara lägga till instruktionen.

Första instruktionen: Blicken

Grupp A: Möt blicken på den du hälsar på, behåll ögonkontakten ett litet tag.

Grupp B: Se den du hälsar på i ögonen en kort stund, titta sedan bort och titta tillbaka snabbt.

Andra instruktionen: Andningen och rösten

Grupp A: Andas djupt och långsamt. När du säger hej gör du det utdraget och artikulerat. Dock är det viktigt att det inte blir för långt och utdraget.

Grupp B: Andas kort och ytligt. När du säger hej gör du det kort och snabbt.

Tredje instruktionen: Fysisk kontakt/utrymme

Grupp A: Skaka hand med den du hälsar på, med ett fast men inte för hårt handslag. Om ni stannar till och pratar, ställ dig nära den du pratar med.

Grupp B: Skaka hand med den du hälsar på, med ett svagt och kort handslag. Om ni stannar till och pratar, försök att hålla en distans till den du pratar med.

Fjärde instruktionen: Rörelsen i rummet

Grupp A: Ta långa lugna steg när du går runt i rummet. Utnyttja hela golvytan när du rör dig i rummet och rör dig gärna i centrum av rummet. När du stannar och säger hej till någon står du med vikten på båda fötterna.

Grupp B: Ta korta snabba steg när du går runt i rummet. Utnyttja bara små utrymmen av golvytan i taget, när du förflyttar dig i rummet så gör det helst nära väg-garna eller snabbt om du rör dig över mitten på rummet. När du stannar för att säga hej till någon fortsätter du hela tiden att röra på fötterna och förflytta vikten mellan dem.

Femte instruktionen: Överkroppen och händerna

Grupp A: När du går i rummet ska du skjuta fram bröstet och "öppna upp" det. Dessutom ska du ha händerna i endast tre lägen: fästa i sidorna, på ryggen eller hängande längs sidorna.

Grupp B: När du går i rummet ska du kuta ryggen och därmed dra bröstet inåt/bakåt. Händerna ska hela tiden vara i rörelse över kroppen, plocka med och rätta till kläderna. Minst en hand ska alltid röra sig över eller i ansiktet.

Avsluta därefter den här delen av övningen. De fysiska instruktionerna har en tendens att "sätta sig" i kroppen. Uppmana därför alla att "skaka av sig" de kostymer och de roller de har fått pröva, de är sig själva igen.

Diskussion och reflektion:

Låt deltagarna tala fyra och fyra (två A och två B), och reflektera över sina upplevelser. De ska bara tala utifrån sina egna upplevelser.

- Hur kändes det att göra din roll?
- Vad hände i mötet med de andra? Hur kände du dig då?
- Hur hänger de fysiska instruktionerna och den inre upplevelsen ihop?
- Känner du igen situationerna, kan de hända i samhället/i skolan?
- Reflektera för dig själv: Hur gör jag själv till vardags? Vilka konsekvenser får min fysiska kostym för hur jag blir bemött eller bemöter andra?

Efter en stunds diskuterande kan du lämna ordet fritt till gruppen och låta alla berätta om vad de har diskuterat. Om det finns tid kan ni genomföra ett till mingel där A- och B-grupperna byter kostymer, så att alla får prova på hur det känns att "ta lite" respektive "ta mycket" plats.

MORGONSAMTALET

Att ta mycket och lite plats handlar inte bara om fysik, det handlar även om relationer.⁶³ Om en person tar på sig en A-kostym (se föregående övning, **Mingel**) och börjar prata med en annan person som är helt ointresserad av vad personen i A-kostymen säger, vad händer då med A:s kostym? Går den att behålla? När personen som lyssnar inte tillåter A-personen att ta plats tar A ingen plats – och förändras då ofta till en B-kostym. Omvänt gäller också, om en person i B-kostym inte vill ta plats men en annan person ger plats skapas utrymme. Detta kanske gör att B till slut kliver fram och tar på sig en A-kostym.

Låt eleverna uppleva och pröva dessa olika sätt att förhindra eller möjliggöra ett platstagande genom en övning som handlar om att berätta om sin morgon.

Du behöver:

Ett rum med ett tomt golv alternativt sitter eleverna kvar på sina platser.

Gör så här:

1. Be eleverna para ihop sig två och två, kalla en för A och den andra för B. De kommer även denna gång att få olika instruktioner som kan vara antingen dolda eller öppna för den andra.
2. Be person A att ta på sig en A-kostym och berätta om sin morgon för B. A ska berätta som om morgonens bestyr är det absolut mest intressanta man kan tänka sig och får gärna uppehålla sig vid detaljer.
3. Person B får instruktionen att A:s historia är det absolut mest ointressanta B någonsin hört, vilket ska uttryckas på olika fysiska sätt som tar plats från A – till exempel titta bort, sucka, himla med ögonen, kolla på klockan, "fippla" med mobilen. A måste dock hela tiden försöka berätta för B, oavsett vad som händer, oavsett hur mycket plats hon/han berövas.
4. Låt övningen pågå så länge att det blir lite jobbigt för A och bryt sedan.
5. Be person A att återigen berätta om sin morgon men denna gång i en B-kostym och med känslan att det är ganska pinsamt att någon överhuvudtaget är intresserad av detta.
6. Person B får veta att det hon/han nu kommer att få höra är något av de mest intressanta och spännande hon/han någonsin kommer få höra. B får på olika sätt visa sitt intresse och ställa följdfrågor till A men inte ta för mycket tid och plats i anspråk, utan hela tiden ge A mycket plats.
7. När den andra delen av övningen är över låter du A bli B och tar om steg 1 och 2 en gång till, så att båda får del av samma upplevelse.

Ett sätt att utveckla övningen är att testa de olika härskarteknikerna i övningen, alltså att B prövar olika härskartekniker i steg 1 och olika bekräftartekniker i steg 2. Läs mer om härskartekniker i kapitel 8 **Att motverka härskartekniker**.

Diskussion och reflektion:

Låt nu eleverna reflektera över hur det kändes att vara A och B i de olika stegen. Vad hände med A när B var ointresserad respektive intresserad? Gick det att behålla kostymen? Vad kan man lära sig av detta och hur kan det tillämpas i elevernas egen vardag?

Lärdomen är helt enkelt att plats är något man inte bara kan ta rent fysiskt genom en kostym. Det kräver att denna kostym backas upp av en relation som bekräftar kostymen. Plats är också något som man ger till andra människor. Om man inte får plats av andra är det svårt att behålla sin A-kostym och tvärtom. Vi har helt enkelt väldigt mycket makt när det gäller att höja och sänka våra medmänniskor beroende på hur mycket plats vi ger eller tar från dem, både fysiskt och verbalt.

ISCENSATTA HÄRSKARTEKNIKER

Syftet är att på ett lekfullt sätt lära sig om härskartekniker och hur man kan bemöta dem.⁶⁴ Den upplevelse som övningen ger kan få eleverna att känna igen och förstå när de själva eller andra utsätts för dessa tekniker. Övningen ger dig möjlighet att lyfta härskartekniker till diskussion. Du och dina elever kan också lära er mer genom varandras erfarenheter. Har du inte tid att göra alla steg i övningen vid samma tillfälle, kan du göra dem vid olika tillfällen – men det är viktigt att du gör alla steg om du vill ge eleverna redskap för att kunna bemöta härskartekniker.

Du behöver:

Lappar med olika härskartekniker på, en teknik per lapp, med en kort förklarande text om vad just den härskartekniken handlar om. Ett rum med stor tom yta.

Gör så här:

Dela in klassen i grupper på tre-fyra personer. Varje grupp får en lapp med en av härskarteknikerna beskriven och exemplifierad. Du kan göra lapparna med hjälp av kapitel 8 **Att motverka härskartekniker**. Utifrån sin lapp får gruppen sedan arbeta med tekniken i tre steg – fotografi, scen och forumspel.

Fotografi

1. Gruppen får i uppgift att skapa en staty som kan ses som ett "foto" på en situation där "deras" härskarteknik används. Det är viktigt att situationerna är sådana som kan hända dem här och nu och att det är ett problem som engagerar dem, det vill säga känns verkligt och angeläget.
2. När alla grupper har skapat sina foton tittar man på dem en i taget. Vid varje foto får publiken börja med att säga vad de ser, sätta ord på situationen och ge förslag på repliker till dem som står i bilden.
3. Gruppen som har gjort bilden får sedan själva presentera vad de har tänkt och vilken härskarteknik de presenterar med fotografiet.

Scen

1. Gruppen ska nu visa upp en kort scen som visar vad som händer kring detta foto. Fotografiet börjar helt enkelt "leva" och man får se vad som händer före och efter.
2. Gruppen bestämmer vem som spelar vilken roll och får kort öva på sin scen. Ge inte för mycket tid för att inte riskera att prestationsångesten slår till. Det är bra om spelet inte slutar "lyckligt" utan har ett svårt slut för den som är utsatt för härskartekniken. Det sätter igång diskussionerna.
3. Låt sedan eleverna visa upp scenerna och publiken får därefter diskutera vad de sett.

Forumspel

1. Publiken kan nu få möjlighet att byta ut personer i scenen och prova olika sätt som den kan förändras på. Med hjälp av spelledaren (oftast läraren) identifierar de den/de som utsätts och utsättare. Det är i första hand den/de som utsätts eller de som inte (re)agerar som ska bytas ut i spelet.
2. Gruppen spelar spelet en gång till och publiken får när de vill stoppa spelet och byta ut någon. Att "byta ut" innebär att man ersätter den ursprungliga skådespelaren och spelar rollen på ett annat sätt. Den som byter ut får själv bestämma var hon/han vill börja och hur länge bytet ska pågå. Spelledaren hjälper till att skapa trygghet kring bytena. De andra rollerna får improvisera och reagera på det som sker.
3. När utbytaren har gjort det hon/han vill hjälper spelledaren till att bryta och utbytaren får en applåd. Spelledaren frågar utbytaren om hon/han fick möjlighet att pröva sitt förslag.

Diskutera sedan med eleverna på följande sätt:

- Spelledaren frågar den som bytte ut, vad hon/han upplevde i sitt utbyte.
- Spelledaren frågar de övriga på scenen hur de reagerade på utbytet.
- Spelledaren frågar publiken vad de såg och vad som hände.

Sätt igång spelet igen. Publiken får återigen stoppa när de vill. Ett forumspel fungerar som en dvd-film, det kan spelas fram och tillbaka. Får någon i publiken en idé som den vill testa i spelet så går det alltid bra.

► KOM IHÅG!

Man blir trött av att göra den här övningen. Vänta därför till ett senare tillfälle med att sammanfatta och repetera vilka härskartekniker som finns och hur man kan bemöta dem. Ta dig tid att förklara dem och koppla till de upplevelser som eleverna haft i övningarna. Sammanfatta på tavlan – vad kategoriserar de olika teknikerna?

Diskutera vidare hur man kan agera för att förhindra och synliggöra dessa härskartekniker. Utgå från de olika förslag som kom upp i forumspelet och koppla samman dem med olika främjartekniker och motstrategier. Diskussionen kan sedan vidgas till samhällets strukturer och normer. I vilka sammanhang har eleverna mött dessa tekniker, vilka använder dem och hur? Hur kan eleverna använda sig av kunskapen om dessa härskartekniker i sina egna liv och för att se dem i samhället? Se kapitel 8 **Att motverka härskartekniker** för mer information om härskartekniker och hur de kan förebyggas och bemötas.

VERKLIGHETSSTUDIE

Vad händer om en manlig lärare genomför en vanlig mattelektion med läppstift på? Och vad händer om en kvinnlig lärare målar skägg på sin överläpp innan lektionen? Försök (om du vågar) att genomföra en vanlig lektion på det sättet, men avsätt tio minuter på slutet till att diskutera vad som händer och om det var svårt att ta din undervisning på allvar?

Hur kommer det sig att det är så snäva ramar för hur vi ska se ut och bete oss om vi vill bli lyssnade på och respekterade?

Ge eleverna möjlighet att tillämpa och testa sina kunskaper om normer och platstagande respektive platsgivande genom att ge dem i läxa att gå ut i verkligheten och studera vad som händer när människor möts. Detta kan göras på många olika sätt. Här är två förslag.⁶⁵

Kolla verkligheten

Be eleverna observera andra människors fysiska uttryck. Be dem studera människor

i affärer, på stan, i kollektivtrafiken eller liknande (offentliga) platser. Hur ger och tar människor plats? Vilka tar mycket plats? Vilka tar lite plats? Hur syns det på kroppsspråk, utseende, uttryck, rörelsemönster eller sätt att tala? Har den som tar mycket respektive lite plats något gemensamt, som kön, hudfärg, klädstil eller ålder? Om situationen verkar förändras; beror det på att någon annan kommer in eller förändras situationen i sig på något sätt?

När eleverna kommer tillbaka kan man låta dem testa de olika positioner de har observerat i en mingelövning placerad i någon slags miljö, exempelvis en busstation eller en fest. Låt gärna eleverna föreslå miljöer. Det viktiga är att det är miljöer där många människor kan mötas. Låt dem också visa hur plats har getts och tagits i de situationer de har observerat. Be dem berätta om sina reflektioner över vad det är som sammantaget ger vissa mer plats än andra.

Testa verkligheten

En annan version av uppgiften ovan är att eleverna får i läxa att själva testa olika positioner och platstagande respektive platsgivande i verkligheten. Vad händer om de försöker ta lite plats när de köper en bussbiljett eller om de tar mycket plats när de går hem från bion en kväll? Vad händer om de medvetet bryter normer för hur man förväntas vara när man går på stan? Vad händer om de testat att ge eller ta plats till eller från andra genom sitt bemötande? Vilket bemötande får de tillbaka och hur känner de sig själva? Här är det förstås viktigt att de inte utsätter sig själv – eller andra – för svåra eller besvärliga situationer.

När eleverna kommer tillbaka, låt dem diskutera och jämföra sina upplevelser med varandra. Hur kände de sig och vad hände i mötet med andra människor? Hur kan kunskapen om dessa olika kostymer vara ett verktyg i deras verkliga liv? Kan de skapa förändring genom hur de själva rör sig, talar, står eller kommunicerar?

ATT TYCKA TILL

I de föregående övningarna har lärdomen handlat om att se och sedan prova på, nu är det dags att tycka till eller snarare ta ställning. Vi lyfter fram hur du kan arbeta med värderingsövningar på ett främjande sätt, för att undvika att värderingsövningen i sig blir kränkande.

Att skapa värderingsövningar

Skolan har ett stort ansvar för att utveckla elevernas förmåga att diskutera, ta ställning, motivera och argumentera. Värderingsövningar är vanliga i det pedagogiska arbetet – du har säkert använt eller stött på övningar som **Heta stolen**, **Fyra hörn** eller **Heta linjen**. Övningarna syftar till att stärka eleverna i att uttrycka åsikter och värderingar på ett demokratiskt sätt, liksom om att bli medveten om vad man tycker och varför man gör det. Bygger elevernas åsikter på kunskap och underbyggda resonemang eller på fördomar och vad någon annan säger är bra, som exempelvis kompisar eller föräldrar?

När du använder värderingsövningar finns några saker att tänka på: Först och främst måste frågorna vara noggrant utvalda och formulerade. De bör inte öppna för att direkt eller indirekt tycka till om andra människors identiteter eller sätt att leva. Exempelvis bör man undvika frågor som: "Anser du att homosexuella ska få adoptera?", "Anser du att invandrare ska ha rätt till familjeåterförening?" Problemet är dels att den som uttalar frågorna förutsätter att det inte finns några homosexuella eller invandrare i rummet, dels att frågorna i sig signalerar att deltagarna har rätt att ha åsikter om andra människors liv. Oavsett hur frågorna besvaras har det faktum att de ställdes legitimerat att det är frågor som kan diskuteras, medan heterosexuell rätt till adoption och svenskars rätt att leva tillsammans med sina familjer nästan aldrig ifrågasätts. Var därför uppmärksam på vad som tas för givet och vad man kan ha åsikter om när du väljer frågor.

Ett sätt att formulera frågor till värderingsövningarna är att utgå från ett positivt ställningstagande – till exempel bästa strategin för att bemöta en rasistisk kommentar. Ett annat sätt kan vara att utgå från normen och till exempel fråga vilka fördelar många män har i vårt samhälle. Titta gärna på argumentationstipsen som vi tar upp i kapitel 7 **Vända kränkningar**. De kan vara till hjälp om du håller en övning om ett hett ämne. Ytterligare verktyg som kan vara till hjälp i samband med övningarna hittar du i kapitel 8 **Att motverka härskartekniker**.

► LÄSTIPS...

Bra tips på vad som är viktigt att tänka på då man arbetar med värderingsövningar finns i Katrin Byréus bok om forumspel och värderingsövningar, **Du har huvudrollen i ditt liv**.

NORMSTOLEN

Syftet med denna variant av övningen **Heta stolen** är att få igång diskussioner om normer, diskriminering och jämlikhet. Det är en konst att hitta bra frågor. Nedan hittar du några förslag som du kan försöka variera på olika sätt. Du kan använda frågor som både handlar om klimatet på skolan och om undervisningens innehåll. Inför övningen bör du ha tänkt ut ungefär vilken diskussion du vill ha och var den ska landa, samtidigt som du skapar utrymme för deltagarna att föra den på sina villkor.

Du behöver:

Stolar i en ring eller rutor på golvet (en stol eller en ruta mer än antalet deltagare).
Frågor som du har förberett.

Gör så här:

Läs upp frågor och låt deltagarna svara på följande sätt:

- Ja = man byter stol/ruta
- Nej = man stannar kvar
- Kanske = man stannar kvar och lägger armarna i kors

Deltagarna får inte kommentera vad andra gör och det är tillåtet att byta ståndpunkt under övningen. Värm upp med enklare vardagliga frågor som inte behöver ha med normer att göra.

Bjud in till reflektion och diskussion efter varje fråga eller efter att ha ställt några få frågor i samma ämne. Hjälプ deltagarna att lyfta fram viktiga poänger i diskussionen. Tänk på att försöka leda diskussionen så att gruppen inte bara konstaterar att det finns normer, utan även ser att normer går att bryta. I diskussionen kan du använda dig själv som exempel eller ge fakta om normer. Oavsett vad eleverna svarar kan du ta tillfället att presentera generella fakta om frågan/ämnet.

Förslag på frågor:

1. Tycker du att man får vara som man vill på skolan?
2. a Har du märkt att killar blir retade om de gör något som anses vara tjejtigt?
b Har du märkt att tjejer blir retade om de gör något som anses vara killigt?
3. a Tror du att en tjej skulle kunna byta plats med en kille en dag utan att bli retad?
b Tror du att en kille skulle kunna byta plats med en tjej en dag utan att bli retad?
4. a Har du sett familjer med en mamma och en pappa i skolböckerna?
b Har du sett familjer med två mammor eller två pappor i skolböckerna?
5. a Tror du att de flesta killar vågar berätta om tjejer de är kär i?
b Tror du att de flesta killar vågar berätta om killar de är kär i?

6. a Har du hört någon prata om att invandrare är sämre än svenskar?
b Har du hört någon prata om att svenskar är sämre än invandrare?
7. a Har du sett någon bli retad för att hon/han inte kommer från Sverige?
b Har du sett någon bli retad för att hon/han kommer från Sverige?
8. a Har du sett bilder på någon som springer i skolböckerna?
b Har du sett bilder på någon som kör rullstol i skolböckerna?
9. a Har du hört någon få kränkande frågor på grund av sin religion?
b Har du hört någon som inte följer någon religion få kränkande frågor om detta?
- 10 Tror du att de vuxna kan använda samma skällsord till varandra som elever kan?
- 11 Tycker du att en elev ska tåla mer än vad en lärare ska?
- 12 Tycker du att ni kan göra mer på skolan för att alla ska få vara som de vill?

ATT GÅ VIDARE

Efter att ha sett, provat på och tagit ställning är det dags att hitta sätt att agera. Det räcker inte med att stanna vid att se, uppleva och tycka till – när orättvisor blir uppenbara gäller det att inspirera eleverna till att försöka förändra hur det ser ut i skolan, klassen eller i samhället. Övningar är förstås inte hela lösningen på ett ojämlikt samhälle, men kan vara en hjälp på vägen. De kan medverka till att vi ändrar vårt sätt att tänka och agera. Syftet med övningarna, som med allt annat vi tar upp i denna bok, är att utmana människors tankar och handlingar. Vi kan inte alltid välja de situationer vi hamnar i, men vi kan välja hur vi agerar och detta är viktigt att lyfta fram för eleverna. Genom att vidga våra erfarenheter och öka vår kunskap tillägnar vi oss fler möjliga sätt att leva vårt liv.

Normstorma vidare

När du har blåst upp till normstorm har du förmodligen satt igång en rörelse som är svår att förutsäga var den ska sluta. Det är lite av charmen med att utmana normer. Nya frågor väcks, perspektiven vidgas och de inblandade gör nya erfarenheter. Bortom normen finns ny kunskap.

Går det att normstorma färdigt någon gång? Nej, det måste vara en ständigt pågående process. Alla skolor, alla ämnen och alla elever kommer alltid att påverkas av normer. I ett samhälle finns inga normfria zoner. Därför kommer det alltid att finnas nya normer som du kan utmana och därmed vara med och utveckla skolan.

Det kommer att kännas motigt ibland. Det kan till exempel vara svårt att få tiden att räcka till, svårt att se resultat, svårt att hantera motstånd och svårt att känna att man hänger med i alla ”nya” begrepp. Då är det viktigaste att komma ihåg att du kan göra skillnad vad du än gör – bara du gör något. En liten ansträngning är bättre än ingen ansträngning alls. På skolor där ingen arbetar för att utmana normer får normerna arbeta helt ostört och på egen hand forma skolan, dig och eleverna.

Det går trots allt att segla i alla vindar så länge man väljer att ge sig ut i dem. En god seglare lär sig att segla i olika vindar – medvindar, motvindar eller kanske plötsliga kastvindar från sidan. Befinner du dig i motvind, lär du dig så småningom att kryssa fram. Möter du motstånd i förändringsarbetet, kommer du snart att hitta en strategi för att hantera det, bara du inte ger upp.

Se till att hitta kraft tillsammans med andra. Det finns alltid intresserade som lyssnar. Vi på Friends finns. På skolan ska ni också ha en välfungerande organisation för arbetet där du ska kunna hitta stöd. Det är ett krav som du har på dig om du är skolledare och ett krav som du kan ställa på din ledning om du är lärare.

När denna bok inte räcker till kan du utveckla nya övningar och metoder på egen hand. Håll också utkik efter andra framtida metodmaterial om ett ämnesintegrerat och normkritiskt förändringsarbete. Kom ihåg att dokumentera och utvärdera ditt arbete. Se till att andra får del av dina erfarenheter och idéer. Sprid dem till andra skolor och lärare. Och hör av dig till oss på Friends. Kanske är det du som kan inspirera fler att arbeta med ett normkritiskt förändringsarbete.

Checklista

– att tänka på när du undervisar och gör övningar

Att skapa ett inkluderande klimat och motverka att någon hamnar utanför är centralt för arbetet med normer och värderingar. Samtidigt kan det vara svårt att tänka på allt och trots att man har kunskap är det lätt för oss alla att falla in i beteenden som styrs av begränsande samhällsnormer, särskilt när det är ont om tid. För att du som pedagog ska komma ihåg att uppmärksamma de viktigaste sakerna när du har undervisning har vi satt ihop en checklista.

- Ha alltid syfte och mål med varje övning/undervisningstillfälle klart för dig: Varför gör vi detta nu? Vad är budskapet? Kan alla vara med?
- Förutsätt inte att det finns ett enhetligt ”vi” i klassen eller gruppen. Även om du tror dig kunna se vilka ”kategorier” deltagarna tillhör, är det aldrig givet. Dessutom kan deltagarna ha nära vänner eller familj som tillhör de ”kategorier” ni diskuterar. Prata därför aldrig om ”vi” och ”dem” utan om olika individer med olika bakgrunder, funktionsförmågor, religioner, sexualiteter och så vidare.
- Försök att fokusera på och problematisera normen och dess konsekvenser, istället för att fokusera på avvikare.
- Synliggör att det finns makt och privilegier kopplade till att tillhöra normgruppen i olika sammanhang.
- Skapa utrymme för diskussion, men se till att hela tiden inkludera de som osynliggörs eller omtalas som ”de andra”. Synliggör också normen och ifrågasätt varför just normen är norm.
- Tänk på att inte befästa normer och föreställningar. I stället för att tala om hur killar och tjejer ”är” kan du prata om förväntningar på och föreställningar om tjejer

och killar. Eftersom kategorier inte är homogena är det även bra att problematisera generaliserande kommentarer, oavsett om de är negativa eller positiva.

- Förutsätt att den du talar om oftast finns i rummet – oavsett hur din grupp ser ut – så hjälper tanken dig att tala på ett inkluderande sätt. Försöker du till exempel förmedla att homosexuella eller muslimer ska respekteras är det inte säkert att det bara är heterosexuella och kulturkristna du talar till. Undvik att tala i termer av ”vi” och ”dem”, eftersom det markerar ett avståndstagande från ”dem” – till exempel ”muslimerna”, ”de homosexuella”, ”de med annan etnisk bakgrund (än svensk)”, ”de funktionshindrade”.
- Om det framkommer yttranden som kan uppfattas som kränkande eller diskriminerande mot en samhällsgrupp är det viktigt att du som ledare markerar och tar avstånd från detta. Att ha ”högt i tak” är inte detsamma som att acceptera att personer eller grupper kränks i klassrummet (oavsett om dessa personer finns i rummet när kränkningen sker eller inte).
- Tänk på att alla inte alltid känner sig bekväma i sina kroppar. Den som är transperson, har en ”icke-normenlig” kropp (till exempel funktionsnedsättning eller över-/undervikt) eller på grund av sin tro inte vill ta i andra, kan uppleva det som obehagligt att medverka i vissa fysiska övningar.
- Låt alla komma till tals. Försök att dela utrymmet jämnt mellan tjejer och killar (och tänk på att när människor uppfattar att talutrymmet är jämnt har tjejer vanligtvis mindre utrymme än killar). Uppmärksamma speciellt tysta och blyga elever, utan att för den skull ställa krav eller lägga ansvar på dem att ta plats. Detta kan du göra med hjälp av rundor där alla får prata till punkt utan att bli avbruten eller genom att aktivt fördela talutrymmet.
- Fundera igenom hur du hanterar att deltagarna har olika funktionsförmåga så slipper du försätta både dem och dig själv i utsatta situationer. Använd mikrofon om du pratar till en större grupp eller om det är dålig akustik i rummet. Personer med hörselnedsättning ska inte behöva påpeka att de inte hör. Läs upp texten – utgå inte från att alla ser vad du skriver på tavlan eller visar genom projektor/OH. Om stolar används i en övning kan de ofta bytas ut mot tejpade rutor på golvet om någon kör rullstol.
- I de övningar där eleverna själva ska spela upp situationer är det bra om killar får spela tjejroller och tvärtom. Detta kan leda till större genusöverskridande igenkännande och mindre stereotypa skildringar av könen. Men det kan också vara riskabelt och leda till mer stereotypa skildringar om gruppen är splittrad eller osäker. Utgå från den grupp du jobbar med och bryt om det inte fungerar.

Ordlista

Andrafiering

Sker när normer skapar ett ”vi” och ”dem”. Människor som lever upp till normerna omfattas av ett föreställt ”vi” medan människor som inte lever upp till normerna konstrueras som de annorlunda och underlägsna ”andra”.

Asexuell

En person som inte har någon sexlust eller som inte önskar att inkludera andra i sin sexualitet.

BEO

Barn- och elevombudet, vid Skolverket, företräder bland annat barn som fått sina rättigheter kränkta inom skolan.

Bisexuell

En person som blir sexuellt och/eller emotionellt attraherad av kvinnor och män.

Bög

Beteckning för homosexuell man. Kan fungera som ett skällsord och användas för att trycka ned andra, men är också ett positivt ord som har tagits tillbaka av hbt-rörelsen.

Drag

Att uppträda i drag innebär att klä sig i ett annat genusuttryck än det man brukar ha. Oftast handlar det om en man som klär sig och uppträder som en kvinna (dragqueen) eller en kvinna som klär sig och uppträder som en man (dragking). Syftet kan vara att underhålla och tänja på sina egna eller andras gränser och föreställningar om genus och sexualitet.

Diskriminering

Diskriminering är när en person eller en grupp indirekt eller direkt blir orättvist behandlad på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning, funktionshinder, ålder eller könsöverskridande identitet eller uttryck. Diskriminering kan vara individuell, som när en individ behandlas illa i en specifik situation. Den kan också vara strukturell, det vill säga när hela grupper människor särbehandlas negativt genom hur samhället är uppbyggt. Oavsett form av diskriminering hämtar den sin kraft från stereotyper och snäva kategoriseringar.

Diskrimineringsgrunder

Diskrimineringslagstiftningen säger att man kan diskrimineras utifrån sju olika grunder: kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.

Essentialism

En livsåskådning som använder biologin som modell för att förstå människan. Man gör biologiska tolkningar som sträcker sig utöver vad de vetenskapliga rönen egentligen ger utrymme för. Ett essentialistiskt synsätt innebär att anse att det finns vissa egenskaper och beteenden hos kvinnor respektive män som är givna av naturen och biologin.

Etnisk tillhörighet/Etnicitet

I diskrimineringslagstiftningen betyder etnisk tillhörighet att någon tillhör en grupp av personer som har samma nationella eller etniska ursprung, ras eller hudfärg. Med etnicitet menas förenklat hur vi skapar olika grupper där individer förväntas ha liknande egenskaper för att de talar samma språk, kommer från samma plats, ser ut på liknande sätt, firar samma högtider och så vidare.

Etnocentrism

Innebär att man sätter den egna kulturen i centrum och att man förutsätter att de synsätt, den moral samt de värderingar som är giltiga i den egna kulturen är de enda sanna och riktiga som alla borde dela.

Feminism

En politisk analys och rörelse som baseras på en förståelse av samhället som ojämnt, vilket innebär ett antagande om att kvinnor som grupp är underordnade män som grupp och att detta förhållande bör ändras.

Flata

Beteckning för homosexuell kvinna. Kan fungera som ett skällsord och användas för att trycka ned andra, men är också ett positivt ord som har tagits tillbaka av hbt-rörelsen.

Funktionshinder/Funktionsnedsättning/Funktionsförmåga

Med funktionshinder avses i diskrimineringslagstiftningen varaktiga fysiska, psykiska eller begåvningsmässiga begränsningar av en persons funktionsförmåga, som till följd av en skada eller en sjukdom fanns vid födelsen, har uppstått därefter eller kan förväntas uppstå. Enligt Socialstyrelsen kan man tala om en funktionsnedsättning hos en person, medan själva funktionshindret egentligen uppstår när en person möter omgivningen beroende på om omgivningen gör funktionsnedsättningen till något som begränsar personen eller inte. En funktionsförmåga är något som alla har, som varierar över tid och som kan anses vara ”nedsatt” eller inte. Begreppet kan vara ett sätt att benämna både de som möter funktionshinder i samhället och de som inte gör det.

Genus

Begreppet genus kan förstås som det sociala könet, eller sättet som vi gör kön på i samhället. Det handlar om att vi hela tiden skapar normer för manligt och kvinnligt i vår vardag genom kroppspråk, val av kläder och accessoarer, yrken, intressen och så vidare. Genus är beroende av det historiska, sociala och kulturella sammanhanget. Vad som uppfattas som manligt och kvinnligt är därmed föränderligt. Jämför med *Heteronormativitet* och *Kön*.

Hatbrott

Ett brott som motiveras av hat mot vissa människor på grund av deras ras, hudfärg, nationalitet, etniska ursprung, trosbekännelse, sexuella läggning eller annan liknande omständighet.

Hbt-personer

Ett samlingsbegrepp för homosexuella, bisexuella och transpersoner, som har det gemensamt att de andrafieras genom heteronormativiteten.

Heteronormativitet

Heteronormen säger att det rätta, förväntade och önskvärda är att vara heterosexuell och att leva ett heterosexuellt liv på ”rätt sätt”. Människor ska leva i tvåsamhet där den manliga mannen och den kvinnliga kvinnan möts. Normen bygger i sin tur på föreställningen om att alla kan kategoriseras som antingen kvinnor eller män och att de utgör varandras motsatser. Heteronormativitet är allting i samhället som upprätthåller heteronormen – alltså kan språk, institutioner, handlingar och värderingar vara heteronormativa.

Heterosexuell

En kvinna som endast blir sexuellt och/eller emotionellt attraherad av män, eller en man som endast blir det av kvinnor.

Homofobi

En värdering som bygger på en negativ syn på homosexuella eller bisexuella människor. Överlappar ofta med transfobi.

Homosexuell

En kvinna som endast blir sexuellt och/eller emotionellt attraherad av kvinnor, eller en man som endast blir det av män.

Härskartekniker

Härskartekniker är olika sätt som människor trycker ned varandra på och har ofta funktionen att bevara eller stärka normer och maktskillnader.

Identitet

En människas uppfattning om vem hon är, som ofta bygger på eller hänger ihop med hur hon uppfattas av andra.

Intersektionalitet

Begreppet används för att peka på att normer samverkar och förstärker eller försvagar varandra. Intersektionalitet innebär att en människa alltid befinner sig i skärningspunkter mellan olika normer, till exempel normer för sexualitet, etnicitet eller genus. Skärningspunkterna ser olika ut beroende på person och sammanhang.

Intersexuell

En person som har ett oklart kön utifrån könsorganens uppbyggnad och/eller kromosomuppsättning.

Jämlikhet

Innebär alla människors lika värde och likhet inför lagen, samt lika möjligheter, rättigheter och skyldigheter.

Jämställdhet

Jämlikhet mellan kvinnor och män – att kvinnor och män har samma möjligheter, rättigheter och skyldigheter i samhället.

Klass

Klass är skikt i samhället som skapas utifrån utbildningsnivå, hälsa, ekonomi och yrke.

Kränkning/Kränkande behandling

Ett uppträdande som kränker en persons värdighet. Kränkningar kan vara fysiska, verbala, psykosociala samt i texter och bilder. I diskrimineringslagstiftningen delas kränkande behandling in i trakasserier (om det handlar om diskrimineringsgrunderna) och annan kränkande behandling. Jämför med *Diskriminering*, *Mobbning* och *Trakasserier*.

Kulturkristendom

Begrepp som används för att beskriva hur ett samhälle kan anses vara sekulariserat, men ändå genomsyras av värderingar, traditioner och kulturella uttryck som bottnar i kristendom.

Kön

Kön är enligt diskrimineringslagstiftningen det som en person registreras som vid födseln: antingen en kvinna eller en man. Det kan också vara en registrering som ändras senare om man är transsexuell och anser sig ha blivit felaktigt registrerad som spädbarn och får gå igenom en könskorrigering operation. Jämför med *Genus*.

Könsöverskridande identitet eller uttryck

Diskrimineringslagstiftningen säger att den som inte identifierar sig som kvinna eller man eller genom sin klädsel eller på annat sätt ger uttryck för att tillhöra ett annat kön, har en könsöverskridande identitet eller uttryck. Det handlar om transpersoner som inte faller in under begreppet kön såsom exempelvis transsexuella. Könsidentitet är alltså hur man ser på sitt eget kön. Könsuttryck är hur man väljer att uttrycka sitt kön inför omgivningen. Jämför med *Transperson*.

Lesbisk

Beteckning för homosexuell kvinna.

Likabehandlingsplan

Alla skolor ska enligt diskrimineringslagstiftningen ha en likabehandlingsplan, det vill säga en årlig handlingsplan med åtgärder som tar sikte på hur skolan kan förbättras utifrån de olika diskrimineringsgrunderna samt hur de kan åtgärda och förebygga trakasserier och annan kränkande behandling.

Mobbning och annan kränkande behandling

Mobbning är när någon befinner sig i en underordnad position och utsätts för upprepade kränkningar. I lagstiftningen talas det om såväl mobbning som annan kränkande behandling, för att ta fasta på enskilda kränkningar oavsett vem den riktas mot.

Normalisering

Normalisering betecknar processen när en människa lär sig att det är ”normalt” att befinna sig i ett visst tillstånd eller bete sig på ett visst sätt.

Normer

Normer är underförstådda förväntningar och regler i en social gemenskap. De avgör vad som är önskvärt/naturligt/normalt eller oönskat/onaturligt/onormalt. Normer formas utifrån maktförhållanden och är situationsberoende. En norm kan genomsyra hela samhället även om den tar sig olika uttryck i olika delar av samhället. En norm kan också vara specifik för vissa sociala sammanhang eller vissa grupper av människor.

Normkritisk pedagogik

En pedagogik för arbete mot diskriminering. Det centrala i denna form av pedagogik är att ifrågasätta normer och öppna för nya tolkningar. Man uppmärksammar och problematiserar antagandet om att ett visst sätt att agera, klä sig eller leva sitt liv betraktas som " normalt", istället för att fokusera på det som faller utanför normen. Normkritisk pedagogik är detsamma som queerpedagogik, som började som ett sätt att ifrågasätta toleranspedagogik och dess inriktning på att hbt-personer ska tolereras av personer som lever upp till heteronormen. Normkritisk pedagogik kan användas för att arbeta med flera olika normer.

Postkolonialism

Postkolonial teori undersöker bland annat hur bilden av den så kallade "västvärlden" som upplyst och modern skapas genom att beskriva det så kallade "österlandet" (vars placering har skiftat genom historien) som föräldrat, mystiskt och traditionellt. Att anlägga ett postkolonialt perspektiv innebär därmed att undersöka på vilka sätt motsättningen mellan föreställningen om det "civiliserade västerlandet" och den "outvecklade övriga världen" kommer till uttryck i ett konkret sammanhang.

Queer

Att vara queer eller använda ett queert förhållningssätt innebär att ifrågasätta normer och kategoriseringar. Det är ett sätt att bedriva forskning, en politisk motkraft till heteronormativitet och en identitet.

Rasifiering

Detta är ett begrepp som används för att betona att rasism handlar om att vissa människor (ofta vita) tillskriver andra människor (ofta icke-vita) biologiska och kulturella kännetecken som skiljer sig från dem de själva upplever sig ha, därmed använder de hudfärg eller ras som argument för sitt påstående. Rasifiering leder ofta till att den grupp eller person som rasifieras får sämre villkor än andra i samhället.

Rasism

Rasism är ett ord som beskriver uppdelningen av människor i ett rassystem, där vissa raser är underställda andra. Det används för att beteckna ett synsätt, ett sätt att behandla människor eller en samhällelig struktur. Ibland används inte begreppet ras, men ord som "etniska grupper", "invandrare" och "svenskar" kan användas på ett rasistiskt sätt.

Sekulär/Sekularisering

En stat är sekulär när den inte baserar sina lagar på någon religion utan är neutral i trosfrågor. Sekularisering kan vara när områden i samhället i allt mindre utsträckning påverkas av religion, till exempel har skolan genomgått en sekularisering under 1900-talet.

Sexism

En värdering, som menar att kvinnor ska vara underordnade män, vilket leder till diskriminering av kvinnor

Sexuell läggning/Sexualitet

Diskrimineringslagstiftningen säger att det finns tre sexuella läggningar beroende på vilket/vilka kön man attraheras av sexuellt och/eller emotionellt: heterosexualitet, homosexualitet eller bisexualitet. Sexualitet är ett bredare begrepp än sexuell läggning och handlar om hur vi delar upp människor i samhället utifrån val av partner och hur vi skapar en identitet utifrån vem vi vill ha sex med eller attraheras känslomässigt av. Vi gör och förstår sexuell läggning i ett socialt sammanhang.

Stereotyp

En bild av eller föreställning om en grupp och dess medlemmar, ofta i form av förenklade bilder av gruppmedlemmarnas egenskaper.

Tillgänglighet

Ett begrepp som används för att beskriva hur väl en lokal eller miljö fungerar för människor med olika funktionsförmågor. Detta innefattar lokalers fysiska beskaffenhet, tillgången till information och bemötande.

Toleranspedagogik

En pedagogik för arbete mot diskriminering. Toleranspedagogiken är inriktad på att få personer nära normen att tolerera normavvikare. ”Vi” ska ha förståelse för eller känna empati med ”de andra”. Att förändra normerna i sig och makt(o)balanser mellan människor faller utanför denna pedagogik. Traditionellt det vanligaste sättet att bedriva arbete mot diskriminering i många skolor och i samhället i stort.

Trakasserier

Trakasserier är kränkande handlingar som är kopplade till diskrimineringsgrunderna enligt diskrimineringslagstiftningen. Jämför med *Diskriminering* och *Kränkning/Kränkande behandling*.

Transfobi

En värdering, som ger uttryck för en negativ syn på transpersoner eller personer som på annat sätt avviker från könsnormerna.

Transperson

Ett samlingsbegrepp för individer vars könsidentitet eller könsuttryck tidvis eller alltid skiljer sig från normen för det kön som registrerades vid födseln. I begreppet ingår bland andra dragqueens, dragkings, intersexuella, transgenderpersoner, transsexuella, intergenderpersoner och transvestiter. Motsatsen till transpersoner är cis-personer, det vill säga personer som har en könsuppfattning som stämmer överens med det kön som registrerades för dem vid födseln.

Tvåsamhetsnorm

En norm som säger att man inte är en komplett människa om man inte lever tillsammans med en partner, vilket är grunden till att samhället är utformat med parförhållandet och kärnfamiljen som självklar utgångspunkt.

Vithet

Ett begrepp som betecknar en maktposition som är knuten till en rosa hudfärg. Används för att synliggöra att vita människor har en hudfärg och en etnicitet. Ofta används ord som kultur, etnicitet och hudfärg i samtal som rör människor som är mörkhyade, och vithetsbegreppet syftar till att påminna oss om att det finns privilegier och normer knutna till att vara vit (eller rosa).

Västvärlden/Västerländsk

Västvärlden kan definieras som alla kulturer med europeiskt ursprung, såsom Europa, Israel, Nordamerika, Australien och Nya Zeeland. Länderna delar generellt en liknande historia, religioner, språk, värderingar och traditioner och kan tillsammans sägas bilda en västerländsk kultursfär. Västvärlden framställs ofta som rättsstater med demokrati, mänskliga rättigheter och en hög grad av jämställdhet mellan könen. Denna föreställning bidrar till att utmåla alla andra stater som motsatsen.

Referenser, läs- och filmtips

Referenser

Allt är möjligt. *En handbok i mediekritik*. 1998. Malmö: Sveriges tidskriftsverkstäder.

Ambjörnsson, Fanny. 2004. *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.

Aulin-Gråhamn, Lena, Persson, Magnus & Thavenius, Jan. 2004. *Skolan och den radikala estetiken*. Lund: Studentlitteratur.

Bergström, Maria & Foxhage, Daniel. 2001. *Bland horor, bockar och bögar – en rapport byggd på RFSU Stockholms skolprojekt*. Stockholm: RFSU Stockholm.

Bergström, Maria. 2006. "Vad är normalt?" I: *Koll på porr – skilda röster om sex, pornografi, medier och unga*. Stockholm: Medierådet.

Bloom, Harald. 2000. *Den västerländska kanon. Böcker och skola för eviga tider*. Eslöv: Symposion.

Brantenberg, Gerd. 2004. *Egalias döttrar*. Stockholm: Pocky (nyutgåva).

Bromseth, Janne & Wildow, Hanna. 2007. *Man kan ju inte läsa om bögar i nån historiebok*. Stockholm: Stiftelsen Friends.

BRYT! Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet. 2008. RFSL Ungdom och Forum för levande historia.

BRÅ. 2006. *Du & Jag, Rätt & Fel.Handledning för temaarbete om brott, årskurs 6-9*. Stockholm: BRÅ (Brottsförebyggande rådet) & Fritzes.

Bäckman, Maria. 2003. *Kön och känsla. Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.

Edemo, Gunilla & Rindå, Joakim. 2004. *Någonstans går gränsen*. RFSL Stockholm.

- Einarsson Jan & Hultman, Tor. 1984. *God morgon pojkar och flickor. Om språk och kön i skolan*. Malmö: Liber.
- Forsberg, Margareta. 2000. *Ungdomar & sexualitet – en presentation av aktuell svensk kunskap*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Foxhage, Daniel. 2006. ”Pornografi – och hur man får vara pojke. I: *Koll på porr – skilda röster om sex, pornografi, medier och unga*. Stockholm: Medierådet.
- Hartman, Sven, Thorbjörnsson, Hans & Trotzig, Eva. 1995. *Handens pedagogik – Kulturav och utveckling i slöjden*. Linköping: Linköpings universitet.
- Herlitz, Claes. 2008. *Hiv och aids i Sverige*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Hultman Tor. 1990. ”Språket, skolan och makten” I: *Språkets makt*. Red av Bergh & Teleman. Lund: Lunds universitet.
- John, Charlotta & von Sabljar, Pamela. 2006. *Elfte steget – vägen dit. En metodbok för praktiskt jämställdhetsarbete i förskola/skola*.
- Johnstone, Keith. 1985. *Impro – improvisation och teater*. Stockholm: Riksteatern.
- JämO. 2004. *Att våga hoppa jämfota – rapport från ett jämställdhetspedagogiskt projekt*. Stockholm: JämO.
- Kolbs, David A. 1984. *Experimental learning*. London: Prentice Hall International.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1994. *Ungdomsspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Lundgren, Eva & Sörensdotter, Renita. 2004. *Ungdomar och genusnormer på skolans arena*. Falun: Dalarnas forskningsråd.
- O/LIKA. *Ett metodmaterial mot fördomar och diskriminering*. 2008. LSU – Sveriges ungdomsorganisationer. Utgiven inom ramen för kampanjen ”Alla Olika Alla Lika”.
- Läraryrket. 2000. *Genuspraktika för lärare*. Stockholm: Läraryrket.
- Nikell, Eva. 2000. *JämO:s handbok mot könsmobbing i skolan*. Stockholm: JämO.
- Nilsson, Björn & Waldemarson, Anna-Karin. 1994. *Kommunikation – samspel mellan människor*. Lund: Studentlitteratur.
- Sahlström, Jenny. 2006. *En utmaning för heteronormen – lärares kunskapsbehov och ansvar inom områdena sexuell läggning och homofobi*. Rapport från projektet ”Under ytan”.
- Skolverket. 2002. *Relationer i skolan – en utvecklande eller destruktiv kraft*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2003. *Slöjd, Ämnesrapport till rapport 253, Nationella utvärderingen av grundskolan*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket. 2006. *I enlighet med skolans värdegrund. En granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Rapport 285. Stockholm: Skolverket.

Tholin, Jörgen, Eriksson, Rigmor & Linnarud, Moira, 1995. *A piece of cake. Engelska för högstadiet. Textbook 2*. Stockholm : Almqvist & Wiksell.

Om lagstiftning

Läroplan för förskola – Lpfö 98

Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet – Lpo 94

Läroplan för de frivilliga skolformerna – Lpf 94

Proposition 2005/06:38. *Trygghet, respekt och ansvar – om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever*. Utbildnings- och kulturdepartementet. Stockholm: Riksdagen.

Proposition 2007/08:95. *Ett starkare skydd mot diskriminering*. Integrations- och jämställdhetsdepartementet. Stockholm: Riksdagen.

SFS 1997:702. Förordning om kvalitetsredovisning inom skolväsendet m.m.

SFS 2006:1083. Förordningen om barns och elevers deltagande i arbetet med en lika-behandlingsplan.

SFS 2006:67. Lag om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever.

Skollagen 1985:1100

Skolverket. 2006. *För arbetet med att främja likabehandling och för att motverka diskriminering och annan kränkande behandling. Skolverkets allmänna råd och kommentarer*. Stockholm: Skolverket.

SOU 2007:79 *Tre nya skolmyndigheter*. Betänkande av Skolmyndighetsutredningen. Stockholm: Fritzes.

SOU 2006:22. *En sammanhållen diskrimineringslagstiftning*. Slutbetänkande av Diskrimineringskommittén. Stockholm: Fritzes.

Litteraturtips för lärare

Allt är möjligt. En handbok i mediekritik. 1998. Malmö: Sveriges tidskriftsverkstäder.

Ambjörnsson, Fanny. 2004. *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.

- Andersson, Mattias. 2005. *Porr – en bästsäljande historia*. Stockholm: Prisma.
- Bagemihl, Bruce. 1998. *Biological Exuberance. Animal homosexuality and natural diversity*. New York: S:t Martin's Press.
- Byréus, Katrin. 2001. *Du har huvudrollen i ditt liv. Om forumspel som pedagogisk metod för frigörelse och förändring*. Stockholm: Liber.
- Dahlén, Sandra. 2006. *Hetero*. Stockholm: Tiden.
- Davies, Bronwyn. 2003. *Hur flickor och pojkar gör kön*. Stockholm: Liber.
- Edström, Maria. 1998. *Drömprinsen och glamourgullet. Om könsschabloner*. Stockholm: Konsumentverket.
- Einarsson, Charlotte. 2003. *Lärares och elevers interaktion i klassrummet. Betydelsen av kön, ålder, ämne och klasstorlek samt lärares uppfattningar om interaktionen*. Linköping: Linköpings universitet.
- Ekman Karin, Hermele Vanja & Westerlund, Ulrika (red). 2002. *Hjärnsläpp – Bang om biologism*. Stockholm: Bang förlag.
- Eriksson, Peter. 2006. *På Y-fronten intet nytt eller jakten på den nya mansrollen*. Stockholm: Bokförlaget DN.
- Fittfakta – en skrift om kvinnans kön*. 2002. RFSU.
- Fundberg Jesper. 2003. *Kom igen gubbar! Om pojkfotboll och maskuliniteter*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Gens, Ingemar. 1998. *Från vaggan till identitet. Hur flickor blir kvinnor och hur pojkar blir män*. Jönköping: Seminarium.
- Henriksson, Ann-Sofie. 2003. *Undervisa tillgängligt! Pedagogiska verktyg för likabehandling av studenter med funktionshinder*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Holmberg, Carin. 1993. *Det kallas kärlek. En socialpsykologisk studie om kvinnors underordning och mäns överordning bland unga jämställda par*. Göteborg: Anamma.
- Hourani, Albert. 1996. *De arabiska folkens historia*. Furulund: Alhambra.
- Hägglund, Kent & Fredin, Kirsten. 2001. *Dramabok*. Stockholm: Liber.
- Jonsson, Rickard. 2007. *Blatte betyder kompis. Om maskulinitet och språk i en högstadieskola*. Stockholm: Ordfront.
- Jämställdhet gör världen rikare*. 2006. Den globala skolan och SIDA.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1994. *Ungdomsspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 2003. *En bok om slang, typ*. Stockholm: Nordstedts ordbok.

- Kumashiro, Kevin. 2002. *Troubling Education. Queer Activism and Antioppressive Pedagogy*. New York: RoutledgeFalmer.
- Kumashiro, Kevin. 2004. *Against common sense. Teaching and Learning Toward Social Justice*. New York: Routledge.
- Kruse, Anne-Mette. 1996. *Pige- og drengepedagogik*. Center for kvindeforskning.
- Kukkunskap – en skrift om mannens kön*. 2002. RFSU.
- Larsson, Håkan & Karin Redelius (red). 2004. *Mellan nytta och nöje*. Stockholm: Idrottshögskolan.
- Lundgren, Anna Sofia. 2000. *Tre år i g. Perspektiv på kropp och kön i skolan*. Stockholm: Symposion.
- Martinsson, Lena & Eva Reimers (red). 2008. *Skola i normer*. Malmö: Gleerups.
- Medierådet. 2006. *Koll på porr – skilda röster om sex, pornografi, medier och unga*. Medierådet.
- Mendel-Enk, Stefan. 2005. *Med uppenbar känsla för stil – ett reportage om manlighet*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Nordenmark, Love & Rosén, Maria. 2008. *Lika värde, lika villkor? Arbete mot diskriminering i förskola och skola*. Stockholm: Liber.
- Petersson, Monica. 2007. *Att genuszappa på säker eller minerad mark: Hem- och konsumentvetenskap ur ett könsperspektiv*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Riv hindren. Riktlinjer för tillgänglighet*. Handisam.
- Samer – ett ursprungsfolk i Sverige*. Regeringskansliet.
- Samtala om pornografi i skolan*. 2007. RFSU.
- Scheurmann, Erich. 1988 [1920]. *Papalagi – den vita mannen*. Göteborg: Korpen.
- Shibley Hyde, Janet. 2005. "The Gender Similarities Hypothesis", I: *American Psychologist*, Vol. 60, No. 6.
- Steinberg, John. 1994. *Aktiva värderingar för 2000-talet*. Stockholm: Ekelunds förlag.
- Strömquist, Liv. 2008. *Einsteins fru*. Stockholm: Ordfront Galago.
- Vetenskapsrådet. 2007. *Dyslexi – en kunskapsöversikt*. Stockholm: Vetenskapsrådet, rapport 2:2007.
- Wahlström, Kajsa. 2003. *Flickor, pojkar och pedagoger. Jämställdhetspedagogik i praktiken*. Stockholm: Sveriges Utbildningsradio.
- Thorne, Barrie. 1993. *Gender play – Girls and Boys in School*. Buckingham: Open University Press.

Young, Iris Marion. 2000. *Att kasta tjejkast. Texter om feminism och rättvisa*. Stockholm: Atlas.

Wetterberg, Tomas. 2002. *Vill man ha jämställdhet?* Stockholm: Regeringskansliet & Fritzes.

Metodmaterial

BRÅ. 2007. *Var går gränsen?Handledning för temaarbeten om integritet, sexuella trakasserier och sexualbrott*. Stockholm: BRÅ (Brottsförebyggande rådet).

BRYT! *Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet*. 2008. RFSL Ungdom och Forum för levande historia.

Compass – A manual on Human Rights Education with Young People. 2007. Council of Europe.

Compasito – Manual on human rights education for children. 2007. Council of Europe.

Damber, Sara. 2008. *Din vän. En startbok i arbetet mot mobbning och trakasserier*. Stockholm: Stiftelsen Friends.

Edemo, Gunilla & Rindå, Joakim. 2004. *Någonstans går gränsen*. RFSL Stockholm.

Fridh, Christian, Sjögren, Magnus & Söderström, Peter. 2003. *Normal, eller? Ledar-material för att sätta killar i rörelse*. Röda Korsets Ungdomsförbund, Sensus Studieförbund, Länsstyrelsen Västerbottens län.

John, Charlotta & von Sabljar, Pamela. 2006. *Elfte steget – vägen dit. En metodbok för praktiskt jämställdhetsarbete i förskola/skola*.

JämO:s handbok mot könsmobbing i skolan. 2000. JämO.

Kjellberg, Karin. 2004. *Genusmaskineriet*. Stockholm: Utbildningsradion.

Kjellberg, Karin. 2005. *Snacka om jämställdhet!* Stockholm: Rädda Barnen.

Lodalen, Mian & Bratt, Anna-Klara. 2007. *Könsbalans. Så jobbar du jämställt*. Stockholm: Bokförlaget DN.

Läraryrket. 2000. *Genuspraktika för lärare*. Stockholm: Läraryrket.

O/LIKA. *Ett metodmaterial mot fördomar och diskriminering*. 2008. LSU – Sveriges ungdomsorganisationer. Utgiven inom ramen för kampanjen "Alla Olika Alla Lika".

Palm, Sandra & Szatek, Elsa. 2007. *Inspiration – För att stärka individen och gruppen i skolan*. Stockholm: Stiftelsen Friends.

Spelar roll – Pedagogiskt material. 2007. Forum för levande historia.

Sneställt – Vad har det med dig att göra? & Sneställt – Övningsbok, 2006, Amnesty International.

Swaleryd, Kajsa. 2003. *Genuspedagogik. En tanke- och handlingsbok för arbete med barn och unga.* Stockholm: Liber.

Litteraturtips för undervisningen

Dahlén, Sandra. 2002. *Sex med mera.* Stockholm: Tiden.

HANDISAM. 2006. *Strutsens vingar – en ungdomsantologi. Unga med funktionshinder skriver.*

Herrström, Christina. 2006. *Tusen gånger starkare.* Stockholm: Bonnier Carlsen.

Josefsson, Helena. 2005. *Genus – hur påverkar det dig.* Stockholm: Natur & Kultur.

Lindström, Kristina & Tidholm, Anna-Clara. 1997. *Flickornas historia.* Stockholm: Alfabeta Bokförlag.

Lindström, Kristina & Tidholm, Anna-Clara. 2002. *Flickornas historia. Europa.* Stockholm: Rabén & Sjögren.

Nilsson, Johanna. 2000. *Fannys hemliga mening med livet.* Stockholm: Rädda Barnen.

RESPEKT. 2007. Delegationen för mänskliga rättigheter i Sverige. (Serietidning om diskriminering och kränkande behandling).

Ruth Persson, Annika. 2003. *Du och jag, Marie Curie.* Ystad: Kabusa böcker.

Filmtips för undervisningen

Boys don't cry

Du ska nog se att det går över

Fucking Åmål

Lucky Blue

Mitt liv i rosa

Shine

Transamerica

Väninnor

Webbplatser

Barn- och elevombudet för likabehandling www.skolverket.se

BRIS www.bris.se

BRÅ (Brottsförebyggande rådet) www.bra.se

ECPAT www.ecpat.se

Handikappombudsmannen www.ho.se

Handisam www.handisam.se

Jämställd förskola och skola www.jamstalldskola.se

Jämställdhetsombudsmannen www.jamobud.se

Läraryrket www.lararforbundet.se

Medierådet www.medieradet.se

Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning www.homo.se

Ombudsmannen mot etnisk diskriminering www.do.se

RFSL www.rfsl.se

RFSL Ungdom www.rfslungdom.se

RFSU www.rfsu.se

Skolverket www.skolverket.se

Index över övningar

Gör din egen läromedelsgranskning	sid 30
Skalfrågor	sid 36
Bakvänd brainstorm	sid 39
Skolan i Normby	sid 40
Flugan	sid 57
Norm-biet	sid 58
Husmodellen	sid 58
Kränkningsskameran	sid 60
Observationer med papper och penna	sid 61
Observation med videokamera eller ljudupptagning	sid 62
Mäta talutrymmet	sid 63
Enkäter	sid 63
Vardagsscener	sid 69
Skapa personen	sid 86
Informationskampanjen	sid 87
Fråga bilden	sid 87
Hur vill du ha det?	sid 91
Mitt eget hem	sid 91
Gissa maten	sid 92
Att sporta med olika utrymme	sid 96
Sport för alla	sid 97
Räkna på jämlikhet	sid 100
La la love – vems kärlek sjunger vi om?	sid 102
Hitta musiken	sid 104
Att analysera musikvideor	sid 104
Jakten på Nobelpriset	sid 107
Naturfilmer	sid 109
Hitta skillnader och likheter mellan sex och vänskap	sid 113

Jämför porr med romantisk film.....	sid 119
Jämställdhetspyssel	sid 123
Folkdräkts-VM	sid 124
Paraden.....	sid 125
Olika löner	sid 127
Diskrimineringsquizzen	sid 129
Skriv om lagen.....	sid 131
Flykten till Normistan.....	sid 134
Att synliggöra olika perspektiv	sid 140
Årtalsspelet	sid 141
Budorden.....	sid 144
Röda dagar.....	sid 144
Gör er egen religion.....	sid 146
Kartor.....	sid 148
Reseskildringar	sid 149
Egalias döttrar – att vända upp och ner på det som är norm	sid 160
Att göra ”fel”	sid 161
Tvärtom i sagornas värld.....	sid 161
Queera läsningar av sagor, serietidningar eller klassiska verk.....	sid 162
Leksaksanalys	sid 168
Toaleken.....	sid 169
Hela havet stormar med normtwist	sid 171
Intervjun.....	sid 173
Mingel	sid 176
Morgonsamtalet.....	sid 179
Iscensatta härskartekniker.....	sid 180
Verklighetsstudie.....	sid 182
Normstolen	sid 185

Noter

- ¹ Skolverket. *Relationer i skolan – en utvecklande eller destruktiv kraft*, 2002.
- ² Sahlström. *En utmaning för heteronormen – lärares kunskapsbehov och ansvar inom områdena sexuell läggning och homofobi*. Inom ramen för projektet ”Under ytan”, 2006
- ³ Bromseth & Wildow, 2007.
- ⁴ Begreppet normkritiskt förhållningssätt har sitt ursprung i queerpedagogik som kom till för att ifrågasätta toleranspedagogiken. Se gärna materialet *BRYT!*, 2008, som ges ut av RFSL Ungdom och Forum för levande historia, samt *Någonstans går gränsen* av Edemo & Rindä, 2004.
- ⁵ Ett boktips är *De arabiska folkens historia* av Albert Hourani.
- ⁶ Skolverket, 2006, Rapport 285:2006.
- ⁷ Analysmodellen är inspirerad av den läromedelsmall som finns i *Genuspraktika för lärare*, Lärarförbundet, 2000. Den kan beställas eller laddas ned från www.lararforbundet.se.
- ⁸ Se till exempelvis Jan Einarsson & Tor Hultmans bok *God morgon pojkar och flickor. Om språk och kön i skolan*, 1984, samt Tor Hultmans artikel ”Språket, skolan och makten” i antologin: *Språkets makt*, 1990.
- ⁹ Lpo94, s. 5.
- ¹⁰ Denna övning är inspirerad av ”Tvärtomövning” i *Elfte steget – vägen dit*, John & Sabljar, 2006.
- ¹¹ Bromseth & Wildow, 2007, s. 58.
- ¹² Bromseth & Wildow, 2007.
- ¹³ Bromseth & Wildow, 2007, s 56.
- ¹⁴ Delar av texten om styrdokument har skrivits av Maria Rosén.
- ¹⁵ Lagen gäller för all verksamhet som omfattas av skollagen och därmed såväl barn och elever som vuxenstuderande. Eftersom detta material riktar sig till grund- och gymnasieskolan använder vi begreppen skola och elev.
- ¹⁶ Se regeringens proposition (Prop. 2007/08:95) och riksdagens beslut (protokoll 2007/08:122). Från och med januari 2009 finns bestämmelserna i BEL i en ny lag mot diskriminering, förutom bestämmelserna om så kallad annan kränkande behandling som flyttats till skollagen. När vi skriver om diskrimineringslagstiftningen menar vi alltså båda dessa lagar.

- ¹⁷ Skollagen 1985:1100.
- ¹⁸ Från och med 1 januari 2009 samlas det som tidigare har varit fyra diskrimineringsombudsmän (JämO, HO, DO och HomO) i en gemensam ombudsmannamyndighet.
- ¹⁹ 1985:1100
- ²⁰ Lpfö 98, Lpo 94 och Lpf 94
- ²¹ Skolan har handlingsplikt (utrednings- och åtgärdsskyldighet) när ett barn eller en elev berättar att det känner sig utsatt för diskriminering, trakasserier eller annan kränkande behandling.
- ²² Denna modell är utvecklad av Jämställdhetsombudsmannen (JämO). Den finns i JämO:s bok *Att våga hoppa jämfota – rapport från ett jämställdhetspedagogiskt projekt*.
- ²³ Metoden är inspirerad av en övning i tv-programmet *Jobba jämt* som sändes i SVT 2006.
- ²⁴ Teorin om härskartekniker utvecklades ursprungligen av politikern och sociologen Berit Ås, som studerade hur kvinnor behandlades i politiska församlingar. Senare har den utvecklats och andra har, utifrån de fem ursprungliga teknikerna, lyft fram nya eller förfinade härskartekniker som har observerats i andra sammanhang.
- ²⁵ www.aretskock.se
- ²⁶ Vill du läsa mer om detta rekommenderar vi antologin *Mellan nytta och nöje* som är redigerad av Håkan Larsson & Karin Redelius, 2004.
- ²⁷ Övningen är inspirerad av övningen ”Sport for all” i metodmaterialet *Compass*.
- ²⁸ Siffror för 2006 hämtade från Högskoleverkets NU-statistikdatabas.
- ²⁹ Skolverket, *I enlighet med skolans värdegrund?*, 2006.
- ³⁰ Läs exempelvis: Shibley Hyde, Janet. 2005. “The Gender Similarities Hypothesis”, I: *American Psychologist*, Vol. 60, No. 6.
- ³¹ Nikell 2000; Bäckman 2003; Lundgren & Sörensdotter 2004.
- ³² Herlitz, 2008.
- ³³ Forsberg 2000; Lundgren & Sörensdotter 2004.
- ³⁴ Foxhage, 2006.
- ³⁵ Bergström & Foxhage 2001, Bergström 2006.
- ³⁶ Slöjd, Ämnesrapport till rapport 253, Skolverket, 2003.
- ³⁷ Hartman, Thorbjörnsson & Trotzig, 1995.
- ³⁸ Källa: www.interpride.org
- ³⁹ Övningen är inspirerad av övningen ”Om det var du?” i BRÅs metodmaterial *Du & Jag, Rätt & Fel*.
- ⁴⁰ I förslagen till mediekritik har vi tagit vår inspiration från boken *Allt är möjligt. En handbok i mediekritik*.
- ⁴¹ Övningen är utvecklad av Åsa Sjöwall på Rytmus gymnasieskola.
- ⁴² Det pågår en diskussion om Papalagis trovärdighet, huruvida berättelsen om hövdingen är sann eller ej. Oavsett källa är den en intressant beskrivning av vårt västerländska samhälle.
- ⁴³ Skolverket, 2006, Rapport 285.
- ⁴⁴ Citat från författarnas samtal med lärare, namnet är fingerat.

- ⁴⁵ "Fat chance" I: *A piece of cake*, Engelska för högstadiet, Textbook 2, av Tholin, Eriksson & Linnarud, 1995, s 18.
- ⁴⁶ Citat från författarnas samtal med lärare, namnet är fingerat.
- ⁴⁷ Bloom, 2000.
- ⁴⁸ Bäckman 2003; Ambjörnsson 2004; Lundgren & Sörensdotter 2004.
- ⁴⁹ ibid
- ⁵⁰ Se Ulla-Britt Kotsinas böcker *Ungdomsspråk och En bok om slang, typ*.
- ⁵¹ Denna övning är framarbetad på Rytmus, Stockholm, Jenny Kuter och Pia Kangas referens.
- ⁵² Denna övning är inspirerad av *Någonstans går gränsen* av Edemo & Rindå, 2004.
- ⁵³ Källa: www.dyslexi.info
- ⁵⁴ Texterna i Om arbetet med övningarna, Upplevelsebaserat lärande samt Gruppklimat och pedagogiskt förhållningssätt är delvis skrivna av gymnasieläraren och teaterpedagogen Lotta Björklund Carlsson.
- ⁵⁵ Psykologen David A. Kolbs har utformat en modell för upplevelsebaserat lärande. Se vidare i hans bok *Experimental learning*, 1984.
- ⁵⁶ En bra bok med sådana övningar är *Dramabok* av Kent Hägglund och Kirsten Fredin, 2001.
- ⁵⁷ Bra tips på vad som är viktigt att tänka på då man arbetar med värderingsövningar finns i Katrin Byréus bok om forumspel och värderingsövningar, *Du har huvudrollen i ditt liv*, 2001.
- ⁵⁸ Övningen är inspirerad av Toaleken i *Någonstans går gränsen*, Edemo & Rindå, 2004.
- ⁵⁹ Den här övningen kommer från metodmaterialet *O/LIKA – Ett metodmaterial mot fördomar och diskriminering* från kampanjen "Alla olika alla lika".
- ⁶⁰ Denna övning är fritt inspirerad av övningen "Peka på heterosexualiteten" i *Någonstans går gränsen*, Edemo & Rindå, 2004.
- ⁶¹ Övningen är inspirerad av statusövningarna i Keith Johnstones bok *Impro – improvisation och teater*, 1985, Stockholm: Riksteatern. Här är den utformad av Lotta Björkman Carlsson, och något modifierad av författarna.
- ⁶² En ofta använd siffra är att 85 procent av vår kommunikation är icke-verbal, det vill säga röstläge, betoningar, miner, gester, kroppshållning, se Nilsson & Waldemarson, *Kommunikation – samspel mellan människor*, 1994.
- ⁶³ Övningen har arbetats fram av Lotta Björkman Carlsson, och modifierats något av författarna.
- ⁶⁴ Övningen har arbetats fram av Lotta Björkman Carlsson, och modifierats något av författarna.
- ⁶⁵ Övningen har arbetats fram av Lotta Björkman Carlsson, och modifierats något av författarna.

Det stormar i skolan. Normer för genus, sexualitet och etnicitet befästs och utmanas i klassrum, korridorer, personalrum och undervisning. Det gör att vissa elever har medvind genom hela skoltiden, medan andra upplever ständig motvind. Normerna påverkar vilka som synliggörs i undervisningen och vilken stämning som råder i klassrummet och på skolan.

I normens öga är en metodbok för dig som vill arbeta med att ifrågasätta, granska och vända upp och ned på normer. Här hittar du inspiration till att påbörja ett normkritiskt arbete eller till att ta ert likabehandlingsarbete ett steg längre. Det är också en bok för dig som vill hitta metoder för att arbeta med jämlikhet och är nyfiken på vilken betydelse normer har för förekomsten av diskriminering, kränkningar och trakasserier.

Boken utgår från skolan som helhet och tar upp perspektiv och metoder som kan användas av skolledningen, arbetslaget, och den enskilde läraren. Metoderna går att tillämpa i skolan, lärarens eget ämne, klassrummet och tillsammans med eleverna. Den är tänkt att ge dig inspiration och redskap för att skapa en jämlik skola. En skola för alla!

 friends

